

В'ячеслав Артюх

«ПРОСВІТИ»

СУМЩИНИ

В 1917-1923 РОКАХ

*Моїй дружині Ніні
присвячую цю книгу*

Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка
Сумська обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Сумське обласне товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка

В'ячеслав Артюх

«ПРОСВІТИ» СУМЩИНИ В 1917–1923 РОКАХ

Монографія

УДК 061.2(477.52)«1917/1923»

A86

Рекомендовано до друку Вченою радою Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
(протокол №4 від 6 грудня 2023 р.)

Рецензенти:

Олександр Курок, доктор історичних наук, професор;

Дмитро Кудінов, доктор історичних наук, професор

Артюх В. О.

A86 «Просвіти» Сумщини в 1917–1923 рр. : монографія. Суми : Триторія, 2024. 222 с.

ISBN 978-617-7971-23-7

Дослідження присвячено темі функціонування товариств «Просвіта» в добу Української революції та перші роки советської влади (1917–1923) у такому північно-східному регіоні України як Сумщина. Автор подає їх історію та аналізує такі види просвітянської діяльності, що сприяли формуванню української національної самосвідомості, як навчання рідною, українською, мовою грамоти неписьменного дорослого населення і організація бібліотек, відкриття книгарень і видання книг, постановка спектаклів і влаштування концертів, читання лекцій та обговорення дописів у газетах і часописах.

Книга розрахована на істориків, краєзнавців, педагогів, студентів, а також на широкий загал читачів, які цікавляться історією рідного краю.

ISBN 978-617-7971-23-7

© В.О. Артюх, 2024 р.

© ТОВ «Триторія», 2024 р.

Зміст

Вступ до проблеми	5
I. Історичне тло виникнення просвітянських товариств	13
II. Організація «Просвіт» на Сумщині після Лютневої революції	19
2.1 Міста та містечка	21
2.2 Села та хутори	27
III. «Просвіти» Сумщини доби Центральної Ради та УНР (квітень 1917 — квітень 1918 р.)	42
3.1 Робота міських та сільських осередків	42
3.2 «Просвіти» за більшовиків, у перші місяці 1918 р.	49
3.3 Участь «Просвіт» у ліквідації неписьменності	49
3.4 Театральна справа	50
3.5 Книговидавництво та книгарні	53
3.6 Приміщення «Просвіт»	54
IV. «Просвіти» Сумщини за часів Української Держави та Директорії УНР (квітень 1918 — січень 1919)	56
4.1 Сумська «Просвіта»	57
4.2 Білопільська «Просвіта»	62
4.3 Лебединська «Просвіта»	63
4.4 Роменська «Просвіта»	64
4.5 Сільські «Просвіти» Сумщини	67
4.6 Українознавчі курси	72
4.7 Переслідування «Просвіт»	75
4.8 Просвітянські форуми у 1917–1918 рр.	78
4.9 Формування історичної свідомості	87
4.10 Культивування «Просвітами» образу Тараса Шевченка	90

V. «Просвіти» Сумщини у 1919 році	105
5.1 «Просвіти» за Денікініцини	106
5.2 «Просвіти» й кооперація	109
VI. «Просвіти» Сумщини за більшовиків	
(кінець 1919 — весна 1923 рр.)	112
6.1 Советизація «Просвіт»	113
6.2 Основні ділянки праці «Просвіт»	125
6.3 Особливості культивування «Просвітами»	
збільшовиченого образу Тараса Шевченка	139
6.4 З'їзди «Просвіт» за більшовиків	149
6.5 Занепад і ліквідація «Просвіт»	154
Післямова	168
Додаток	172
Бібліографія	175
Географічний покажчик	207
Іменний покажчик	214
Список скорочень	219

Вступ до проблеми

Минуло вже понад 150 років, як у Галичині постали перші осередки «Просвіт». Виникнення цього товариства було відповіддю на потребу освіти простого народу. Сама ж потреба у великій кількості освічених людей була поставлена на порядок денний вступом таких країн як Австро-Угорська чи Російська імперії в індустріальну стадію свого розвитку, коли модернізаційні соціально-економічні перетворення унеобхіднили розв'язання питання про мінімальну освіченість великих мас населення. Об'єктивно сама ця потреба в межах, наприклад, Російської імперії знайшла обґрунтування в ідеології такої громадсько-політичної течії II пол. XIX — поч. XX ст. як народництво. Ідеологія народництва, що не в останню чергу спиралася на уявлення доби Романтизму, коли «простий» народ відкрився як важливий об'єкт для позитивного сприйняття й дослідження тодішніми політичними, культурницькими й науковими елітами, слугувала також і самостійним детермінуючим фактором виникнення організацій подібного типу.

Але українські історичні реалії були такі, що ситуація з просвітою простого народу тут поєднувалася з особливостями процесу українського модерного націєтворення, початки якого припали якраз на другу половину XIX ст. Образ української демократичної, «безбуржуазної нації» (М. Грушевський), що конструюється в цей час ідеологами українства передбачає, що це буде нація громадян, а статус громадянина, у свою чергу, робить необхідним формування певного рівня його освіченості і на цій основі усвідомлення ним своєї національної особистості. Саме таке усвідомлення (національна самосвідомість) є однією з умов виникнення феномену української державності. Особливість тут полягала в тому, що й українська етнічність, і громадянство часто ототожнювалося лише з соціальним станом селянства й недооцінкою ролі міського населення в творенні української

нації¹. Отже, проблема просвітництва «простого народу», розглянута в перспективі українського націєтворчого процесу приводить нас і до необхідності вивчення тих конкретних історичних явищ, що пов'язуються з цією ситуацією.

Якраз у структурі формотворчих чинників нації важливу роль відіграють культурницькі організації, завдяки діяльності яких «будителі»-інтелігенція через просвіту отого «простого народу» мобілізує його на створення справді національної культури й своєї держави. У діяльності таких організацій і поєднуються функції просвітництва та націоналізації тих груп населення, що стали об'єктом їхнього впливу. Першими товариствами такого типу в українців з 1859 р. стали «Громади» (у Києві, Петербурзі, Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі). Після них, починаючи з 60-х рр. XIX ст. і до початку XX ст., і в Західній Україні, і на Наддніпрянщині, виникає ще ціла низка схожих товариств: «Січі», «Соколи», Українські клуби, наукові товариства, театральні та музичні гуртки. Завданням-максимум (часто публічно не проговорюваним) їх діяльності було: привнесення української ідеї у свідомість широких народних мас та зміцнення етнічного фундаменту нації.

Типологічно до таких організацій належить і товариство «Просвіта», хоча, звичайно, його діяльність, будучи поміщеною в інший історико-політичний контекст, коли вже існує вихід на широкий народний загал, постає кількісно й якісно розмаїтішою. «Просвіта» — одна з найстаріших національно-просвітницьких

---

¹ Як писав той же М. Грушевський на початку 1918 р.: «Головною підставою сеї Великої України ще довго, коли не завсіди, буде селянство, і на нім прийдеться її будувати. В довгі часи нашого досвітнього животіння ми все повторяли, що в селянстві і тільки в селянстві лежить будучина українського відродження і взагалі будучина України. Протягом цілого століття українство і селянство стало ніби синонімами... я глибоко переконаний, що в українським житті мають будучність, матимуть вплив, встоються тільки ті елементи, які стоятимуть в тіснім і щирім контакті з селянською масою, матимуть її потреби й інтереси на оці й ними орієнтуватимуться. І як підстава української стихії спеціально, і як основа соціальної й економічної структури нашого краю взагалі селянство зістанеться фундаментом, на котрім треба будувати все» [Грушевський М. На порозі нової України: гадки і мрії. К., 1918. С. 36, 37].

організацій в Україні. Це товариство заснувала 8 грудня 1868 р. у Львові група молодих людей народовського спрямування. Першим головою «Просвіти» став відомий у Галичині композитор, педагог і журналіст Анатоль Вахнянин (1841–1908). Товариство ставило своїм завданням піднесення національно-культурного та освітнього рівня всіх українців краю, а також зростання рівня їх національної самосвідомості. Цей зв'язок між просвітництвом простого народу і формуванням у нього почуття національної свідомості прозвучав вже у виступі на перших загальних зборах товариства студента Андрія Січинського:

«Кожний нарід, що хоче добитися самостійности, мусить передусім дбати про те, щоби нижчі верстви суспільности, народні маси піднести до тої степені просвіти, щоби ця народна маса почула себе членом національного організму, відчула своє горожанське і національне достоїнство й узнала потребу існування нації, як окремішньої народної індивідуальности; бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього»².

В часи Російської революції (1905–1907 рр.) діяльність «Просвіт» була перенесена й на територію підросійської Наддніпрянської України. Всього встигло виникнути й розпочати свою роботу 14 товариств, деякі з них ще й мали свої філії. Але до 1914 р. майже всі «Просвіти царським урядом були закриті. Нове відродження «Просвіт» тут розпочинається вже після Лютневої революції 1917 р. На вересень місяць 1917 р. в Україні їх було вже понад 2000. А в перші роки советської влади (1920–1923) кількість цих організацій тільки збільшується і на початок 1922 р. їх стає понад 4000. «Просвіти намагаються охопити всі основні сфери культурно-освітнього життя села (й почасти міста). І тому не дивно, що сам феномен просвітянського руху, широта його діяльності, участь у формуванні української модерної нації не могли не привернути увагу дослідників.

Така розповсюдженість «Просвіт» ставить питання й

---

² Перський С. Популярна історія товариства «Просвіта» у Львові. Львів, 1932. С. 20.

про специфіку функціонування його осередків на конкретних українських територіях. І особливу зацікавленість для регіональних істориків тут становить дослідження розвитку цього товариства в такій переломній точці суспільного розвитку, як період Української революції 1917–1921 рр. Саме заглибленість аналізу просвітянського руху на первинний рівень такого, «локусу» як містечко, село чи хутір дозволяє зафіксувати ту початкову «автетику» діяльності цього товариства, що забезпечила тут українське національно-культурне піднесення в період цих національно-визвольних змагань та перші роки совєтської влади.

На території Сумщини в цей час існує сотні осередків товариства, але особливості їх функціонування, залишаючись малодослідженою сторінкою українського національно-культурницького руху, постають ще одним цікавим предметом наукового аналізу.

Таким чином, наше дослідження має лише регіональний вимір. Його мета: реконструювати та подати узагальнюючу панораму діяльності «Просвіти» на території Сумщини в період Української революції (1917–1920) та перші роки совєтської влади (1920–1923). Ці шість років для українського народу — це, по-суті, ціла історична епоха, по-справжньому революційна епоха, коли відбувався злом старих соціальних, культурних, духовних і політичних зв'язків та народжувалося в муках щось нове, часто ще до кінця не зрозуміле. А для «Просвіт» цей період — це не лише формально перший етап в історії цієї організації на Сумщині (два наступні: період німецької окупації 1941–1943 рр. та сучасний період, що розпочався в 1989 р.), а ще й час функціонування найбільшої кількості осередків цього товариства та найбільш активної й плідної їх праці.

Зреалізовуючи завдання, обумовлені метою дослідження, спочатку ми простежимо особливості виникнення на території Сумщини осередків «Просвіта» після Лютневої революції 1917 р. та їх зв'язки з національним політичним рухом, репрезентований діяльністю Української Центральної Ради. Далі, у наступних розділах, шляхом хронологічно

послідовного викладу матеріалу, опишемо й проаналізуємо подальше розгортання просвітянського руху з урахуванням історичного й соціально-політичного контексту, який і зумовлював його специфіку. Тому тут буде досліджено особливості функціонування «Просвіт» у періоди Української Народної Республіки та Української Держави гетьмана Скоропадського, а також коротко охарактеризовано ситуацію з цією організацією в часи Денікінщини. Останній розділ буде присвячено специфіці діяльності осередків «Просвіт» у 1920–1923 рр., тобто в ранній совєтський період. І завершують дослідження висновки, в яких вказується на значення феномену «Просвіт» та їх місця в історії Сумщини доби Української революції. Потрібно, мабуть, бути свідомим того, що поза увагою цієї праці залишилися ще багато недосліджених аспектів розгортання просвітянського руху в революційну добу з точки зору всебічності його діяльності, взаємодії з політичними структурами (партіями, державою), церквою, особливостями інтерпретації й використанням набутків престолярної культури у діяльності цих організацій та й специфікою ідеологічних вподобань самих просвітян. Це відкриває широке поле для подальшого дослідження цих та інших, не менш важливих, сторінок діяльності «Просвіти» на теренах Сумщини.

Отже, відповіді на головне проблемне питання: яка специфіка діяльності «Просвіт» Сумщини в добу Української революції? — й присвячене це дослідження.

Для вирішення цієї проблеми перейдемо тепер до характеристики історіографічної бази нашої розвідки. Тут зазначимо, що існує досить значний масив наукової літератури, в якій досліджується діяльність «Просвіт» як у всеукраїнському масштабі³, так і на регіональному рів-

---

³ Назвемо хоча б монографії: Коновець О. Ф. *Просвітицький рух в Україні (XIX — перша третина XX ст.)*. К., 1992. 120 с.; Євселевський Л., Фарина С. *«Просвіта» в Наддніпрянській Україні: історичний нарис*. К., 1993. 128 с.; Малюта О. В. *«Просвіти» і Українська державність (друга половина XIX — перша половина XX ст.)*: до 140-річчя т-ва «Просвіта» К., 2008. 840 с.

нях⁴, але спеціальних узагальнюючих праць про діяльність цієї організації на землях Сумщини ще не було здійснено. Та перші звернення до окремих проблемних моментів просвітянського руху у різні періоди його функціонування все ж вже існують. Варто назвати хоча б статті Володимира Голубченка⁵, Григорія Діброва⁶, Олексія Ленського⁷, Михайла Манька⁸, Вадима Нестеренка⁹. Зауважимо, що всі ці тексти були написані вже після здобуття Україною незалежності. Крім того, моменти дослідницького підходу можна спостерігати й у спогадах безпосередніх учасників просвітянського руху¹⁰.

---

⁴ Наприклад: Савчук Б. *Волинська «Просвіта»*. Рівне, 1996. 154 с.; Грицан А. В. *Просвітня зоря Прикарпаття. Нариси про історію товариства «Просвіта» на Прикарпатті між двома світовими війнами (1921–1939 рр.)*. Івано-Франківськ, 2000. 180 с.; Зуляк І. *Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939)*. Тернопіль, 2005. 943 с.; Гарат Р., Коцур А., Коцур В. *Діяльність Товариства «Просвіта» в Галичині (1868–1921 рр.)*. Переяслав-Хмельницький, 2005. 167 с.; Стряпко І. О. *Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920–1939)*: монографія. Ужгород, 2012. 328 с.; Адамський В., Кришук Б., Телячий Ю. *«Просвіти» Поділля в добу Директорії УНР (1918–1920): дослідження, документи, матеріали*. Хмельницький, 2016. 428 с.

⁵ Голубченко В. «Просвіта» Сумщини в контексті формування національної самосвідомості: історія та сучасність. *Світогляд-Філософія-Релігія*: Зб. наук. пр. Суми, 2011. № 1. С. 221–230.

⁶ Діброва Г. В обороні рідного краю (З історії роменської «Просвіти» 1917–1924 рр.). *Літературно-мистецькі та історичні контексти формування національної державності в добу Української революції 1917–1921 рр. та їх педагогічна інтерпретація в сучасній освітній діяльності*: матеріали обласної науково-практичної конференції з он-лайн трансляцією, 21 березня 2018 року. Суми: КЗ СОІППО, 2018. С. 101–108.

⁷ Ленський О. *Про початки товариства «Просвіта» на Сумщині* // О. В. Ленський. *Історія національного просвітництва на Сумщині*. Суми, 2013. С. 32–45.

⁸ Манько М. О. Сумський український підпільний гурток. Сумський малоросійський гурток любителів драматичного і музичного мистецтва. Сумське товариство «Просвіта» // М. О. Манько. *Суми та сумчани у документах сучасників*. Книга третя (1655–2010). Суми, 2010. С. 87–98.

⁹ Нестеренко В. Товариства «Просвіта» на Сумщині в роки окупації (1941–1943 рр.). *Суспільно-політичні процеси на українських землях*: зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 21 травня 2013 р. Суми: СумДУ, 2013. С. 41–43.

¹⁰ Див., наприклад: Самброс Ю. *Щаблі. Мій шлях до комунізму*. [Б. м.]: Сучасність, 1988. С. 82–87, 118–123, 132–134, 143–144.

Опертям у нашому варіантові реконструкції просвітянського руху на Сумщині (1917–1923) стали якраз, з одного боку, вже вищеперераховані наукові праці українських дослідників, що й відображено в науковому апараті цієї монографії, а, з іншого, великий комплекс найрізноманітніших за походженням, змістом та функціональним призначенням опублікованих і неопублікованих джерел.

І тут, насамперед, вкажемо на архівні джерела. Важлива й цікава інформація для нашого дослідження зосереджена у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф. 166, ф. 1009, ф. 1409, ф. 2201, ф. 2581); Центрального державного архіву громадських організацій України (ф. 1); Державного архіву Київської області (ф. 1447); Державного архіву Полтавської області (ф. Р-3283); Державного архіву Сумської області (ф. 2, ф. 251, ф. 354, ф. 1153, ф. Р-81, ф. Р-3976, ф. Р-3985, ф. Р-4525, ф. Р-4556, ф. Р-4565, ф. Р-5572, ф. Р-5573, ф. Р-5577, ф. Р-5600, ф. Р-5601, ф. Р-5810, ф. Р-6661, ф. Р-7641, ф. П-2, ф. П-442); Державного архіву Харківської області (ф. Р-820); Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ф. 1, ф. 114). При написанні монографії також були використані документи з Галузевого архіву СБУ в Сумській області, фондів Сумського, Роменського та Охтирського краєзнавчих музеїв.

Важливою складовою джерельної бази дослідження є документи мемуарного характеру. У нашому випадку, це спогади сумського повітового старости періоду Української Держави гетьмана Скоропадського генерала Сергія Гребенщикова та учасників просвітянського руху, педагогів Григорія Ващенко й Юрія Самброса.

У цьому дослідженні також широко використовуються матеріали місцевої, сумської, та київської, харківської й чернігівської преси. Варто назвати такі газети як «Наша спілка» (Ромни), «Лебединские известия» (Лебедин), «Вістник т-ва “Просвіта” в Катеринославі», «Рідний край» (Гадяч), «Нова Рада» (Київ), «Голос села» (Охтирка), «Рідне слово» (Хар-

ків), «Нова громада» (Харків), «Черниговская земская газета» (Чернігів), «Земське діло» (Харків), «Земские известия» (Лебедин), «Народное слово» (Ромни), «Наше слово» (Ромни), «Сумской вестник» (Суми), «Луч» (Суми), «Роменский день» (Ромни), «Известия Исполнительного Комитета Роменського Совета рабочих и крестьянских депутатов» (Ромни), «Боротьба» (Чернігів), «Пламя революции» (Ромни), «Известия Ахтырского Уездисполкома и Уездпарткома КП(Б)У» (Охтирка), «Голос незаможника» (Охтирка), «Голос селянина» (Ромни), «Стяг праці = Знамя труда» (Суми), «Листок Роменської Просвіти» (Ромни), а також часописи: «Кооперативный путь» (Охтирка), «Кооперация и жизнь» (Конотоп), «Луч» (Суми), «Просвітянин» (Ромни), «Просвітянин-Кооператор» (Ромни), «Трудова освіта» (Охтирка).

Така широка за змістом джерельна основа як архівних матеріалів так і опублікованих документів дозволяє проаналізувати найрізноманітніші сторони функціонування просвітянського руху, показати наявність різноманітних тенденцій у його розвитку, змалювати концентрований узагальнюючий образ цього товариства.

Відтак, методологія дослідження базується, насамперед, на історико-контекстуальному прочитанні саме цих видів друкованих і недрукованих документів та герменевтичного методу, який передбачає інтерпретацію фактів в тогочасному політично-культурному контексті та їх зв'язках з контекстом сучасності. Крім того, використання методу історизму дозволяє побачити феномен просвітянського руху у розвитку, а застосування методу типологізації виявляє складові елементи діяльності просвітянських організацій та специфіку їх функціонування.

Автор висловлює глибоку вдячність тим, хто допомагав цінними консультативними порадами та організаційною підтримкою при написанні і виданні цієї книги: доктору філологічних наук Олексію Вертію, кандидату історичних наук Валерію Власенку, доктору педагогічних наук Андрію Гриценку.

І. Історичне тло виникнення просвітянських товариств

У Наддніпрянській Україні діяльність товариств «Просвіта» була уможливлена результатами російської революції 1905–1907 рр., коли після виходу 4 березня 1906 р. указу Миколи II «Про тимчасові правила про товариства і спілки» виникла змога легально закладати неурядові просвітницькі організації. Та ще раніше, вже восени 1905 р., зусиллями української інтелігенції почали утворюватися «Просвіти» в Катеринославі й Одесі, а вже в 1906 р. — у Києві, Кам'янці-Подільському, Житомирі, Чернігові, Миколаєві, Мелітополі. Всього на 1908 р. було зареєстровано 14 «Просвіт», які, у свою чергу, мали ще багато своїх філій по містечках і селах. У Статуті однієї з найбільших «Просвіт» — Київської, який послужив зразком і для написання Статутів інших «Просвіт» ставилася така мета діяльності цього товариства:

«1. Товариство має на меті допомагати розвиткові української культури і першим чином просвіті українського народу його рідною мовою... 2. А для того Товариство має: а) видавати книжки, журнали, часописи і т. и. українською мовою; б) заводити свої бібліотеки, музеї, читальні, книгарні і т. и.; в) споряджати публичні лекції і відчити, загально-просвітні курси, спектаклі, літературно-музичні вечори, концерти, вистави і т. и.; г) заводити стипендії, школи, захистки про дітей і дорослих, бюро праці і т. інші просвітні і добродійні заклади; д) оповіщати конкурси і премії за найкращі твори письменства та умілости»¹¹.

І хоча «Просвіти» позиціонували себе російському цару (а пізніше й більшовицькій владі) як позаполітичні й

---

¹¹ Статут київського товариства «Просвіта», затверджений губернським у справах про товариства присутствієм 26 травня 1906 р. за № 1. *Киевская старина*. 1906. Т. ХСІІІ. Май-июнь. С. 27.

надпартійні організації¹², однак конструктори «єдиної общерусской нації» прекрасно розуміли їх значення для розгортання українського національного руху. Тому вже за указом Урядового Сенату від 18 липня 1908 р. діяльність «Просвіт» і подібних до неї організацій була визнана шкідливою і «могущей вызвать последствия, угрожающие общественному спокойствию и безопасности»¹³ або, як висловився голова Ради міністрів П. Столипін, такі товариства

«под видом культурно-просветительных целей, может быть, сами того не сознавая, содействуют возрождению украинского сепаратистического движения»¹⁴.

Перед Першою світовою війною майже всі товариства «Просвіт» були або заборонені владою, або просто занепали. Катеринославська «Просвіта» проіснувала до 1916 р., а до Лютневої революції 1917 р. формально продовжила свою діяльність лише Миколаївська «Просвіта».

Принципово новий етап в історії товариства був спричинений подіями Першої світової війни та Лютневої революції в Росії. Саме світова війна, що вибухнула наприкінці липня 1914 р. була потужним каталізатором майбутніх революційних подій, вона активізувала дію національного фактору і мала величезний вплив на все подальше облаштування світового геополітичного устрою. А в лютому 1917 р. у Російській імперії відбулася вже й революція, що повалила царський самодержавний політичний режим і влада перейшла до Тимчасового уряду, який повинен був існувати до скликання Установчих зборів, що, у свою чергу, повинні були створити парламент і остаточно перетворити

---

¹² Як писала щоденна україномовна газета «Рада»: «“Просвіти” є єдині українські інституції, які уряд мусів признати законними. Вони, ухляючись партійности, являються тим осередком, коло якого на цілком легальному ґрунті могли б сполучитись біля роботи на користь рідного народу всі свідомі українці, що до цього часу ховалися із своїм патріотизмом, жили нарізно і не мали змоги працювати прилюдно. Так воно і мусіло б бути та не зовсім так сталося» [Рада. 1906. 26 листопада. С. 1].

¹³ Щеголев С. *История «украинского» сепаратизма*. М., 2004. С. 219.

¹⁴ Белоусенко О. Гибель «Просвіт». *Украинская жизнь*. 1912. № 1. С. 37.

Росію в демократичну державу з республіканським політичним устроєм.

Тут важливо, що ці доленосні події активізували український національний рух, що привело до створення 3–4 березня Української Центральної Ради, своєрідного революційного парламенту, вплив якого розповсюджувався на більшість українських етнічних земель. На тодішньому етапі її діяльності максимальним політичним завданням було: «Автономія–федерація! Широка автономія України в її етнографічних межах в федеративнім зв'язку з демократичною російською республікою»¹⁵.

Свідоме політичне українство розуміло, що соціальна база національної революції, селянство, яке в своїй масі було малоосвіченим, повинно перейти у своєму розвитку на якісно новий культурно-освітній рівень. Тому вже у березні Товариство українських поступовців у відозві «До українського громадянства» закликала засновувати «Просвіти», «бо в них осередок культурної праці та початок організації наших сил»¹⁶.

В українській пресі розпочалася наполеглива пропаганда необхідності організації культурницьких товариств, особливо в середовищі селянства. Перед тут вела київська газета «Нова Рада», яка у березні–червні 1917 р. опублікувала сотні матеріалів з інформацією про необхідність, організацію та початки діяльності осередків «Просвіта» на території, населеній українським етносом. А харківська газета «Рідне слово» вже у першому своєму номері, крім рекомендацій з організації товариств, подає на своїх сторінках ще й зразковий статут, де за мету діяльності «Просвіт» вказано підняття рівня освіти, щоб допомогти селянам «боротися за свої права і кращу долю»¹⁷. Тут же намічаються й політичні завдання:

¹⁵ Від слова до діла. *Нова Рада*. 1917. № 5. 31 березня. С. 1.

¹⁶ *Нова Рада*. 1917. 25 березня. С. 1.

¹⁷ Нові товариства на селі. *Рідне слово*. 1917. № 1. 1 квітня. С. 3. Цей же текст потім був виданий брошурою і в Києві інформаційним бюро губернського земства у друкарні акціонерного товариства «Петро Барський» [*Просвітні товариства на селі*. Київ, 1917. 8 с.]

координувати діяльність осередків товариства у справі виборів до Установчих зборів чи Державної Думи. А взагалі то, як впливає з цього статуту, в історії українського народу розпочинається той період, коли йому випадає нагода йти «своєю стежкою»¹⁸.

У результаті навесні 1917 р., тобто на початку української національно-демократичної революції, «Просвіти» у Наддніпрянській Україні стали стрімко відроджуватися. Крім відновлення старих на хвилі національного піднесення масово почали виникати сотні нових просвітянських осередків у всіх губерніях, повітах і волостях з українським населенням. Швидкість і кількість їх виникнення у 1917 р. не могла не вражати. Як писав відомий у майбутньому мовознавець Олекса Синявський, «Просвіта» — «се найхарактерніша і найулюбленіша на Україні дитина Революції»¹⁹. Отже, «Просвіта» — це та форма єднання простого народу через механізми засвоєння української національно-культурницької спадщини, яка після Лютневої революції була використана свідомим українством для реалізації національного проекту з огляду на те, що вона добре зарекомендувала себе ще в до-революційні часи.

Українська Центральна Рада, задекларувавши курс на досягнення української територіально-культурної автономії у складі нової Російської федеративної республіки, розпочала роботу з відродження української мови, українізації освітніх закладів, заснування культурно-освітніх установ. Відразу вкажемо, що «Просвіти» Сумщини активно підтримували цей революційний парламент України і його політику та фактично були осередками Центральної Ради в регіоні. І коли наставали якісь критичні моменти, наприклад, у відносинах Центральної Ради з Тимчасовим урядом влітку 1917 р., ці організації чітко

---

¹⁸ *Рідне слово*. 1917. № 1. 1 квітня. С. 2. Цікаво, що на відміну від статутів галицьких «Просвіт» в статутах «Просвіт» Великої України ніколи не ставилося завдання покращити матеріальний добробут населення, а тому вони не закладали ні позичкових кас, ні крамниць, ні господарських спілок.

¹⁹ Синявський О. Просвіта. *Рідне слово*. 1917. 3 червня. С. 1

декларували свою відданість політиці Центральної Ради і навіть висловлювали свою готовність виступити на її захист²⁰.

За змістом своєї роботи діяльність «Просвіт» класифікувалася по лінії позашкільної освіти для дорослого населення. Але завдання, які ставилися ідеологами просвітянського руху перед цими організаціями були набагато ширшими за просто просвітницькі цілі. По-різному ця мета формувалася і озвучувалася: від метафорики до чіткого поняттєвого визначення. Та, зреалізовуючи ще ідеологічні сподівання «Просвіт» дореволюційної доби, найзагальнішим завданням всієї позашкільної освіти залишалася: «Перетворити стихійні почуття народу в національну самосвідомість ...»²¹.

А сільські осередки «Просвіт» — «се ніби маленькі лабораторії, в яких темний заляканий український народ переробляється в велику могутню націю»²². Або як ще писав у 1918 р. активіст Вовчанської «Просвіти» Володимир Коряк про головну мету діяльності товариства:

«“Просвіти” мають утворити тіло нації, живий національний організм з первісної аморфної хохлацької національної протоплазми»²³.

²⁰ Одним із багатьох прикладів тут може слугувати рішення загальних зборів Мало-Самбірської «Просвіти» Конопотського повіту, які відбулися 10 вересня 1917 р. Газета повідомляла, що просвіт'яни (разом з членами Селянської спілки) «щиро вітають Укр[аїнську] Центральну Раду та Генеральний Секретаріат, яко вищі органи влади на Україні й бажають успіху й сил в їхній праці на користь всіх народів України, і також, прислухаючись та придивляючись до сучасності, селянство, стурбоване все зростаючим у Києві контр-революційним рухом і одвертою діяльністю темних сил, заявляє всім, що на випадок якого-небудь насильства над Українською Центральною Радою організоване селянство і всі виступлять на допомогу в боротьбі Центральної Ради з контр-революційними силами» [*Черниговская земская газета*. 1917. № 82–83. 27 октября. С. 9].

²¹ В справі Позашкільної освіти на Україні. *Труди З'їзда діячів Позашкільної Освіти й дошкільного виховання в Києві 10–13-го січня 1919 року*. Кам'янець на Поділлі: Друкарня Подільської Губерніяльної Народньої Управи, 1919. С. 65–66.

²² Олійник Т. «Просвіти» на Україні. *Нова громада*. Харків. 1917. 30 листопада. С. 2.

²³ [Коряк В.] Торський В. *Українська державність і нова роля «Просвіт»*. Вовчанськ, 1918. С. 51.

І коли самі просвітяни шукали якихось аналогій своєї діяльності у попередні періоди української історії, то тут найчастіше порівнювали вони її з такими православними організаціями XVI–XVII ст. як братства²⁴. Та «Просвіта» була не лише організацією, що виховувала національну самосвідомість, а ще й специфічною *національною за формою* надання освіти дорослому населенню.

***

Лютнева революція 1917 р. підняла на новий рівень процеси національного українського самоусвідомлення й на Сумщині. Починають виникати різні українські організації (Українські громади (Ромни, Охтирка, Кролевець, Глухів, с. Перекопівка), Українське товариство (Конотоп), Українське товариства «Зоря» в Сумах, український гурток (Шостка)). Та осередки «Просвіта» тут були все ж таки головними «українізаторами» малоросійського народного середовища через систему освіти, бібліотек, театральної й хорової діяльності, курсів українознавства та читання лекцій.

Важливими українськими заходами були масові маніфестації, кількісний склад яких дивував навіть самих учасників, проведені в березні–травні 1917 р. в Конотопі (19 березня), Ромнах (9 квітня), Сумах (21 травня), Охтирці (23 травня). Такі маніфестації, крім усього іншого, засвідчили факт народження та популяризації української національної ідеї на землях Сумщини.

---

²⁴ Коваленко Гр. *Григорій Сковорода, його життя і твори*. У Полтаві, 1919. С. 7.

II. Організація «Просвіт» на Сумщині після Лютневої революції

2.1 Міста та містечка. Лебедин. Суми. Охтирка. Ромни. Кролевець. Конотоп. Білопілья. Миропілья. Шостка. **2.2 Села та хутори.** 2.2.1 Сільські «Просвіти» Полтавщини. 2.2.2 Сільські «Просвіти» Слобожанщини. Сумський повіт. Охтирський повіт. Лебединський повіт. 2.2.3 Сільські «Просвіти» Сіверщини. Конотопський повіт. Кролевецький повіт.

До 1917 р. «Просвіт» на території Сумщини²⁵ не існувало. Але про якісь зв'язки її жителів з дореволюційним просвітянським рухом і особливо з Чернігівською «Просвітою», що виникла ще наприкінці 1906 р. говорити можна. Так, у реєстрі членів цього товариства на 1 січня 1908 р. можна бачити, що із його 323 осіб 16 проживали або в Глухові, або в Кролевці, або в Конотопі²⁶. А у 1907 р. керівник Чернігівської «Просвіти» письменник Михайло Коцюбинський пише листа студенту з Глухова Костянтину Зленку, в якому висловлює побажання відкрити в цьому місті її філію²⁷.

²⁵ Коли ми говоримо про Сумщину, то потрібно мати на увазі, що Сумська область була створена у складі УРСР 10 січня 1939 р. У 1917–1923 рр. ці землі входили до складу кількох губерній колишньої Російської імперії. Сумський, Охтирський, Лебединський повіти належали до складу Харківської. До цієї ж губернії входили і землі Великописарівщини, які були складовою Богодухівського повіту. До Полтавської губернії належав Роменський повіт, землі Липоводолинщини склали північну частину Гадяцького повіту, до цього ж повіту належала і Андріївська волость. Андріяшівська і частина Свиридівської волостей належали до Лоховицького повіту, а ще три волості — Комишанська, Груньська і Куземинська — до Зіньківського повіту цієї ж губернії. Конотопський, Кролевецький і Глухівський повіти входили до складу Чернігівської губернії, до цієї ж губернії належали і землі півночі Сумщини (зараз Ямпільський та Середино-Будський райони), які тоді входили до Новгород-Сіверського повіту. Путивльщина, Буринщина, а також Миропільська волость входили до складу Курської губернії (див. нижче мапу на стор. 20, на якій показана належність земель сучасної Сумщини до різних губерній Російської імперії).

²⁶ *Справозданнн Товариства «Просвіта» в Чернигові за 1907 рік.* Чернігів, 1908. С. 305–309.

²⁷ Коцюбинський М. *Твори в семи томах.* Т. 6. К., 1975. С. 80–81.

Контури Сумської області, створеної в 1939 р., накладені на губернсько-повітовий адміністративний устрій Російської імперії поч. XX ст.

Але в силу різних обставин філія відкрита так і не була²⁸.

На Сумщині осередки товариства виникають, починаючи з березня-квітня 1917 р. Для органів місцевої влади діяльність цих культурно-просвітницьких організацій проходила по лінії позашкільної освіти. І якщо при земствах у відділах освіти вже існували позашкільні підвідділи, то «Просвіти» де в чому дублювали їхню роботу.

2.1 Міста та містечка

Лебедин

У Лебедині спочатку для організації «Просвіти» 27 березня 1917 р. був створений тимчасовий комітет на чолі з Павлом Зайцевим і зібрано 40 крб. грошей. А вже сама «Просвіта» була заснована 6 квітня, коли на зборах у Народному Домі був прийнятий статут та обрана Рада Лебединської «Просвіти» на чолі з тим же Павлом Зайцевим²⁹. До Ради ввійшли Георгій

---

²⁸ Потрібно мабуть також згадати й український гурток у с. Підлипному, що під Конотопом, який тут діяв ще з 1910 р. У 30-х рр. заарештовані НКВС деякі його учасники на допитах наполегливо називали його «товариством «Просвіта»». Насправді «Просвіта» в Підлипному виникла на початку квітня 1917 р., але пізніше свою участь в цій новоствореній організації члени гуртка уявляли прямим продовженням попередньої просвітянської діяльності. Тому й на це дореволюційне об'єднання свідомо чи не свідомо вони переносили назву організації — «Просвіта» [ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 5. Спр. 70. Арк. 29].

²⁹ Павло Зайцев (1886–1965) — відомий у майбутньому український вчений, шевченкознавець. Народився у с. Бездрик під Сумами. Закінчив сумську Олександрівську гімназію і в 1904 р. вступив до Санкт-Петербурзького університету на юридичний факультет. Перед Лютневою революцією він уже зарекомендував себе як активний учасник українського руху в Петрограді. У березні 1917 р. приїхав до Лебединя як уповноважений Головного комітету Всеросійського Селянського Союзу для організації відділення цього Союзу в Лебединському повіті. Як відомо з місцевої преси, тут 27 березня Зайцев взяв участь у роботі Першого Лебединського повітового вчительського з'їзду, а 4 квітня у приміщенні Народного Будинку прочитав лекцію «Українське питання в історичному висвітленні», 50% грошової виручки від якої пішло на новостворюване товариство «Просвіта» та Лебединське відділення Всеросійського Селянського Союзу. Але після обрання головою Ради Лебединської «Просвіти» він був на пропозицію історика Дмитра Дорошенка призначений Тимчасовим урядом комісаром Косівського повіту на Підкарпатті і виїхав з Лебединя. На цій посаді він

(Юрій) Базавлук, Дзюба, М. Таранушенко, Калюжний, О. Стещенко, Пономаренко, О. Бородаєвський, Т. Лобко. У члени «Просвіти» тоді записалося близько ста чоловік³⁰. Трохи пізніше було повідомлено про наміри організувати 24 травня при товаристві такі комісії: театральна, хорова, музична, художня, агітаційна, маніфестаційна, лотерейна та фінансова³¹.

Суми

За інформацією представника Української Центральної Ради в Сумах Бориса Штейнгеля відразу після Лютневої революції у місті склався гурток свідомих українців, який оголосив себе «тимчасовим організаційним українським комітетом м. Сумів та повіту». Саме на зборах цього гуртка було вирішено

«скликати, якомога швидче установчі збори майбутньої Сумської повітової «Просвіти», котра була б осередком просвітної економічної й політичної діяльності українського громадянства Сумів»³².

В результаті осередок культурно-освітнього Товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка в Сумах був створений 9 квітня (за ст. ст.) 1917 р.³³ Його установчі збори проходили в залі земської управи. За основу своєї діяльності Товариством був узятий статут колишньої Одеської «Просвіти», а почесними членами були обрані голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський та куратор Київського шкільного округу Микола Василенко. У статуті Сумської «Просвіти» зазначалося:

«Наша ціль — просвітницька робота серед темного нашого найменшого брата, знайомити люд український з його рідною історією, літературою і музикою, а також найбільш зрозумілим способом поширювати поміж нього

перебував з початку травня і до 11 липня 1917 р.

³⁰ *Лебединские известия*. 1917. № 5. 8 апреля. С. 3.

³¹ *Лебединские известия*. 1917. № 39. 21 мая. С. 4.

³² Штейнгель Борис. Лист із Сумів. *Нова Рада*. 1917. № 18. 20 квітня. С. 4.

³³ *ДАСО*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 31.

всякі агрономічні і сільськогосподарські відомості»³⁴.

При «Просвіті» були утворені комісії: фінансова, господарська, театральна-музична, лекційна та агітаційна. До Товариства записалося більше 200 чоловік, а в його Раду було обрано 28 чоловік. Очолив просвітянський осередок працівник міської управи Василь Покровський (1864–?). Розташовувалася вона у перший період свого існування у будинку Антона Карасика на вулиці Петропавлівській, 7. Проіснувала ж Сумська «Просвіта» до січня 1919 р. Після захоплення влади в місті 5 січня 1919 р. більшовиками свою діяльність вона вже не відновлювала.

Новостворена «Просвіта» відразу ж взялася організувати бібліотеку і у цьому зв'язку прохала українських письменників, видавців і видавничі товариства надсилати для неї «свої твори і видання»³⁵.

Охтирка

Тоді ж, у першій половині квітня, були створені й Українська громада та «Просвіта» в Охтирці. Останню очолив нотаріус Базилевський³⁶.

Ромни

У Ромнах ще у 1908 р. українцями було зорганізоване Російсько-українське драматичне товариство, на основі якого після Лютневої революції 1917 р., у березні, була сформована Українська громада. Зі статуту Громади, опублікованого у травні 1917 р., видно, що її завданням є об'єднання всіх українських сил Роменщини на чолі з свідомою інтелігенцією заради здійснення мети: утворення автономної України у складі

---

³⁴ Там само.

³⁵ *Нова Рада*. 1917. № 27. 30 квітня. С. 4.

³⁶ Уже 16 квітня на першому Губернському з'їзді представників Українського народу в Харкові керівництво «Просвіт» Сум (Покровський), Охтирки (Приймаєнко), Нижньої Сироватки (Нечипоренко) у своїх виступах розповідають про заснування та початки діяльності осередків Товариства в цих населених пунктах [Губернський український з'їзд в Харкові. *Рідне слово*. 1917. 22 квітня. С. 2].

майбутньої Російської демократичної федеративної держави³⁷.

Культурно-просвітницька ж діяльність повинна слугувати лише одним із дієвих засобів для здійснення такої мети. Силами Громади у травні-червні було поставлено кілька театральних вистав. Крім того, на літню пору було запрошено кількох акторів з київської трупи Садовського та з гуртка молоді школи «Студія», які повинні були грати п'єси з місцевими аматорами³⁸.

Але 6 липня 1917 р. на загальних зборах Української громади міста, у яких брали участь близько 300 чоловік було вирішено перетворити її на «Роменське товариство Просвіта». Справа у тому, що Громада після виникнення у Ромнах осередків українських політичних партій (мова йде про українських соціал-демократів та українських соціалістів-революціонерів), займаючись політичною роботою, фактично багато в чому дублювала їх діяльність. Органом самоуправління вона також бути не могла. Крім того, посипались звинувачення на адресу Громади у її буржуазності³⁹. А ще, як говорив на цих зборах активний учасник Громади й лідер місцевої організації партії українських есерів Михайло Івченко, у зв'язку з тим, що Громада об'єднувала свідомих українців, які представляли часто протилежні класові інтереси, у її середині могли розпочатися конфлікти. Тому й був здійснений перехід Громади в «Просвіту»; діяльність останньої ж зосереджувалася лише на культурно-просвітній роботі. На зборах було обрано правління «Просвіти» і комісії (шкільно-лекційна, театральна, бібліотечна, технічна і ревізійна)⁴⁰. До складу правління товариства було обрано 9 чоловік і 3 кандидати: І. Ф. Чігринцев, М. Івченко, М. Ломакин, М. Мищенко, Г. Ващенко, Миславський, М. Богданович, Д. Лисенко, І. Василенко, Вареник, Омелья-

³⁷ *Наша спілка*. 1917. № 14. 24 травня. С. 4.

³⁸ *Наша спілка*. 1917. № 14. 24 травня. С. 2.

³⁹ Мусь Пролісок. Роменська Українська Громада. *Наша спілка*. 1917. № 19. 11 червня. С. 3–4.

⁴⁰ Загальні Збори Роменської Укр. громади. *Наша спілка*. 1917. № 27. 13 липня. С. 3–4.

ненко⁴¹. А вже наступного дня, 7 липня, Роменська міська дума передала новоствореній «Просвіті» у користування приміщення Народного Дому (спочатку «на всю зиму»)⁴².

Ромни. В центрі будівля Народного Дому, який Роменська міська дума передала 7 липня 1917 р. у користування місцевій «Просвіті»

Кролевець

У Кролевеці також спочатку була створена Українська громада, а вже на її основі товариство «Просвіта», яке виникло у жовтні 1917 р.⁴³

Конотоп

У цьому місті Товариство виникло дещо пізніше, у грудні 1917 р. Але вже після Лютневої революції, 11 березня, в Конотопі українці організували своє Українське товариство на чолі з лікарем залізничної лікарні та колишнім депутатом II Державної думи Миколою Рубісом (Рубісовим) (1866–1917). Заступниками у нього обрали Тихона Осадчого та З. К. Тарловського. При ньому засновувались культурно-просвітні відділи.

⁴¹ Там само. С. 4.

⁴² Там само. С. 3.

⁴³ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 4.

18 березня був затверджений статут Українського товариства та закладені співочий і драматичний гуртки. Серед завдань, які перед собою ставило це товариство були й такі: «розвиток національної свідомости в народі, заснування українських шкіл, кооперативів, книгозбірень, народніх домів і націоналізація існуючих». А 19 березня опівдні на площі біля Соборної церкви була проведена панахида за Тарасом Шевченком⁴⁴.

А 4 грудня 1917 р. був створений тимчасовий комітет Конотопського товариства «Просвіта», який запросив жителів міста й повіту взяти участь у загальному організаційному зібранні, запланованого на 15 грудня. Планувалося, що Конотопська «Просвіта» «після першого ж з'їзду представників селянських «Просвіт», має перетворитись у «Повітову спілку Просвіт»⁴⁵.

Білопілля

У Білопіллі спочатку 26 березня відбулися збори місцевого українського громадянства, на яких був обраний тимчасовий організаційний комітет для заснування клубу просвітнього характеру⁴⁶, а вже на його основі створена й «Просвіта», яка, будучи єдиною культурницькою організацією, діяла у цьому містечку в 1917–1918 рр.

Миропілля

Вже 4 квітня був сформований осередок товариства й у Миропіллі⁴⁷. У цьому містечку Суджанського повіту Курської губернії ще в 1915 р. українці заснували своє товариство, що мало офіційну назву «Миропольское общество любителей драматического искусства». Саме це товариство на загальних зборах і змінило свою назву на «Миропільське товариство Просвіта». За основу був взятий статут «Просвіти», опублікований у харківській газеті «Рідне слово»⁴⁸.

⁴⁴ *Черниговская земская газета*. 1917. № 30. 14 апреля. С. 9–10.

⁴⁵ *ДАСО*. Листівки. № 2672.

⁴⁶ *Рідне слово*. 1917. № 2. 8 квітня. С. 4.

⁴⁷ *Нова Рада*. 1917. 4 мая. С. 4.

⁴⁸ *Рідне слово*. 1917. № 1. 1 квітня. С. 3.

Шостка

У Шостці, як засвідчує виступ Микити Петача на Українському з'їзді в Чернігові 8 червня 1917 р., товариство «Просвіта» разом із Українським клубом розпочало свою діяльність 29 квітня 1917 р.⁴⁹

2.2 Села та хутори

З одного боку, заснування «Просвіт» у селах Сумщини мало ті ж характерні риси, що й у решті українських етнічних земель. Коли ж все таки говорити про якусь специфіку, то можна допустити, що залежала вона від рівня розвитку української самосвідомості місцевих сільських еліт та досвіду їх попередньої організованої праці у тих історичних регіонах, що склали пізніше територію Сумщини. Тому найбільшу «загущеність» осередками «Просвіт» у 1917 р. можна спостерігати у Роменському та Гадяцькому повітах Полтавської губернії. У Чернігівській губернії, на Сіверщині (тобто, в Конотопському, Кролевецькому та Глухівському повітах), процес їх виникнення був сповільненим і ці організації не були такими багаточисельними. Те ж саме спостерігається й на Слобожанщині (у Сумському, Охтирському та Лебединському та півночі Богодучівського повітів).

Якусь частину «Просвіт» було засновано на основі тих українських драматичних гуртків, які існували у деяких селах ще з дореволюційних часів. Такі гуртки крім того, що ставили п'єси часто мали ще й свої невеличкі бібліотеки україномовної літератури. Найперше тут треба згадати гурток свідомої української молоді, що склався ще 1910 р. у с. Підлипне Конотопського повіту. Не дивно, що вже 2 квітня 1917 р. з ініціативи керівника гуртка Ялисея Лисенка на його основі був створений осередок «Просвіти». У с. Волошнівці Роменського повіту керівник українського гуртка (тут теж була своя бібліотека) Приходько після революції також перетворив його у «Просвіту»⁵⁰. Український драматичний гурток існував також

⁴⁹ *Український з'їзд у Чернігові: (8–10 червня 1917 р.): матеріали та коментарі*. Чернігів, 2012. С. 27.

⁵⁰ *Наша спілка*. 1917. № 64. 21 жовтня. С. 4.

із 1914 р. і в с. Рогинці того ж повіту. У ньому, між іншим, розпочав творчу свою діяльність відомий пізніше актор Василь Яременко, а продовжив її він вже у драматичному гуртку при «Просвіті», яка виникла у цьому селі навесні 1918 р. А у слободі Краснопілля такий український гурток був організований у лютому 1916 р. і до лютого 1917 р. одних книг українською мовою гуртківцями було розповсюджено на суму 500 крб.⁵¹

Щоб заснувати осередок товариства «Просвіта» потрібно було провести установчі збори, на яких прийняти статут, що регулював усю його діяльність. Один із перших таких зразкових статутів разом з рекомендаціями щодо заснування «Просвіт» на селі був опублікований у харківській газеті «Рідне слово» вже 1 квітня 1917 р.

Ініціатором заснування товариств найчастіше виступала сільська інтелігенція. Так, у Гадяцькому повіті вчителі заснували або брали активну участь у заснуванні «Просвіт» у Русанівці, Подільках, Берестівці, Бєєвому, Панасівці. У Липовій Долині осередок заснували також «гурток інтелігенції та свідоме селянство»⁵². Та, власне, сільська інтелігенція майже скрізь прилучилася до створення «Просвіт»⁵³. Інколи серед фундаторів були й священники, як, наприклад, у с. Синівка Подільківської волості. А ще ініціативу на себе інколи брали й національно-свідомі солдати, що прийшли у відпустку або повернулися з фронтів Першої світової, як то було в селах Янків Рог⁵⁴ чи Журавне⁵⁵ Охтирського повіту. Взагалі, саме на фронтах Першої світової відбулася масова *українізація* мобілізованих у військо сотень тисяч селян, які, повертаючись додому, продовжували цю роботу, організовуючи «Просвіти».

⁵¹ *Рідне слово*. 1917. Ч. 9. 27 травня. С. 2.

⁵² ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 182.

⁵³ І, навпаки, відсутність по селах інтелігенції називалася головною причиною проблем із заснуванням нових культурно-просвітніх товариств чи припиненням їх діяльності, як наприклад у Роменському повіті [ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 464. Арк. 14зв.].

⁵⁴ *Рідне слово*. 1917. Ч. 10. 3 червня. С. 4.

⁵⁵ *Нова Громада*. 1917. Ч. 18. 2 грудня. С. 4.

На Полтавщині центральна Полтавська «Просвіта» мала право організувати свої філії по всій губернії, крім того вона ще намагалася бути й методичним центром і тому саме до неї зверталися селяни за допомогою. Наприклад, Семенівський сільський комітет Берестівської волості Гадяцького повіту саме до неї звертається в червні 1917 р. з таким проханням:

«Сельський комітет просит Раду Полтавского Товарищества Просвита выслать Статут для руководства организации Просвита в селе Семеновке»⁵⁶.

Звернення могли бути й індивідуальними. Наприклад, для «заведення» в село Бобрик Роменського повіту просвітянського осередку до Ради Полтавського товариства «Просвіта» 15 червня звернувся вчитель Костянтин Бедро з подібним проханням вислати йому статут «і все друге, що треба буде»⁵⁷.

У відповідності зі статутом для реалізації своїх культурницьких настанов новостворені «Просвіти» організували кілька відділів/секцій. Найчастіше це були освітня, музично-драматична, бібліотечна та лекційна. Та найперше, з чого розпочиналася діяльність товариства — це з підписки на українські газети, придбання книг та облаштування читалень.

В умовах, коли близько 80%⁵⁸ селян були неписьменними, а в більшості сіл взагалі не існувало ніяких організованих форм культурного життя «Просвіта» й ставала тим центром, навколо якого групувалося *все* національно-культурне життя простого народу⁵⁹.

⁵⁶ ЦДАВО України. Ф. 1009. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 74.

⁵⁷ Там само. 19. Арк. 11.

⁵⁸ За Всеросійським переписом 1897 р. грамотність серед українського населення Харківської губ. становила 13,5%, Полтавської — 14,5%, Чернігівської — 14,5% (цифри подаються за: [Скоровстанский В. *Революция на Украине*. Саратов, 1919. С. 6]). Звичайно, за 20 років ситуація змінилася на краще та не набагато.

⁵⁹ Серед інших організацій, що займалися подібною до «Просвіт» роботою, (зрозуміло, що при цьому вони не досягали загальноукраїнського рівня, залишаючись регіональними організаціями) можна назвати в цей час на Сумщині товариство «Зоря», що діяло в Сумах, Українське товариство в Конотопі, кооперативи.

2.2.1 Сільські «Просвіти» Полтавщини

Спочатку якогось керівництва з київського центру при організації «Просвіт» не існувало, тому цей процес ішов знизу — як реалізація ініціативи з місць. Про розмах просвітянського руху на селі може свідчити масова організація «Просвіт» у селах Роменського та Гадяцького повітів у 1917 р.

На півночі Гадяцького повіту (тепер це Липоводолинщина) перша «Просвіта» у с. Русанівка виникає вже у березні 1917 р., інші осередки закладаються, починаючи з квітня 1917 р.⁶⁰ Так, у с. Подільки осередок «Просвіти» був утворений 18 квітня 1917 року і нараховував на час свого заснування 117 членів⁶¹. Тоді ж, у квітні, виникає й Капустинська «Просвіта»⁶². На першому повітовому зібранні «Просвіт» 18 червня 1917 р. були присутні представники цього товариства з шести сіл, які входять до складу теперішньої Липоводолинщини: Липової Долини, Русанівки, Беєвого, Лучок, Капустинець та х. Хоменки⁶³. Крім того, осередки «Просвіт» у другій половині 1917 р. виникають також у Синівці (організований 5 листопада) та Підставках. Всього ж у Гадяцькому повіті на кінець травня місяця їх існувало 35⁶⁴.

На Роменщині *масове* створення просвітянських осередків розпочалося трохи пізніше, ніж на Гадяччині та Слобожанщині, хоча перші «Просвіти» виникають також у квітні у таких селах повіту як Томашівка, Великі Бубни, Новолозівка, Пекарівка, Гаврилівка, Плавинище, Вовківці, Коржі, Прорівка, Засулля, Гринівка, Ведмеже⁶⁵. Якусь частину «Просвіт»

---

⁶⁰ А по всьому Гадяцькому повіту у березні-квітні було засновано 27 осередків, на кінець травня їх уже було 35 [Газета гадяцького земства. 1917. № 105. 6 ноября. С. 3].

⁶¹ ДАКО. Ф. 1447. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 60.

⁶² Там само. Спр. 13. Арк. 23.

⁶³ Спілка «Просвіт» у Гадяцькому повіті. Газета Гадяцького земства. 1917. № 67. С. 3.

⁶⁴ З'їзд «Просвіт» Гадяцького повіту. Газета Гадяцького земства. 1917. № 105. 6 ноября. С. 3.

⁶⁵ ДАСО. Ф. Р-5810. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 19–20. Тут найпершою вже на Великдень 2 квітня була відкрита «Просвіта» у с. Вовківці [ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 38].

у селах цього повіту заснували (приміром, у Хоружівці, Іванівській Слободі, Бацманах та ін.) інструктори губернського та повітового інформаційних бюро, останні ж, у свою чергу, були започатковані при таких органах самоврядування як громадські комітети⁶⁶. У Перекопівці ж спочатку у квітні місяці була заснована Українська громада, а вже 27 липня вона була перетворена у «Просвіту». У серпні у ній вже нараховувалося близько 400 членів⁶⁷.

Ще одна особливість: «Просвіти» в 1917 р. часто організовувалися разом із Селянськими спілками, як, наприклад, у селах Гаврилівка⁶⁸ та Вовківці⁶⁹. Селянські спілки — це своєрідні профспілкові організації українського селянства, що формувалися по селах в основному Українською партією соціалістів-революціонерів (есерів). Таким чином, «Просвіти» опікувалися селянством з культурницького боку, а Селянські спілки піклувалися про його економічне становище та проводили політичну роботу⁷⁰. В результаті на кінець 1917 р. на Роменщині було близько 40 сільських «Просвіт»⁷¹, а на 1 березня 1918 р. фактично діючих «Просвіт» у повіті було вже 56⁷². Їх роботу координувало Роменське повітове Бюро «Просвіт».

⁶⁶ Див., наприклад: *Наша спілка*. 1917. 28 липня. С.4; 30 липня. С. 4.

⁶⁷ с. Перекопівка. *Наша спілка*. 1917. № 37. 8 серпня. С. 4.

⁶⁸ *Наша спілка*. 1917. № 37. 8 серпня. С. 4.

⁶⁹ Там само. № 74. 25 листопада. С. 4.

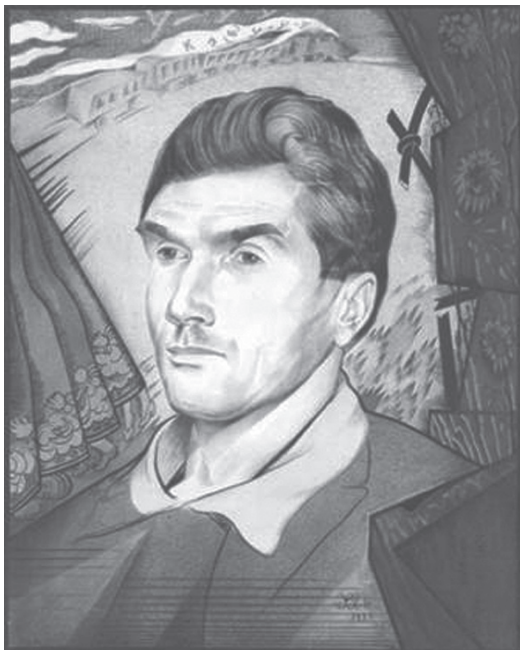
⁷⁰ На Першому Всеукраїнському з'їзді «Просвіт» 20–23 вересня 1917 р. навіть було прийнято спеціальну постанову, у якій вказувалося, що вся політична робота повинна згуртовуватися поза «Просвітами», в «Селянських спілках» та інших організаціях і лише за умови, коли таких організацій немає «Просвіта» може провадити політичну роботу, але без певної політичної програми [*Просвітянин*. Київ, 1918. № 1. С. 43]. Таке дистанціювання «Просвіт» від безпосередньої політичної роботи і зосередження уваги лише на культурницькій викликало, наприклад, у багатьох членів цієї організації у Роменському повіті почуття незадоволення, вони закликали зливатися з селянськими спілками, бо це відповідає потребам і вимогам часу [*Народное слово*. 1918. № 58. 26 июня. С. 2].

⁷¹ Повітовий з'їзд Просвіт. *Наша спілка*. 1917. 13 грудня. С. 4.

⁷² ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 464. Арк. 14зв.

2.2.2 Сільські «Просвіти» Слобожанщини Сумський повіт

Першою в Сумському повіті постала «Просвіта» в Нижній Сироватці, організована на другий день Великодня, 3 квітня 1917 р. Її головою обрали Ониська Сухоноса⁷³. Ще один осередок був створений у с. Стецьківка.

Микола Хвильовий (Фітільов) (1893–1933), уродженець Тростянця, письменник, один із лідерів українського «розстріляного» відродження 20-х рр., у 1917 р. — організатор «Просвіти» у слободі Рублівка Богодухівського повіту (Портрет роботи художника М. Жука).

Охтирський повіт

У квітні був створений осередок «Просвіти» у с. Нижньовеселівка Кириківської волості. Він нараховував 62 члени. Засновником був Ф. Башин, а головою обрали В. Белікову⁷⁴.

⁷³ Рідне слово. 1917. № 2. 8 квітня. С. 4

⁷⁴ «Просвіти» соборної України. Слово Просвіти. 2014. Ч. 7. 20–26 лютого. С. 5.

На початку травня в с. Янків Ріг (зараз — с. Іванівка) тієї ж Кириківської волості організація «Просвіти» була зінціпована підпоручиком Вялківим, який прибув у відпустку з фронту. Місцева вчителька подарувала новоствореному осередку свою бібліотеку, просвітяни ж виписали для себе газети «Нова Рада» й «Рідне слово»⁷⁵. Очолив Раду товариства Демид Клименко. Становленню цього осередку «Просвіти» допомогла Охтирська Українська громада та полонені українці-руси-ни з Галичини, що перебували тоді в Охтирці.

Але організація просвітянських осередків, у порівнянні хоча б з тією ж Полтавською губернією, по селах повіту йшла слабо. До кінця червня були засновані ще «Просвіти» у Хухрі, Кириківці, Котельві та Тростянці. Тому, коли 24 червня 1917 р. в Охтирці відбувся Український повітовий з'їзд, на який прибули представники сіл, хуторів та партій і громадських організацій зі всієї Охтирщини, то на ньому спеціально було закликано створювати «Просвіти» по всіх селах повіту⁷⁶. Після цього 9 липня «Просвіта» була організована ще у с. Білка, де головою Ради був обраний народний учитель Яків М'яло, а на початку серпня у Боромлі. Головою цієї останньої став Д. Маликов. У жовтні було створено осередок «Просвіти» і в с. Угроїди на чолі з лісничим І. Вітком. Записалося до нього «40 душ». На загальних зборах тоді постановили «закласти книгозбірню, передплатити українські книжки та газети, закласти вечірню школу для дорослих (українською мовою), по святках улаштувувать читанки, а також заснувати артистичний гурток»⁷⁷. 13 листопада виникає «Просвіта» в с. Журавне. І також, як і в Янковому Розі, стараннями українізованого військовослужбовця Міщенка, який прибув з фронту на відпочинок. Записалося до неї більше 140 чоловік, а очолив — Л. Мороз⁷⁸. Крім того, у листопаді вже існувала «Просвіта» й у с. Самотоївка. Її Рада тоді прохала Харківську губернську земську управу надісла-

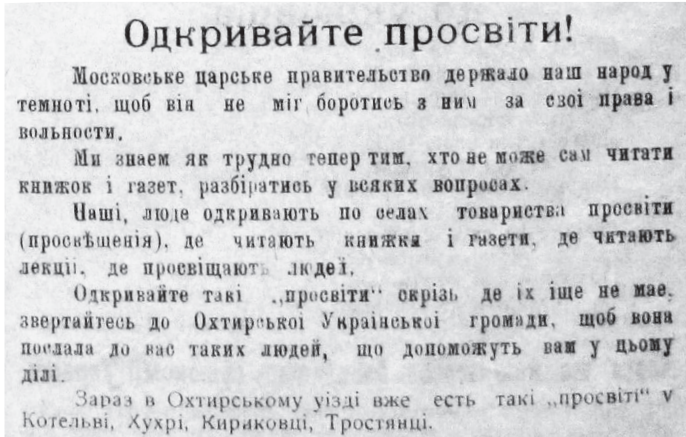
⁷⁵ *Нова Рада*. 1917. № 48. 27 мая. С. 3.

⁷⁶ *Одкривайте просвіти! Голос села*. 1917. 2 липня. С. 4.

⁷⁷ *Нова Рада*. 1917. 24 жовтня. С. 2.

⁷⁸ *Нова Громада*. 1917. 2 грудня. С. 4.

ти для школи та бібліотеки підручники і книги українською мовою, а також інструкторів з українізації⁷⁹. Організатором «Просвіти» у слободі Краснопілля був Матвій Довгополок⁸⁰. Тут вона виникла на основі українського гуртка, який був заснований ще до революції, у лютому 1916 р. Всього ж на кінець 1917 р. у повіті було організовано 12 осередків «Просвіт».

Заклик у газеті охтирських соціалістів-революціонерів «Голос села» організувати «Просвіти» в селах Охтирського повіту. 2 липня 1917 р.

Лебединський повіт

Після організації «Просвіти» у самому Лебедині 6 квітня настала черга їх створення й по селах. Вже 14 квітня був утворений осередок товариства в с. Бишкінь. На установчих зборах був прийнятий статут і до Ради обрали 12 чоловік. Також до фонду товариства було зібрано 54 крб. 17 коп. грошей⁸¹.

⁷⁹ *Нова Громада*. 1917. 26 листопада. С. 2.

⁸⁰ Як повідомляв набагато пізніше, у 1965 р., друг Довгополока Юрій Самброс у листі до Геннадія Петрова саме за участь у роботі Краснопілляської «Просвіти» він був заарештований НКВС у 1937 р. Бо під час обшуку квартири Довгополока був знайдений його юнацький щоденник, де описувалося, як він працював у цій «Просвіті». А участь у роботі товариства кваліфікувалася тоді як український націоналізм [ДАСО. Ф. Р-7802. Оп. 1. Спр. 514. Арк. 24зв.].

⁸¹ *Лебединские известия*. 1917. № 14. 20 апреля. С. 4.

А ось у слободі Червлене товариство заснувалося 21 травня. Спочатку до нього записалося 35 членів. Постановили, що членський внесок буде 1 крб.⁸²

Постало питання й про організацію «Просвіти» в с. Великий Вистороп. Тому його житель Михайло Плужниченко пише на початку листопада 1917 р. листа в Київське Бюро «Просвіт» з проханням роз'яснити, як можна правильно організувати тут «Просвіту», бо «темний селянин жде просвіти»⁸³.

2.2.3 Сільські «Просвіти» Сіверщини Конотопський повіт

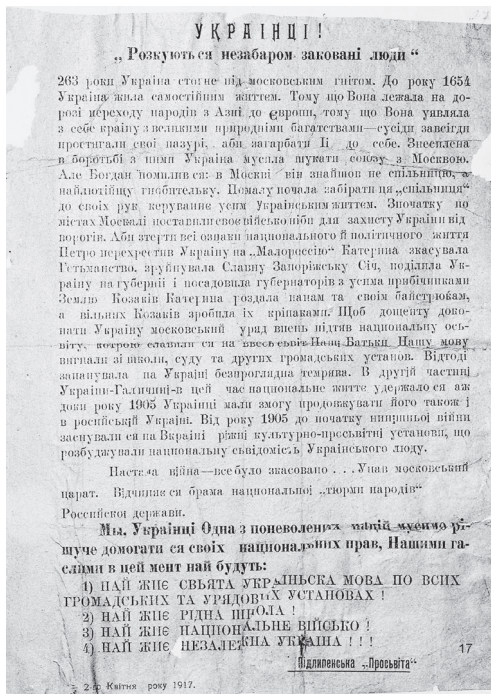
На Конотопщині перші «Просвіти» були засновані на Великдень, 2 квітня, у селах Соснівка та Підлипне. У зв'язку зі своїм заснуванням Підлипенською «Просвітою» була випущена того ж 2 квітня листівка-заклик до українців із зазначенням цілей своєї діяльності, що завершується гаслом «*Най же не залежна Україна!!!*». Потрібно сказати, що заснування «Просвіти» у Підлипному взагалі має цікаву попередню історію. Справа в тому, що її членами стали молоді люди (Ялисей Лисенко, Гнат Крицький, Микола Ткач, Улян Ворона, Іван Довгий, Микита Лакиза, Михайло Тхор, Гнат Безпалий, Кіндрат Поляченко та інші), які ще до революції заснували в селі український гурток. Очолив його Ялисей Лисенко. Він же став і засновником «Просвіти». Київська газета «Рада» ще в 1913 р. повідомляла про заборону місцевою владою й церквою ставити цій свідомій молоді у селі українські спектаклі⁸⁴. А в 1914 р. члени українського гуртка організували на власні кошти нелегальну бібліотеку української літератури, книги якої послужили для багатьох із них початком національного виховання. Та перед самою революцією бібліотека була виявлена урядником, «від якого прийшлося відкупатися»⁸⁵.

⁸² *Лебединские известия*. 1917. № 44. 28 мая. С. 2.

⁸³ *ДАКО*. Ф. 1447. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 23–23зв.

⁸⁴ *Рада*. 1913. № 193. 24 августа. С. 4.

⁸⁵ *ДАСО*. Ф. Р-7641. Оп. 5. Спр. 887. Арк. 72–72зв.

Листівка із закликом «Просвіти» с. Підлипне на Конотопщині до відстоювання національних прав українців. 2 квітня 1917 р.

Члени Підлипенської «Просвіти» за своїми політичними вподобаннями розділилися на «левоносців» та «михайлоносців» (натяк на герби м. Львова та м. Києва). Перші відстоювали ідею самостійної України, «михайлоносці» ж стояли за федерацію у складі нової, демократичної Росії⁸⁶. Мабуть саме самостійницька частина товариства й випустила вищезгадану листівку. А на печатці товариства також був зображений лев.

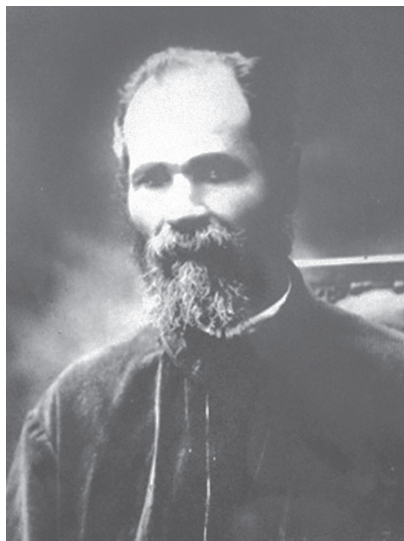
У Соснівці ж до товариства записалося близько 100 чоловік і були утворені три секції: театральна, бібліотечна і вечірні курси грамоти. Та розпочати роботу змогла лише бібліотечна⁸⁷.

⁸⁶ *Нова Рада*. 1917. № 24. 27 квітня. С. 2.

⁸⁷ *Черниговская земская газета*. 1917. № 90–91. 24 ноября. С. 5.

19 травня «Черниговская земская газета» повідомляє, що й у с. Попівка «украинская группа открыла... «Просвіту» и по вечерам в ней бывают чтения для народа»⁸⁸. Тоді ж була організована «Просвіта» і в с. Малий Самбір. При ній була створена невеличка бібліотека (120 книг) та передплачені такі газети як «Народна воля», «Нова Рада», «Боротьба», «Літературно-Науковий вісник» та «Українська школа».

Тихін Осадчий (1866–1945), відомий теоретик кооперативного руху, економіст, член дореволюційної Київської «Просвіти» в 1907–1910 рр., один з керівників Української селянської спілки, член Української Центральної Ради, очолював «Просвіту» с. Гирявка Конотопського повіту у 1917 р.

Також на листопад місяць вже формально існували «Просвіти» у селах Гирявка та Кошари. В цьому, останньому, селі хоч до організації й записалося близько 300 чоловік і було обрано 6 членів Ради, та роботи вона так і не розпочала. В цьому ж місяці виникла й «Просвіта» в с. Дептівка. 3 й 6 грудня вона заявила про себе постановкою п'єси Івана Тогобочного «Борці за мрії», яка мала гостро соціальне спрямування. На

⁸⁸ Черниговская земская газета. 1917. № 37. С. 7.

виручені від продажу квитків кошти були випсані газети й закуплено театральне майно. Крім того, частину коштів віддали ще й солдатам-інвалідам. Також просвітяни Дептівки збиралися відкрити школу для дорослих, але бажаючих навчатися було мало⁸⁹.

Кролевецький повіт

Центральна Кролевецька «Просвіта» восени 1917 р. допомогла закласти осередки організації в таких селах повіту як Добротове, Білка, Радичев, Вишеньки, Короп, Краснопілля⁹⁰. Товариство «Просвіта» ім. П. Куліша виникло також у с. Студинка⁹¹. Але з приходом до повіту більшовиків у середині січня 1918 р. ці осередки припинили своє існування⁹².

Єдиний повіт на території сучасної Сумщини, у якому в 1917 р. так і не виникли «Просвіти» (за винятком Шостки, де було оголошено про створення товариства) — Глухівський. Правда, у самому Глухові після Лютневої революції була створена Українська громада на чолі з Дометієм Онацьким, але у «Просвіту», так, як приміром було у Ромнах, вона так і не була реорганізована. Натомість, у цьому місті влітку 1917 р. для забезпечення культурно-освітніх потреб населення був відкритий Народний Дім⁹³.

***

Багато проблем при організації «Просвіт» та на їх початковому етапі діяльності створювалося із-за консерватизму свідомості старшого покоління селян. І прикладів тут дуже багато. У с. Аксютинці Засульської волості, приміром, «Просвіту» організувала молодь, а ось старі люди від неї відхре-

⁸⁹ *Черниговская земская газета*. 1918. № 7–8. С. 5–6.

⁹⁰ Газета «Нова Рада» повідомляла, що Кролевецькою «Просвітою» по селах повіту засновано 12 осередків товариства [*Нова Рада*. 1918. № 202. 1 листопада. С. 3].

⁹¹ *ДАЧО*. Ф. Р-4180. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 325.

⁹² *ЦДАВО України*. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 5.

⁹³ *ЦДАВО України*. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 398. Арк. 7.

щувались, називаючи «публічним домом». У несприйнятті ініціатив просвітян їм допомагав місцевий священник. На бік противників «Просвіти» стало й керівництво села. В результаті дві молоді вчительки, які допомагали просвітянам ставити п'єсу М. Кропивницького «По ревізії» навіть змушені були залишити село⁹⁴. У «Просвіти» с. Лучка Гадяцького повіту, яка була заснована у червні 1917 р. були ті ж самі проблеми. Селяни старшого покоління до просвітянської діяльності ставилися вороже, вся справа трималася на молоді⁹⁵.

Певні труднощі з організаціями «Просвіт» спостерігалися у деяких селах і у зв'язку з антиукраїнськими настроями місцевої інтелігенції та священників. У с. Андріяшівка тогочасного Лохвицького повіту були досить сильними позиції місцевої інтелігенції з «общеруськими» політичними поглядами та «малоросійською» ідентичністю, може тому «Просвіти» у 1917 р. тут так створити і не вдалося⁹⁶. Тому, хоча й склалася усталена думка, що «Просвіти» на селі — це витвір інтелігенції, але не потрібно забувати й про ту її частину, що ставився до цих організацій або вороже, або байдуже.

А у Смілому Роменського повіту член російської соціал-демократичної партії якийсь Свирид Сухомлин, що записався у місцеве українське культурно-просвітнє товариство агітував проти автономії України й української мови, твердячи, що «українська народна мова здатна тільки для торгу цибулі на базарі»⁹⁷. За це ображені селяни заборонили йому взагалі бути промовцем на будь-яких зборах у селі. Хоча ті ж селяни через деякий час під впливом інших антиукраїнськи налаштованих діячів заборонили роботу й самого культурно-просвітнього товариства (Громади)⁹⁸, аргументуючи це тим, що спектаклі, які ставило товариство — «проти Бога».

⁹⁴ *Наша спілка*. 1917. № 75. 30 листопада. С. 4.

⁹⁵ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 128зв.

⁹⁶ Українець. Національна справа на селі та «общероси». *Наша спілка*. 1917. № 43. С. 3.

⁹⁷ *Наша спілка*. 1917. № 18. 7 червня. С. 4.

⁹⁸ Смілянська новина. *Наша спілка*. 1917. № 69. 7 листопада. С. 4.

У с. Рогинці того ж Роменського повіту місцевий священник також чинив перепони постановці просвітянами спектаклів, «кажучи селянам, що треба Богу молитися, а вони театри строять і через те Господь і дощу не посилає». Крім того він був ще й ідеологічно «підкованим» і тому твердив, що ніякої «української мови нема, а та яка є, то це несенітнеця, її привіз професор Грушевський»⁹⁹. Селяни с. Ріпок влітку 1918 р. також не давали місцевим просвітянам ставити спектакль, погрожували побити в школі шибки у вікнах і врешті-решт розігнали своє товариство. Наново тут «Просвіта» змогла зібратися лише навесні 1919 р.¹⁰⁰.

Звичайно, де могли, просвітяни опиралися. Так, у с. Медвежому на вимогу «Просвіти» восени із місцевої початкової школи був звільнений її завідувач, який вороже ставився до українства та українізації школи¹⁰¹. Справді, малоросійська свідомість, як регіональна складова «общерусской» ідентичності частини сільських вчителів, священників чи земських діячів ставала реальною перепорою при організації «Просвіт». Та, зрозуміло, що якогось масового спротиву самого селянства й інтелігенції організації чи діяльності просвітянських осередків бути не могло; вищеперераховане — все це більш-менш поодинокі випадки.

Також не потрібно забувати, що «Просвіти» розпочинали свою діяльність у селах і хуторах часто, не маючи ні кадрів, ні матеріальної бази, ні приміщень. Вони могли покладатися лише на свої сили. І якщо створення осередків на хвилі масового ентузіазму та загального національного піднесення в 1917 р. було справою не такою вже й важкою, то наступна постійна їх діяльність — давалася складніше. Тому деякі сільські «Просвіти» могли лише оголосити про початки свого функціонування, але розгорнути його в силу

⁹⁹ *Народное слово*. 1918. № 82. 25 июля. С. 2.

¹⁰⁰ 3 життя Ріпчанської Просвіти. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 3. 8 червня. С. 13–14.

¹⁰¹ *Наша спілка*. 1917. № 64. 21 жовтня. С. 4.

названих обставин так і не змогли. Як писав про цю ситуацію один з активістів Гадяцької «Просвіти»:

«Просвіта» засновувалася через те, що вже в сусідньому селі *заснувалася*. Щоб не одстать від других сільська інтелігенція нашвидку збирала людей, розказувала їм про те, що таке «Просвіта», склада статут. «Просвіта» заснована. Потім одне друге загальне зібрання, виписали два десятки книжечок і праця Просвіти скінчилася. Кажуть, що Просвіти перестали працювати тоді, як почався большевицький рух на селі, — це неправда! Я добре знаю, що «праця» Просвіт завмерла ще посеред літа»¹⁰².

Отже, велика кількість селян-просвітян, які включилися в активу роботу на початку хотіли негайних успіхів і тому, зіштовхнувшись з проблемами, вони часто розчаровувались у розпочатій справі. Звідсіля, було ініціативне керівництво з великим запасом енергії і бажанням працювати — осередок «Просвіти» існував, не було — і він поступово занепадав. Не дивно, що в тій же газеті Гадяцького земства «Рідний край» вийшла стаття за підписом «Галь-Галь», в якій критикувалася бездіяльність «Просвіти» в с. Беєве і її причиною називаються якраз такі розчаровані селяни¹⁰³.

Всього ж за нашими підрахунками на території Сумської області у 1917 р. було створено близько **80** осередків товариства «Просвіта» (див. ДОДАТОК). І найбільше їх було у Роменському повіті — **38**. А на території ж всієї підросійської України, як повідомлялося на Першому Всеукраїнському з'їзді «Просвіт» їх було у вересні місяці більше **2 000**¹⁰⁴.

¹⁰² Гаєнко Сергій. Ще про вистави, про «Просвіти» й про аматорів. *Рідний край*. 1918. № 13. 20 квітня. С. 2.

¹⁰³ Галь-Галь. Небіжниця — «Просвіта». *Газета Гадяцького земства «Рідний край»*. 1918. 3 жовтня. С. 2.

¹⁰⁴ ЦДАВО України. Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 29.

III. «Просвіти» Сумщини доби Центральної Ради та УНР (квітень 1917 — квітень 1918 рр.)

- 3.1 Робота міських та сільських осередків.** Ромни. Суми. Конотопський повіт. Роменський повіт. Гадяцький повіт.
3.2 «Просвіти» за більшовиків, у перші місяці 1918 р.
3.3 Участь «Просвіт» у ліквідації неписьменності.
3.4 Театральна справа. 3.5 Книговидавництво та книгарні. 3.6 Приміщення «Просвіт».

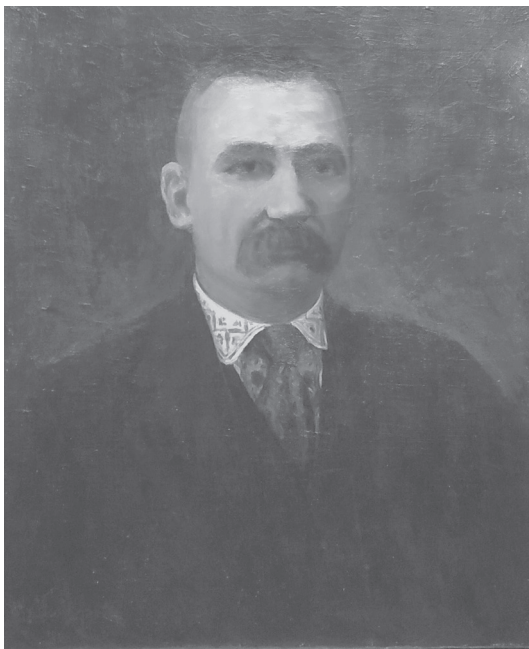
У результаті національно-визвольних змагань (1917–1920) ні в кого вже не виникало сумнівів, що те національне утворення, яке спочатку було лише «проектом Україна» перейшло в стадію реально існуючої України. І ні в кого вже не виникало сумнівів, що Україна існує як територія в певних межах і що існує окремий народ, що самоусвідомлює себе національним чином вже як українці і вони, у свою чергу, творять свої форми державності. Якраз «Просвіти» стали тими організаціями, що доклали багато зусиль до формування почуттів *українського* національного самоусвідомлення (на противагу малоросійському) місцевого населення.

3.1 Робота міських та сільських осередків

Ромни

У другій половині 1917 р. Роменська «Просвіта» зосередила основну свою увагу на театральній діяльності, продовжуючи традиції драматичного товариства дореволюційних часів. Хоча працювала також і просвітянська бібліотека. Так, вже 30 липня драматичною секцією «Просвіти» був поставлений спектакль І. Карпенка-Карого «Безталанна», 6 серпня «Наймичка» того ж автора, 12 серпня драма Степовий гість» Б. Грінченка, а 13 серпня «Мати-наймичка» І. Тогобочного. Кожен поставлений просвітянами спектакль потім жваво обговорювався на шпальтах роменської кооперативної газети

«Наша спілка». Але таке звуження статутної діяльності викликало в багатьох просвітян і почуття незадоволення. В одному з грудневих номерів тієї ж газети «Наша спілка» якраз і критикувалася обмеженість Роменської «Просвіти» лише постановкою спектаклів і відсутність такої важливої сторони її діяльності як лекції та «відчити», а також неучасть в агітаційних кампаніях, пов'язаних з виборами до українських Установчих Зборів¹⁰⁵.

Портрет засновника і одного з керівників Роменської «Просвіти» лікаря Дмитра Лисенка роботи художника Євдокима Мінюри. 1920 р.

Крім того, член правління Роменської «Просвіти» М. Івченко одночасно був у 1917 р. і повітовим комісаром від Тимчасового уряду¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Просвітня робота. *Наша спілка*. 1917. № 81. 23 грудня. С. 3.

¹⁰⁶ *Наша спілка*. 1917. № 45. 27 серпня. С. 4.

Суми

Найактивнішою на Слобожанщині в 1917–1918 рр. була діяльність Сумської «Просвіти». Сумська «Просвіта» вперше голосно заявила про себе під час свята Національного відродження 21 травня (за ст. ст.) 1917 р.¹⁰⁷, зініційованого Українською Центральною Радою. Загальною метою цих урочистостей було пробудження української національної свідомості серед жителів міста¹⁰⁸. Тоді тут пройшла багатотисячна маніфестація, яку біля міської думи вітали виконуючий обов'язки голови міської думи Микола Крамаренко та повітовий комісар (і відомий лікар-хірург) Олександр Мещанінов. На Покровській площі була відправлена, влаштована «Просвітою», урочиста панахида за Тарасом Шевченком. А ввечері Товариство провело у помешканні громадського зібрання український вечір, де продавалися українські книжки й листівки. Вся виручка від цього вечора пішла на користь Національного Українського фонду¹⁰⁹. Тоді ж, за результатами мітингу, «Просвіта» внесла до міської думи пропозицію назвати одну із центральних вулиць іменем Тараса Шевченка, надати його ім'я одній із шкіл, а також поставити йому пам'ятник. Цікаво, як просвітяни обґрунтовували необхідність присутності імені Шевченка в сумському культурному ландшафті. На їхню думку, так, як це місто було засноване в 1655 р. вихідцями з Київщини, а Шевченко також народився на півдні Київщини, у тодішньому Канівському повіті, то звідсіля робився висновок, що теперішні сумські обивателі «*кровно*» пов'язані з батьківщиною поета¹¹⁰. Цю свою пропозицію до міської думи Сумська «Просвіта» повторила наступного, 1918 р., 28 травня, додавши до Шевченка ще й ім'я письменника та педагога Бориса Грінченка (1863–1910),

¹⁰⁷ Порядок українського праздника. *Сумской вестник*. 1917. № 109. 21 мая. С. 2.

¹⁰⁸ ДАСО. Ф. Р-2362. Оп. 20. Спр. 1. Арк. 27.

¹⁰⁹ З життя «Просвіт». В Сумах (Харківщина). *Вістник товариства «Просвіта» у Катеринославі*. Катеринослав, 1917. № 14. С. 3–4.

¹¹⁰ ДАСО. Ф. Р-2362. Оп. 20. Спр. 1. Арк. 27зв.

запропонувавши назвати його іменем двокласну жіночу («червону») школу. Тоді «Просвіта» також прохала «Думу Соборну вул. переіменовать у вулицю Тараса Шевченка» і «поставити бюст Т.Г. Шевченка у м. Сумах проти 1-ї жіночої гімназії»¹¹¹. Таким чином, на символічній карті Сум було започатковано формування шару української національної топонімії.

До речі, подібне ж свято Відродження рідного краю було проведене 23 травня і в Охтирці за активної участі Української громади. Тут також його важливою складовою був збір коштів до Національного фонду¹¹².

Вже в перший рік свого існування просвітянський осередок м. Суми намагався брати участь і в місцевому політичному житті. Так, у союзі з Українським технічним та агрономічним товариством «Праця» Сумська «Просвіта» взяла участь у виборах 30 липня 1917 р. до міської думи. Та набрав цей блок при цьому, правда, найменше голосів: із 9 882 виборців Сум за нього проголосувало лише 112¹¹³.

Взагалі, просвітян дуже турбував низький рівень національної свідомості населення Сумського повіту та його політична пасивність, а також небажання йти у владу, щоб відстоювати свої національні права. Про це йшлося у статті писаря «Просвіти» І. Берестовського в «Сумском вестнике».

«Що діяти? Що робити? — запитував цей активіст-просвіт'янин, бо — «взагалі, селяне-хлібороби по всьому Сумському повіту не знають, що таке Україна?, що таке автономія?, що таке федерація? і таке інше — для цього треба великої організації: скрізь їздить по селах і пробужувать, нагадувать про колишню славу України і про її права і вільності, котрі зломані були московськими царями.

¹¹¹ ДАСО. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 33.

¹¹² Такий збір коштів був організований через брак фінансової підтримки Української Центральної Ради і здійснювався серед українського населення на добровільній основі.

¹¹³ ДАСО. Ф. Р-2362. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 62.

Певно, що пробувши в кайданах 268 роки, українці деякі забули свою мову і про те, якого батька вони діти»¹¹⁴.

Мова тут іде про донаціональний стан свідомості сільського населення. Перетворити таких «інстинктивних» носіїв української етнічності у свідомих членів української нації і було одним із завдань «Просвіти».

*Члени Сумського Товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка.
В центрі її керівник — Василь Покровський. 1917 р.*

4 серпня 1917 р. російський Тимчасовий уряд видав «Тимчасову інструкцію Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду», за якою обмежувалася дія повноважень цього виконавчого органу Української Центральної Ради Генерального Секретаріату територіями Волинської, Київської, Подільської, Полтавської і частково Чернігівської губерній. Таким чином, Харківська губернія була виведена з-під юрисдикції Генерального секретаріату, що спричинило вибух невдоволення серед національно свідомих сил Слобожанщини. З приводу таких зазіхань на українські етнографічні межі Сумська «Просвіта» надіслала до Центральної Ради листа, де вказала:

¹¹⁴ Берестовський І. До українців. *Сумської вестник*. 1917. № 183. 22 августа. С. 4.

«Загальні збори сумського товариства «Просвіта», протестуючи проти відокремлення Харківщини від Автономної України, сподіваються, що Центральна Рада, як оборонець народних прав, вживе всіх заходів для об'єднання вилучених частин української території в єдину Автономну Україну»¹¹⁵.

Також 29 липня 1917 р. у Харкові на нараді просвітян була утворена й Спілка «Просвіт» Слобожанщини¹¹⁶, яка, як повідомив делегат Волосенко на Першому Всеукраїнському з'їзді «Просвіт», об'єднала 105 осередків. До неї ввійшли і «Просвіти» Лебединського, Сумського та Охтирського повітів.

Конотопський повіт

Як і в Сумах, Підлипенське сільське товариство «Просвіта» взяло участь у місцевих виборах до волосної народної ради 27 серпня у блоці з Українською партією соціалістів-революціонерів та Селянською спілкою. І на відміну від сумських просвітян у своєму селі вони здобули перемогу¹¹⁷. А трохи пізніше, за свідченням Івана Довгого, члени «Просвіти» взагалі перейшли до лав партії українських есерів¹¹⁸.

Ще Підлипенська «Просвіта» в 1917 р., як повідомляє та ж газета «Нова Рада», встигла видати, надрукувавши у конотопській друкарні, п'ять брошур. Функціонував осередок товариства «Просвіта» в с. Малий Самбір, який виник навесні 1917 р. 10 вересня ця «Просвіта» разом з Селянською спілкою надіслала Українській Центральній Раді та її виконавчому органу — Генеральному Секретаріатові привітання, в якому було завірення, що в разі якого-небудь насильства контрреволюційних сил над Українською Центральною Радою все селянство виступить їй на допомогу¹¹⁹.

¹¹⁵ Протест проти відокремлення Харківщини. *Нова Рада*. 1917. № 134. 10 вересня. С. 3.

¹¹⁶ Спілка Просвіт на Слобожанщині. *Рідне слово*. 1917. № 19-20. 14 жовтня. С. 6.

¹¹⁷ *Черниговская земская газета*. 1917. № 74. С. 4.

¹¹⁸ ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 5. Спр. 70. Арк. 29.

¹¹⁹ *Черниговская земская газета*. 1917. № 82–83. 27 октября. С. 9

Роменський повіт

У с. Вовківці «Просвіта» організувала бібліотеку, в якій було 700 українських книг та майстерю-палітурню. Крім того, в цьому селі була започаткована ще й книгарня, яка жваво торгувала українською літературою. Книги у неї замовляла навіть Роменська повітова земська управа, якій вона продала українських підручників на суму більше, ніж 900 крб. Взагалі, на думку організатора цієї «Просвіти» студента Івана Зацаринного лише за перший рік свого існування

«на читання, лекції та вистави вона завше притягала таку кількість селян, що найбільша кімната місцевої школи не могла вмістити слухачів. «Просвіта» давала здоровий напрямок думці селян і тим сприяла тому, що останні не чинили ніяких бешкетів»¹²⁰.

Перекопівська «Просвіта» 6 серпня влаштовує силами свого драматичного гуртка виставу І. Тогобочного «Борці за Мрії», а 15 серпня ще дві вистави — О. Володського «Панна-штукарка» і М. Кропивницького «По ревізії». Весь прибуток від показу цих спектаклів (400 крб.) просвітяни витратили на поповнення своєї книгарні книгами¹²¹.

А «Просвіта» с. Ведмеже у жовтні відкриває недільну школу для дорослих. До того ж, великого значення в її програмі надавалося читанню лекцій з історії України та українського письменства, а також політичних наук. Але спочатку до неї записалися виключно жінки та дівчата¹²².

Гадяцький повіт

Подільківська «Просвіта» вже 4 червня влаштувала виставу, частину прибутку від якого витратила на закупівлю книжок, а іншу відіслала в Київ на підтримку Українського Національного Фонду¹²³.

¹²⁰ ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 38.

¹²¹ *Наша спілка*. 1917. № 45. 27 серпня. С. 4.

¹²² *Наша спілка*. 1917. № 64. 21 жовтня. С. 4.

¹²³ *Газета Гадяцького земства*. 1917. № 63. 12 юнія.

5 листопада також був організований осередок товариства «Просвіта» і в с. Синівка. Це товариство розпочало свою діяльність з облаштування свого власного помешкання при школі¹²⁴.

3.2 «Просвіти» за більшовиків, у перші місяці 1918 р.

Після приходу до влади більшовиків на початку 1918 р. на території сучасної Сумщини «Просвіти» якогось тиску з їх боку не зазнали. Може тому, що перебування більшовиків при владі було недовгим: вже наприкінці березня — початку квітня влада УНР на територію Сумщини за допомогою німецько-австрійських військ знову повертається.

3.3 Участь «Просвіт» у ліквідації неписьменності

Одним із чільних завдань осередків цих сільських «Просвіт» була ліквідація неписьменності. Але в 1917 р. ця кампанія лише розпочинається. І треба сказати, що цю місію деякі товариства продовжували виконувати аж до 1922 р. Справді, в умовах, як уже писалося вище, коли більше 80% сільського населення було неписьменним організація освітньої справи не могла не вийти на перше місце. За справу поширення грамотності сільські осередки взялися досить рішуче. Так, на грудень 1917 р. лише в Роменському повіті вже функціонувало 30 недільних шкіл для дорослих, організованих «Просвітами»¹²⁵, при багатьох осередках працювали також школи грамоти та загально-освітні курси з навчання грамоти дітей і дорослих. На повітовому з'їзді «Просвіт» Роменщини було вирішено, що якщо в групі набереться 15 учнів, то вчителям недільних шкіл платити по 40 крб. щомісяця¹²⁶. Початкові знання в таких школах подавалися рідною для селян українською мовою. В наступні роки, зважаючи на складність і політичної ситуації в регіоні, й військові дії цей вид статутної діяльності просвітян занепав, але якісь окремі факти існування шкіл і курсів для дорослих продовжують фіксуватися.

¹²⁴ ДАПО. Ф. 3283. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.

¹²⁵ Повітовий з'їзд Просвіт. *Наша спілка*. 1917. 13 грудня. С. 4.

¹²⁶ ЦДАВО України. Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 159. Арк. 89.

Робота з ліквідації неписьменності була продовжена «Просвітами» й у 1918 р. Так, у Гадяцькому повіті Подільківська «Просвіта» у 1918 р. організувала школу для дорослих, яку відвідувало переважно жіноцтво від 15 років. У ній вчителі місцевої школи навчали їх грамоти протягом двох місяців¹²⁷. Влітку 1919 р. Засульська «Просвіта» відновлює роботу курсів для дорослих: неграмотних, малограмотних¹²⁸. З 1 березня 1920 р. почала діяти просвітянська школа і в с. Плавинище Роменського повіту¹²⁹. Загальноосвітні курси для дорослих організувала в 1920 р. і Синівська «Просвіта»¹³⁰. Взагалі, з березня 1920 р. робота «Просвіт» з подолання неписьменності різко активізується.

3.4 Театральна справа

Іншим завданням просвітянських осередків була організація театральної справи. При товариствах утворювалися театральні секції, а то й просто драматичні гуртки, куди входила місцева інтелігенція та ініціативні селяни; саме вони й репрезентували театральну справу в «Просвітах». Потрібно сказати, що постановка українських спектаклів аматорами мала довгу традицію, що тяглася ще з дореволюційних часів. І просвітянські театральні гуртки часто її просто продовжили. Основу їхнього репертуару складали п'єси українських драматургів народницького спрямування, насамперед І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського, Т. Шевченка, М. Кропивницького. Але через брак коштів та невисокий інтелектуальний рівень неписьменного селянства багато «Просвіт» не могли дозволити собі постановку «складних» вистав. Найчастіше все обмежувалося простими за змістом та невеликими за обсягом п'єсами-жартами та водевілями. Тому в цей час у репертуарі просвітянських драматичних гуртків найпо-

¹²⁷ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 36зв.

¹²⁸ Засульська Просвіта. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 4. 1 липня. С. 20.

¹²⁹ ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 94.

¹³⁰ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 23.

пулярнішими були п'єси на зразок «Сватання на Гончарівці», «Пропечатали», «Кум-мірошник», «На Україні», «Товариш Пролітайло». Інколи, йдучи назустріч невибагливим смакам глядачів, організатори вистав вводили до їх змісту співи й танці, яких у самих творах не було. До того ж серед консервативно налаштованого старшого покоління селян, священників та чорносотенного елементу часто спостерігалася ситуація нерозуміння й неприйняття театральних ініціатив просвітян. Та спостерігалася й інша тенденція: багатьом селянам були образливими й швидко набридали п'єси про «придуркуватого хохла» й вони вимагали чогось серйознішого. Як зауважували самі селяни:

«І без того тяжке життя, а піди на тее «представлення», то не побачиш, щоб з панів сміялись, а все з нашого брата-мужика глузують, забавляючи нас як малих дітей»¹³¹.

Як би там не було, але робота драматичних гуртків — це основний вид діяльності «Просвіт», саме через вистави серед сільського населення поширювалися освітні ідеї, пробуджувалися національні почуття, формувалися естетичні смаки; тобто вони були важливим чинником піднесення їх загального духовного рівня. Треба сказати, що основним джерелом грошових надходжень сільських «Просвіт» (крім членських внесків, звичайно) були якраз кошти, виручені від продажу квитків на такі вистави. Прибутки від театральних заходів часто йшли на благодійні цілі: на Український національний фонд, дітям з бідних родин, інвалідам, армії. Самодіяльний селянський театр, що творився «Просвітами» — явище справді унікальне. Важко знайти щось подібне навіть серед інших традиційних культур європейських народів.

Найвідомішим вважався театральний просвітянський центр у Ромнах. Рівень постановки спектаклів тут був цілком професійним. А в березні 1918 р. до Роменської «Просвіти» було приписане реорганізоване музично-драматичне товариство, що отримало назву «Драматична секція Роменської «Просвіти». Саме тут з листопада 1918 р., після побудови пам'ятника Т. Шевченку, починає працювати знаменитий режисер і скульптор

¹³¹ Дух К. Я. Без Просвіт. *Рідний край*. 1918. 3 жовтня. С. 2.

Іван Кавалерідзе¹³². З діяльністю Роменського драматичного театру була пов'язана творча доля таких акторів-корифеїв загальноукраїнського масштабу як Ганна Затиркевич-Карпинська (1855–1921), Василь Яременко (1895–1976), Степан Шкурат (1886–1973), Ірина Підопригора (Воликівська) (1902–1979)¹³³. Роменська «Просвіта» могла дозволити собі навіть запрошувати на гастролі до міста київську трупку Саксаганського під керівництвом режисера Олександра Корольчука.

Для забезпечення професійнішого підходу при постановці вистав у сільській місцевості Роменське бюро «Просвіт» трохи пізніше, починаючи з лютого місяця 1919 р., організувало двомісячні регентсько-режисерські курси. Цікавою видається програма курсів, яка складалася з таких предметів:

- «1) Історія України — 18 год.
- 2) Історія Греції та Риму — 10 г.
- 3) Історія Українського письменства — 18 год.
- 4) Історія Української культури — 6 год.
- 5) Історія музики — 10 год.
- 6) Історія мистецтва — 18 год.
- 7) Історія Українського театру — 10 год.
- 8) Елементарна теорія музики та співу — 50 год.
- 9) Сольфеджіо — 50 год.
- 10) Проходження репертуару — 20 год.
- 11) Історія театру Греції Риму та Західньо-Європейського — 10 год.»¹³⁴.

У драматичних секціях сільських «Просвітах» гостро відчувалася потреба в реквізиті й декораціях. І тут Роменське Бюро «Просвіт» прийшло на допомогу. Саме з його ініціативи

---

¹³² Палій О. Український драматичний театр у Ромнах (1918–1925 рр.). *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. 2013. Вип. 13. С. 56.

¹³³ Пізніше, в 1954 р., Василь Яременко отримає звання народного артиста СРСР, Степан Шкурат у 1935 р. стане заслуженим артистом РРФСР, а в 1971 р. — народним артистом УРСР, Ірина Підопригора (Воликівська) також з 1941 р. — народна артистка УРСР.

¹³⁴ До відкриття регентсько-режисерських курсів при бюро Спілки «Просвіт». *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1920. Ч. 3–4. С. 62.

було відкрито художню майстерню, в якій було намальовано декорації до вистав для 26 товариств¹³⁵.

3.5 Книговидавництво та книгарні

На відміну від «Просвіт» Поділля чи Київщини книговидавнича справа у «Просвітах», що виникли на території сучасної Сумщини в силу різних обставин розповсюдження не знайшла. Правда, спроби налагодити її у деяких «Просвітах», починаючи з 1917 р., були. Відомі окремі видання Підлипенської¹³⁶, Конотопської¹³⁷ та Охтирської¹³⁸ «Просвіт». Кілька брошур видала й Роменська «Просвіта»¹³⁹.

Щодо функціонування просвітніх книгарень (наприклад, при Роменській, Кролевецькій, Конотопській «Просвітах» чи «Просвіті» с. Вовківці Роменського повіту), то тут варто зазначити, що в них у цей час відчувалася гостра нестача україномовної книги. У Ромнах дозвіл на будівництво книгарні-кіоску (тоді ще Українській громаді) міська дума дала у квітні 1917 р. Але в грудні 1917 р. повітовий з'їзд «Просвіт» прохає міську владу відкрити велику книгарню, «де б можна набувати книжки»¹⁴⁰. У лютому 1919 р., врешті, така книгарня була відкрита. Збудована вона на перехресті вулиць Полтавської та Шевченківської, біля пам'ятника Т. Шевченкові¹⁴¹.

¹³⁵ До відкриття регентсько-режисьорських курсів при бюро Спілки «Просвіт». Просвітянин-Кооператор. Ромен, 1920. Ч. 3–4. С. 58.

¹³⁶ Підлипенська «Просвіта» в 1917 р. видала в Конотопі п'ять брошур: № 1: «Організуйся або голодай», № 2: «Український катехизис (з нагоди трьохрічного ювілею Підлипенської Товариської Книгозбірні)», № 3: «На апостольським престолі чернець годований сидить», № 4: «Лісні й вірші народньої волі», № 5: «Програм Української Народньої Партії» [Нова Рада. 1917. 6 липня. С. 4].

¹³⁷ Кооперація и жизнь. Конотоп, 1919. № 8. С. 11.

¹³⁸ Збірник. Охтирка: Вид-во Спілки споживчих т-в «Просвіта», 1920. 31 с. Цей збірник за редакцією Матвія Довгополюка і коштом споживчого товариства «Кооперація» був присвячений пам'яті Тараса Шевченка і вийшов до 59 роковин з дня смерті Кобзаря.

¹³⁹ Нові Видання Роменської Просвіти. Просвітянин. Ромен, 1919. № 1. С. 13.

¹⁴⁰ Повітовий З'їзд Просвіт. Наша спілка. 1917. № 78 (13 грудня). С. 4.

¹⁴¹ Книгарня Роменської Просвіти. Просвітянин. Культурно-просвітний журнал. Ромен, 1919. № 1. С. 13.

Кролевецька «Просвіта» у своєму помешканні також мала книгарню, яка містилася «в малюсенькій яточці». Вона була створена на початку листопада 1917 р. і до липня 1918 р. продала літератури на суму близько 4 тис. крб.¹⁴² Відомо, що за часів Гетьманату під час обшуку Державною вартою 11 вересня 1918 р. «Просвіти» з цієї книгарні було вилучено 125 примірників соціалістичної літератури і забрано членський реєстр¹⁴³.

У Конотопі, коли за того ж Гетьманату в повіті діяла заборона на організацію «Просвіт» на вулиці Гоголівській все ж таки працювала українська книгарня, в якій був досить великий вибір україномовних книг, підручників та газет («Робітнича газета», «Нова Рада»)¹⁴⁴.

3.6 Приміщення «Просвіт»

Проблемою, як на етапі заснування так і пізніше, була відсутність у «Просвіт» власних приміщень для розгортання своєї статутної діяльності. І якщо в містах, наприклад, у тих же Ромнах міська дума передала для «Просвіти» будівлю Народного Дому, то у селах та на хуторах було складніше. Вже в рекомендаціях з організації «Просвіт», що були опубліковані 1 квітня в газеті «Рідне слово» пропонувалося, поки немає власного приміщення, збиратися просвітянам у школах чи волосних будівлях та накопичувати гроші на свою власну «просвітянську хату»¹⁴⁵. Справді, небагато осередків спромоглися мати свої приміщення. Тому п'єси часто грали в школах, поставивши сцену на парти, або навіть у пустих клунях чи сараях. Або ж як Кролевецька «Просвіта», яка для постановки спектаклів постійно орендувала в 1918 р. приміщення Народного Дому, кожного разу сплачуючи за його оренду 300 крб.¹⁴⁶

¹⁴² ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 4–5зв.

¹⁴³ Там само. Спр. 367. Арк. 163.

¹⁴⁴ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 162.

¹⁴⁵ *Рідне слово*. 1917. № 1. 1 квітня. С. 4.

¹⁴⁶ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 4зв.

Щоб якось вирішити проблему постановою Ради Міністрів УНР «Просвітам» були передані приміщення колишнього товариства тверезості¹⁴⁷.

Свої приміщення просвітяни часто прикрашали в українському стилі з його неодмінними атрибутами: рушниками, портретами Кобзаря та іконами. Так, у с. Протасівка Роменського повіту місцева «Просвіта» відкрила в одній із хат 27 травня 1918 р. читальню-книгозбірню. Ось як описує роменська газета «Народное слово» її внутрішнє оздоблення:

«В хаті так гарно — на стіні портрет Шевченка прибраний старовинним рушником, плакат «Як жив Ук[раїнський] народ» і де кілька написів правил поведінки в читальні та заклик до жертв; по під стінами гарні червоні осліни, столи коло них з газетами і шафи з книжками; в кутку ікона в таким, як і на портреті рушником, стіл накритий скатертину; свічки горять і пахне ладаном і любистком»¹⁴⁸.

***

Отже, і масове виникнення «Просвіт» у 1917 р., і їхня подальша діяльність були яскравим свідченням *революційного* характеру змін, що відбувалися у тогочасному українському суспільстві, включаючи терени Сумщини. Близько 100 осередків організації стали справжнім промоутером всього українського культурно-просвітнього руху доби Центральної Ради у цьому регіоні. «Просвіти» в цей час працювали в тісному контакті з органами влади Української Центральної Ради і проводили велику роботу щодо згуртування народу навколо реалізації її ідей і гасел.

¹⁴⁷ *Рідний край (Газета Гадяцького земства)*. 1918. № 16. 22 квітня. С. 4.

¹⁴⁸ *Народное слово*. 1918. № 33. 30 мая.

IV. «Просвіти» Сумщини за часів Української Держави та Директорії УНР (квітень 1918 — січень 1919)

4.1 Сумська «Просвіта». 4.2. Білопільська «Просвіта». 4.3 Лебединська «Просвіта». 4.4 Роменська «Просвіта». 4.5 Сільські «Просвіти» Сумщини. Сумський повіт. Охтирський повіт. Роменський повіт. Конотопський повіт. Зіньківський повіт. **4.6 Українознавчі курси.** Суми. Лебедин. Охтирка. Кролевець. **4.7 Переслідування «Просвіт». 4.8 Просвітянські форуми у 1917–1918 рр.** 4.8.1 *Всеукраїнські з'їзди.* 4.8.2 *Губернські з'їзди.* Чернігівська губернія. Полтавська губернія. Харківська губернія. 4.8.3 *Повітові з'їзди.* Роменський повіт. Гадяцький повіт. Конотопський повіт. Сумський повіт. **4.9 Формування історичної свідомості. 4.10 Культивування «Просвітами» образу Тараса Шевченка.** Святкування роковин Кобзаря (Шевченківські дні). Спорудження пам'ятників. Називання культурних об'єктів іменем Шевченка.

У 1918 р. влада на території Сумщини змінювалася тричі. Після того як 9 лютого 1918 р. був підписаний Брестський договір і німецько-австрійські війська ввійшли на територію України, війську Центральної Ради з цими новими союзниками вдалося вигнати більшовиків з українських земель і таким чином була відновлена влада УНР на чолі з Центральною Радою. Далі був державний переворот генерала Павла Скоропадського 29 квітня, в результаті якого постала Українська держава з цим гетьманом на чолі. Врешті, в результаті антигетьманського повстання і зречення влади П. Скоропадським 14 грудня відновлюється попередня влада (так звана «друга» УНР) на чолі з Директорією. Ну, а вже у січні 1919 р. на територію Сумщини приходять більшовицька влада. Така часта зміна влади дестабілізувала і культурне життя України. Але в будь-якому випадку вона зовсім не завадила подальшому розвитку «Просвіт».

4.1 Сумська «Просвіта»

За часів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського Сумська «Просвіта» активізувала свою діяльність. З кінця 1917 р. новим головою її Ради став Євген Колодяжний (?–1958). У 1918 р. він працював юристом (на посаді податкового інспектора), належав до партії українських соціалістів-революціонерів і вважався «старим революційним робітником»¹⁴⁹. У квітні 1918 р. з ініціативи «Просвіти» він був затверджений урядом УНР комісаром Сумського повіту. За Директорії 21 грудня 1918 р. Сумськими земськими повітовими зборами Є. Колодяжний знову був обраний комісаром повіту і 26 грудня затверджений на цій посаді Харківським губернським комісаром¹⁵⁰.

В цей час для «Просвіти» гостро стояло питання наявності свого приміщення для проведення просвітницької роботи. 11 січня 1918 р. Сумська повітова земська управа надала «Просвіті» для репетицій хору та театральної трупи приміщення у двокласному жіночому земському училищі (саме цьому училищу «Просвіта» запропонує присвоїти ім'я Бориса Грінченка)¹⁵¹. А 14 червня «Просвіта» уклала договір з Сумською земською повітовою управою про передачу їй у найм двох кімнат в будинку Петра Бережного терміном з 5 червня 1918 р. і до 1 серпня 1919 р. з місячною оплатою

¹⁴⁹ ДАСО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 36. 31. Арк. 26–27.

¹⁵⁰ Далі, після відступу військ Директорії з Сум, Є. Колодяжний восени 1919 р. очолював Департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ УНР. А 10 березня 1920 р. він був призначений губернським комісаром Поділля. З 15 липня 1920 р. Колодяжний був звільнений з цієї посади і відряджений до Адміністративного департаменту Міністерства внутрішніх справ. У 1920 р. емігрував. Проживав на Західній Волині, що у 1919–1939 рр. перебувала в складі Польщі, у м. Рівне. Працював у магістраті, керував книгарнею «Наша культура». Брав участь у заснуванні осередків культурно-освітніх об'єднань у м. Рівне: «Літературно-мистецького товариства ім. Лесі Українки» у 1927 р. і «Рідна хата» у 1931 р. Після Другої світової війни жив у м. Ульм (ФРН), де й помер 30 січня 1958-го р. [Кравчук О. М. Подільські губернські комісари доби Директорії УНР. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника*: зб. наук. пр. / редкол.: О. О. Заремба (гол.) та ін. Кам'янець-Подільський, 2020. Т. 3. С. 351–352]

¹⁵¹ ДАСО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 8зв.–9.

60 крб.¹⁵² Але в листопаді 1918 р. Рада Сумської «Просвіти» знову звертається до земської управи з проханням надати їй приміщення¹⁵³.

Будинок Бережного на Покровській площі в Сумах, де в 1918 р. розташовувалася місцева «Просвіта». Фото 1928 р.

Фінансово Сумська «Просвіта» була небагатою організацією. Фактично, єдиними джерелами грошових надходжень були членські внески та ще кошти, виручені від продажу квитків на спектаклі. Тому просвітяни постійно зверталися за допомогою до органів місцевого самоврядування. Так, Рада «Просвіти» на своєму засіданні 11 листопада 1917 р. постановила прохати Сумське повітове земство про грошову допомогу у розмірі 5 000 крб. (3 000 — на закупівлю книг для

¹⁵² ДАСО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 154зв.–155зв. Будинок Петра Бережного — зараз це будинок на площі Покровській, 11. У ньому до революції знаходився готель «Версаль» і до 1913 р. тут орендувало собі кілька кімнат Малоросійське драматичне товариство, а в 1942 р. у цьому будинку розташовувалися українські організації й під прикриттям «Просвіти» діяло підпілля революційної ОУН на чолі з Семеном Сапуном.

¹⁵³ Помещение для Просвиты. *Луч.* 1918. № 119. 7 ноября. С. 2.

бібліотеки-читальні і 2 000 — на утворення спеціального капіталу на купівлю книжок для продажу). Можливість такого прохання просвітяни обумовили тим фактом, що їхнє товариство виконує ту ж саму роботу, що й відділ позашкільної освіти при Сумському земстві¹⁵⁴. В результаті Сумська повітова народна управа заклала у видатки на 1918 р. одноразову допомогу «Просвіті» (на книгозбірню) у розмірі 1000 карбованців¹⁵⁵. 29 червня 1918 р. Рада «Просвіти» прохає Сумську міську управу дати їй субсидію у розмірі 2000 крб.¹⁵⁶ А 11 липня 1918 р. фінансова комісія Сумської міської думи розглянула клопотання «Жіночої спілки» при «Просвіті» про субсидію на утримання дитячого майданчика на Холодній горі та самої «Просвіти» на покращення її бібліотеки і постановила видати їм такі субсидії («в самых скромных размерах») по 500 крб.¹⁵⁷

Театральна справа залишалася одним з головних напрямків діяльності «Просвіти». І якщо у 1917 р. сумські просвітяни ще не звертали великої уваги на цей вид роботи, то у 1918 р. постановка спектаклів стає їх головним завданням. Вони постійно ставили українські спектаклі як своїми власними силами, так і організовували виступи українських труп в орендованому ними театрі Дмитра Корепанова¹⁵⁸. Певне уявлення про театральну діяльність Товариства дає їхній фінансовий звіт міській управі за першу половину вересня місяця 1918 р. Отже, Сумською «Просвітою» в театрі Д. Корепанова 3 вересня був поставлений спектакль за п'єсою І. Карпенка-Карого «Бондарівна», квитки було продано 349 глядачам і виручено за них 606 крб. 05 коп., 5 вересня — вистава за баладою Тараса Шевченка «Така її доля», на якій була присутня 291 особа, прибуток — 470 крб. 57 коп., 8 вересня ставилася п'єса І. Тогобочного «Жидівка вихрестка», на ній були присутні 746 глядачів і виручено 1 504 крб. 54 коп., 12 ве-

¹⁵⁴ ДАСО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 31.

¹⁵⁵ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 362. Арк. 5.

¹⁵⁶ ДАСО. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 30.

¹⁵⁷ Там само. Арк. 31.

¹⁵⁸ Там само. Арк. 23.

ресня комедію Г. Грушевського «Розбиті надії» переглянуло 487 осіб, за квитки виторгувано 844 крб. 13 коп., 14 вересня на спектаклях «Така її доля» та С. Васильченка «На перші гулі» побувало 409 глядачів, прибуток — 810 крб. 48 коп., 15 вересня ставилася п'єса за однойменним твором Тараса Шевченка «Мати-наймичка», на якій були присутні 677 осіб, виручка — 1 488 крб. 34 коп. З урахуванням дефіциту весь прибуток від зіграних у першій половині вересня спектаклів становив 6 499 крб. 69 коп.¹⁵⁹ У відповідь на прохання «Просвіти» звільнити грошові надходження за ці спектаклі від внесення благодійного збору у міську казну Сумська управа, у свою чергу, попрохала її все таки внести в касу 748 крб. 65 коп., а коли міська дума задовольнить клопотання «Просвіти», то кошти їй будуть повернені¹⁶⁰.

Постановка театральних вистав просвітянами висвітлювалася й у місцевій пресі. Так, газета «Сумской вестник» схвально відгукувалася про спектакль за п'єсою Саксаганського, поставлений силами драматичної секції та про постановку 15 липня п'єси М. Старицького «Ой, не ходи Грицю та й на вечорниці»¹⁶¹.

Оголошення в сумській газеті «Луч» про відкриття «Просвітою» курсів української історії, жовтень 1918 р.

¹⁵⁹ ДАСО. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 35.

¹⁶⁰ Там само. Арк. 28.

¹⁶¹ Ганенко. Театр. Сумской вестник. № 69. 21 июля. С. 4.

Найбільш значущим у діяльності Сумської «Просвіти» часів Української Держави було відкриття за її ініціативи та її зусиллями української гімназії. У Сумах українська мішана гімназія повинна була мати підготовчий, а також перший та другий класи. Плата за навчання у підготовчому класі — 150 крб., у першому та другому класах — 200 крб.¹⁶². За грошовою допомогою у справі облаштування цієї гімназії сумські просвітяни тоді звернулися до союзу кооперативів.

У жовтні 1918 р. під час розгортання дискусії про впровадження в Україні двох державних мов — української й російської з'їзд товариств «Просвіти» Сумського повіту одностайно висловився за українську мову як єдину державну і резолюція з цього приводу була направлена гетьманові П. Скоропадському. З'їзд постановив:

«... 2) Українська мова в Українській державі повинна бути Державною. 3) Українська мова повинна бути обов'язковою по всіх урядових та громадських публично-правових інституціях... 5) Ворожі виступи, навіть урядовців, проти української мови, яко мови Державної вважаємо за виступ проти України»¹⁶³.

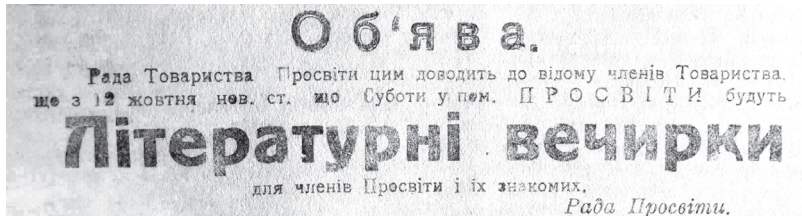
Крім того, «Просвіта» постійно організовувала проведення літературних вечірок та концертів, читання лекцій, найчастіше у своєму приміщенні. Так, лекції з національної проблематики у 1918 р. читали письменник Яків Мамонтов («Українська культура», «Ідеал громадянського виховання», «Українська Муза»), В. Коломійченко («Трагедія української інтелігенції»), публіцист та громадський діяч Микола Юхновський. А відомий літератор Гнат Хоткевич призначив свої лекції з історії України з 15 жовтня 1918 р. На 3 жовтня цього ж року у приміщенні «Просвіти» був запланований (і відбувся) концерт відомого кобзаря Слобожанщини Івана Кучугури-Кучеренка¹⁶⁴. До всього ж, як повідомляє у своїх спогадах учасник революційного руху на боці більшовиків Василь Обозний

¹⁶² Об'ява. *Луч.* 1918. 14 августа. С. 1.

¹⁶³ Съезд просвит. *Луч.* 1918. № 96. 9 октября. С. 4.

¹⁶⁴ Украинській концерт. *Луч.* 1918. № 91. 3 октября. С. 4.

приміщення Сумської «Просвіти» восени 1918 р. було ще й тим легальним місцем, де збиралися незадоволені владою Гетьмана та німців¹⁶⁵.

Оголошення в газеті «Сумской вестник» про проведення «Просвітою» літературних вечірок, жовтень 1918 р.

А ще Сумське товариство у 1918 р. організувало національний хор, намагалася відкрити історико-філологічний факультет в Сумському народному університеті імені Т. Г. Шевченка та книжковий кооператив. Така активна діяльність сумських просвітян була відзначена на четвертому з'їзді спілки «Просвіт» Слобожанщини, що проходив 13 жовтня у Харкові¹⁶⁶.

4.2. Білопільська «Просвіта»

Членами Білопільської «Просвіти» у 1918 р. було близько 45 чоловік. Очолював її мировий суддя Г. Чугаїв. І за рік їм вдалося провести три загальні збори¹⁶⁷.

Ця організація була тоді єдиною в містечку, що вела хоч якусь культурно-просвітницьку роботу. Навесні 1918 р. просвітянам вдалося організувати театральний гурток і поставити кілька спектаклів, а також поповнити бібліотеку та організувати систематичний курс з української мови та літератури, який читався протягом двох тижнів спеціально запрошеним лектором.

¹⁶⁵ ДАСО. Ф. П-9. Оп. 2. Спр. 9. Арк. 92.

¹⁶⁶ Даниленко К. Четвертий з'їзд Спілки «Просвіт» Слобожанщини в м. Харькові. *Земське діло*. 1918. № 345. 28 жовтня. С. 3.

¹⁶⁷ «Просвіти» соборної України. *Слово «Просвіти»*. 2014. Ч. 7. 20–26 лютого. С. 6.

У планах «Просвіти» було ще відкриття школи для дорослих та видання «Історії м. Білопільля»¹⁶⁸. Але наприкінці 1918 р. це товариство із-за хронічної нестачі коштів та захоплення влади більшовиками припинило у свою діяльність.

4.3 Лебединська «Просвіта»

У Лебедині «Просвіту» фактично довелося перезаснувати. Та «Просвіта», що виникла у квітні 1917 р. вже у червні припинила своє існування і тому 7 травня 1918 р. знову відбулися організаційні збори з заснування у місті осередку товариства. Його очолив завідувач позашкільного відділу Лебединського відділу освіти Петро Іванович Духно, який трохи пізніше, за більшовиків, деякий час очолював також і сам повітовий відділ народної освіти¹⁶⁹. Ще одним з лідерів організації в цей час був Пателеймон Домашенко. Було організовано три секції: музично-драматичну, літературно-наукову та бібліотечну і осередок знову розпочав свою роботу. Розташовувалася «Просвіта» у колишній парафіяльній Троїцькій школі. Бібліотечна секція тут працювала найактивніше. Книгозбірня на жовтень місяць нараховувалося більше півтори тисячі книг і цій секції вдалося облаштувати ще й читальню. Планувалося також організувати мандрівні книгозбірні для забезпечення літературою селян з навколишніх сіл. Тут дався взнаки досвід «Просвіт» Галичини, які широко практикували такі форми роботи як мандрівні бібліотеки чи мандрівні театри.

¹⁶⁸ *Луч*. Сумы, 1919. № 9–10. 17 апреля. С. 56.

¹⁶⁹ У своїх спогадах охтирський педагог Юрій Самброс так писав про лебединську групу молодих ентузіастів, що, як і охтирська, склалася в післяденікінські часи і працювала на ниві освіти: «Мені відома, наприклад, напрочуд схожа на нашу така ж сама купка в недалекому від нас Лебединському повіті, що утворилася цілком незалежно від нас, не знала про наше існування, але працювала точнісінько так, як і наша. Вона керувала Лебединським повітовим відділом народної освіти. Очевидно, це було «знаменієм часу». У них головну роллю грав Петро Іванович Духно, а в суз'р'я входили, наскільки пригадую, Галич, Древаль, Дубівна й ще кілька товаришів, що їхніх прізвищ я вже не в силі пригадати» [Самброс Ю. *Щаблі. Мій шлях до комунізму*. Нью-Йорк: Сучасність, 1988. С. 118].

Драматичною секцією у 1918 р. було поставлено спектакль у с. Романівці, а літературно-науковою секцією були організовані курси з вивчення української мови для державних службовців м. Лебедина. Крім того, представниками цієї секції читалися доповіді з педагогіки, історії літератури, бібліотечної справи, збиралися етнографічні-діалектологічні матеріали та матеріали з природничої й медичної термінології. На українських учительських курсах Радою «Просвіти» була влаштована виставка більше, ніж півтори тисячі українських книжок з найрізноманітніших галузей знань¹⁷⁰.

Лебединській «Просвіті» довелося працювати у місті, де були досить сильними антиукраїнські настрої державних службовців та частини вчителів, що мали великі впливи в установах міського самоврядування. Може тому товариство прохало Міністерство народної освіти та мистецтва, щоб гроші, що спрямовувалися на позашкільну освіту надавати не Лебединській міській управі, а прямо «Просвіті»¹⁷¹. Побоювання, що ці гроші отримають проросійські організації (наприклад, Професійний учительський союз) були небезпідставними. І справді, вже за Директорії кошти у сумі 7567 карбованців Міністерство на початку січня 1919 р. перерахувало безпосередньо саме Лебединській «Просвіті»¹⁷².

4.4 Роменська «Просвіта»

За короткий період перебування при владі більшовиків (січень–березень 1918 р.) до Роменської «Просвіти» був приписаний драматичний гурток.

В самому м. Ромни кількість осередків товариства поступово збільшується. У грудні 1917 р. виникає ще один просвітянський осередок у такому окраїнному районі міста, як Западинці. А у 1918 р. створюється й просвітянський гурток ім. Івана Котляревського.

¹⁷⁰ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 11–16.

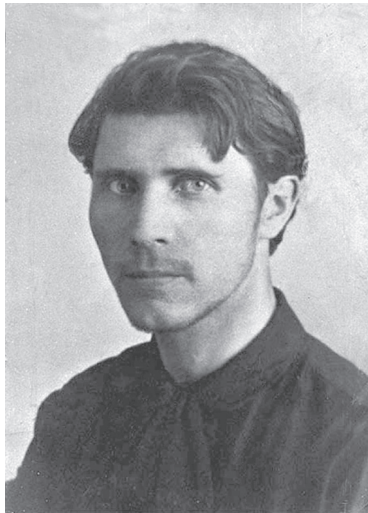
¹⁷¹ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 374. Арк. 18–18зв.

¹⁷² Там само. Арк. 22.

На весь літній сезон 1918 р. «Просвіта» запросила з Києва акторів з театральної трупи М. Садовського. І вже 25 травня театральний сезон у літньому театрі міського парку відкрився постановкою «Наталки Полтавки» І. Котляревського (режисер О. Корольчук). В захопленні від гри київських акторів місцева газета тоді писала, що часто до

«Ромен потикалися і годували публіку гопаком і горілкою всякі русько-малоруські трупи, здавалось кінця й краю сьому не буде та на сей рік доля усміхнулась і ми маєм счастя бачить у себе і вітать справжніх артистів, тих, що дійсно несуть «не хибно» свій стяг священний»¹⁷³.

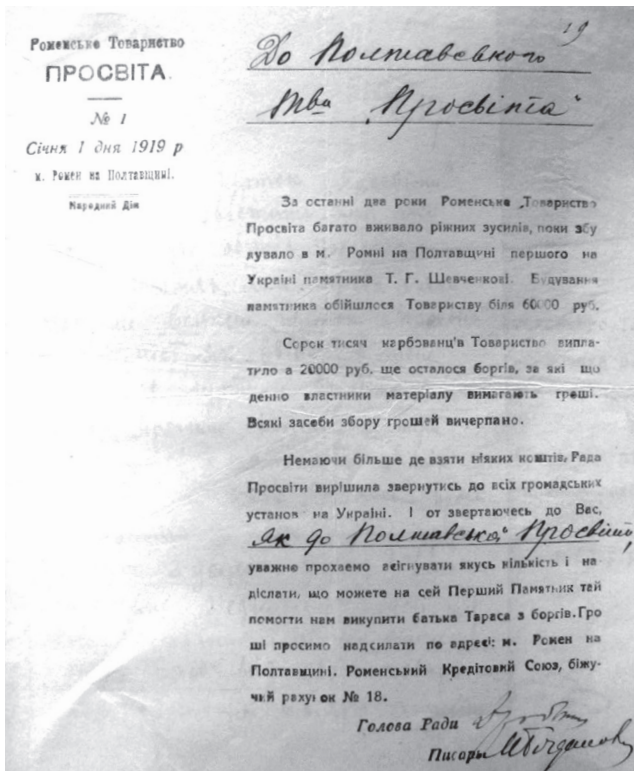
Потрібно сказати, що того літа київські актори виконували не лише п'єси з класичного українського репертуару, а й твори О. Олеся («Тихий вечір»), В. Винниченка («Молода кров»), С. Черкасенка («Про що тирса шелестіла»).

Іван Кавалерідзе (1887–1978) — відомий український митець, скульптор, автор пам'ятника Тарасу Шевченку в Ромнах (1918), режисер театру Роменської «Просвіти» (1918–1919).

¹⁷³ М. М. Наталка Полтавка. *Народное слово*. 1918. № 32. 29 мая. С. 2.

А 6 листопада роменські просвітяни у Народному Домі влаштували і свою виставу-концерт. Було поставлено водевіль Степана Васильченка «На перші гулі» (декорації до цієї вистави виготовив І. Кавалерідзе), далі йшли декламації творів В. Винниченка та Л. Старицької. Також великий з'єднаний хор Роменської, Западинської та Засульської «Просвіт» під керівництвом М. Богдановича виконав такі пісні як «Б'ють пороги», «Умер батько наш та й покинув нас», «Сон»¹⁷⁴.

Прохання Роменського товариства «Просвіта» до Полтавської «Просвіти» про фінансову допомогу для сплати боргу, який виник у зв'язку з побудовою пам'ятника Т. Шевченку.

¹⁷⁴ М. М. Вистава-концерт Просвіти. *Наше слово*. 1918. № 29. 14 ноября. С. 2.

22 грудня 1918 року в Народному Домі відбулися надзвичайні загальні збори Роменського міського товариства «Просвіта». Товариство тоді складалося зі 117 членів, але на збори прибуло лише близько 50 чоловік. Така ситуація пояснювалася тим, що у багатьох його членів просто зник ентузіазм і вони збайдужіли до просвітніх справ¹⁷⁵. Одним з головних питань на цих зборах було питання про повернення взятих кредитів на побудову пам'ятника Т. Шевченку. Просвітянська комісія з побудови цього пам'ятника, яку очолював Яків Данилов мала борг перед кредиторами у сумі 20 000 крб. Тому збори, крім винесення подяки І. Кавалерідзе й Данилову за відмінну працю, ще й просили останнього вжити якнайширших заходів зі збирання коштів, щоб пошвидше розплатитися з боргами.

Збори також постановили збільшити членський внесок з 3 до 10 крб., в Раду «Просвіти» призначили двох членів з грошовим утриманням і ввели посаду рахівника¹⁷⁶.

4.5 Сільські «Просвіти» Сумщини

Сумський повіт

Місцевою «Просвітою» влітку 1918 р. була відкрита гімназія в с. Верхня Сироватка¹⁷⁷. На початку вона повинна була мати три перших класи. Плата за навчання одного учня — 250 крб. за рік¹⁷⁸. Міністерством освіти планувалося, що вже з 1 січня 1919 р. такі гімназії перейдуть до розряду державних навчальних закладів. Ще одна, вже державна мішана гімназія, була відкрита за сприяння «Просвіти» у с. Юнаківка¹⁷⁹. Міністерство освіти дало згоду на її відкриття 5 серпня 1918 р.

Ну, а всього у Сумському повіті 1917–1918 рр. діяло шість осередків товариства «Просвіта»: у Сумах, Білопіллі,

¹⁷⁵ *Наше слово*. 1918. № 59. 21 декаб. С. 3.

¹⁷⁶ М. М. З життя Роменського тов. Просвіта. *Наше слово*. 1918. № 62. 25 декаб. С. 2.

¹⁷⁷ Гимназия в Вер. Сыроватке. *Земские известия*. 1918. № 44. 12 сентября.

¹⁷⁸ Гимназия в Вер. Сыроватке. *Земские известия*. 1918. № 44. 12 сентября.

¹⁷⁹ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 1. Спр. 631. Арк. 1.

Стецьківці (лише у 1917 р.), Юнаківці (з 1918 р.), Нижній та Верхній Сироватках (лише у 1918 р.). Найдовше з них проіснувала Юнаківська «Просвіта» — до 1921 р.

Охтирський повіт

У 1918 р., після того, як до влади в Україні наприкінці квітня прийшов гетьман Павло Скоропадський, «Просвіти» повіту продовжили свою роботу.

У цей час осередки цього товариства долучаються до відкриття як українських початкових шкіл, так і гімназій. Так, Боромлянська «Просвіта» відіграла головну роль при відкритті української реальної школи в цьому селі¹⁸⁰. Правда, наступного, 1919 р. більшовики цю середню школу закрили викладання в ній українською мовою, а її директору К. Гревзірському довелося навіть тікати до Харкова¹⁸¹.

Фінансово «Просвіти» були організаціями небагатими й тому коштів з членських внесків та з прибутку від продажу квитків на свої вистави задля продовження своєї діяльності їм постійно не вистачало. І тут спонсорську допомогу «Просвітам» часто надавала місцева кооперація. За приклад може слугувати допомога коштами «Просвіти» с. Рясне для постановки нею спектаклів з боку сільського споживчого товариства¹⁸².

На Охтирщині в 1918 р. кількість «Просвіт» у порівнянні з 1917 р. фактично не збільшується і на цей час їх було 13 (м. Охтирка, сл. Краснопілля, сс. Боромля, Хухра, Білка, Котельва, Тростянець, Кириківка, Янків Ріг, Пархомівка, Нижньовеселівка, Рясне та х. Климентієве)¹⁸³. Знову ж, мова йде просто про зареєстровані осередки товариства, але це ще не означає, що всі вони проводили активну роботу з виконання своїх статутних завдань.

¹⁸⁰ Там само. Спр. 594. Арк. 4.

¹⁸¹ Самброс Ю. *Щаблі. Мій шлях до комунізму*. [Нью-Йорк]: Сучасність, 1988. С. 83.

¹⁸² Жадановский П. Народный театр и кооперация. *Кооперативный путь*. Ахтырка, 1918. № 14. 1 августа. С. 4.

¹⁸³ *ІР НБУВ*. Ф. 114. Спр. 457. Арк. 17зв.–18 зв.

Борис Антоненко-Давидович (1899–1984), письменник. У 1917–1918 та 1920 рр. — активний діяч Тростянецької та Охтирської «Просвіт».

Для порівняння, майже така ж сама кількість «Просвіт» на листопад 1918 р. була й у сусідньому Лебединському повіті — 12 (Лебединська, Кам'янська, Біжівська, Аннінська, Маловорожбянська, Маловисторопська, Буймерівська, Рябушкінська, Чупахівська, Бишкінська, Тернівська).

Роменський повіт

У с. Протасівка 27 травня 1918 р. була відкрита місцевою «Просвітою» книгозбірня-читальня. На відкритті хор проспівав «Ще не вмерла Україна» та «Заповіт». Був проведений молебень і батюшка сказав кілька теплих слів до селян. Крім того, на урочистостях виступили голова «Просвіти» та повітовий інструктор з позашкільної освіти. А наприкінці зібрання було продовжено запис до членів «Просвіти» та зібрано пожертвування на читальню¹⁸⁴.

Вже на Всепоплавському з'їзді «Просвіт» 10–12 травня було прийнято рішення святкувати «День Просвіт»¹⁸⁵. Тому й четвертий повітовий з'їзд «Просвіт», що відбувся у Ромнах

¹⁸⁴ *Народное слово*. 1918. № 33. 30 мая. С. 3.

¹⁸⁵ ЦДАВО України. Ф. 1009. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 3.

13 червня 1918 р. приймає рішення влаштувати сільськими осередками свято «День Просвіт». У с. Вовківці місцева «Просвіта» вже 23 червня влаштувала свій «День Просвіт». Тут після проведення молебня виступали керівники «Просвіти» з промовами про значення і завдання цієї організації та значення і завдання українського театру. А ввечері, 23 та 24 червня, були показані вистави «Пан Штукаревич» та «Піймав облизня». Після вистав просвітянський хор співав українських пісень¹⁸⁶.

24 червня було зорганізовано свято «Дня Просвіт» і в с. Засулля. Тут спочатку глядачам був прочитаний реферат, а потім показані жарти на одну дію «Миротворці» Б. Грінченка та «На перші гулі» С. Весильченка¹⁸⁷.

«День Просвіт» відзначили також і на хуторі Рубанка Коровинської волості. Особливістю цього свята було те, що на ньому читалося багато поезій: Т. Шевченка і не тільки, струнний оркестр виконав національний гімн «Ще не вмерла Україна», а потім ще й читали та обговорювали книгу «Суспільні класи», написану в 1906 р. молодим Осипом Назаруком (1883–1940) ще з соціалістичних позицій. На завершення свята було прочитано кілька жартівливих оповідок та поема Шевченка «Сон». На святі були присутніми 187 чоловік дорослого населення, не рахуючи дітей¹⁸⁸.

А в с. Перекопівка 7 липня були проведені надзвичайні збори «Просвіти» і переобрана її рада з метою оживити діяльність товариства, бо тут працював у складі осередку лише драматичний гурток¹⁸⁹.

«Просвіта» с. Рогинці з часу свого заснування 22 травня 1918 р. і до 5 серпня зуміла показати, незважаючи на опір місцевого священника і частини інтелігенції, шість вистав. А 5 серпня драматичним гуртком «Просвіти» жителям села було влаштовано спектакль за п'єсою Івана Тогобочного «Бор-

¹⁸⁶ *Народное слово*. 1918. № 75. 17 июля. С. 3.

¹⁸⁷ Степа. Театр в Засуллі. *Народное слово*. 1918. № 60. 28 июня. С. 4.

¹⁸⁸ *Народное слово*. 1918. № 81. 24 июля. С. 2.

¹⁸⁹ *Народное слово*. 1918. № 74. 16 июля. С. 4.

ці за мрії», весь прибуток від якого передали на будівництво пам'ятника Т. Шевченку в Ромнах¹⁹⁰.

Зусиллями місцевої «Просвіти» в с. Вовківці була також відкрита українська народна гімназія¹⁹¹, а 26 жовтня 1918 р. Міністерство Народної Освіти дало дозвіл цій «Просвіті» ще й на відкриття загальноосвітніх курсів для дорослих «по програму хлоп'ячої гімназії», на яких навчання повинні будуть проводити вчителі гімназії на чолі з її директором¹⁹².

У середовищі просвітян повіту в цей час продовжувалися дискусії з приводу подальших шляхів розвитку їхньої організації. Проблема була озвучена якраз на четвертому повітовому з'їзді «Просвіт», коли «не один делегат жалівся на ворожість батьків до просвітянських заходів молоді»¹⁹³. У Вовківській «Просвіті» справа дійшла навіть до припинення діяльності драматичного гуртка, бо

«дехто з Вовківської інтелігенції висловивсь, що така інституція, як театр, порте нравственну сторону людини і такі інтелігенти пропонували всім Вовківським інтелігентам, щоб ті заборонили свом дочкам і синкам приймати участь в аматорському гурткові. Після цього нападу на театр молодий гурток Вовківських аматорів к великому жалю розпадається зовсім»¹⁹⁴.

У дискусії, яка розгорілася на шпальтах роменської газети «Народное слово» проблема постала так: «Просвіта» — це клуб і місце гулянок для молоді чи вона все таки повинна бути серйозною просвітницькою організацією і популяризатором науки.

«Традиціоналістська» думка полягала в тому, що ідея перетворити «Просвіту» на клуб є результатом європейського впливу, що впроваджується якраз інтелігенцією. Але тоді

¹⁹⁰ *Народное слово*. 1918. № 106. 23 августа. С. 3–4.

¹⁹¹ ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 38.

¹⁹² Там само. Арк. 79.

¹⁹³ Семінько А. До пляну діяльності «Просвіт». *Народное слово*. 1918. № 59. 27 июня. С. 2.

¹⁹⁴ Небажаний Г. с. Вовківці Роменського повіту. *Народное слово*. 1918. № 75. 17 июля. С. 3.

й розпочинається ігнорування народних звичаїв включно з нормами традиційної моральності. Прогрес у цій справі повинен полягати не в пересадженні чужорідних форм культурницької діяльності, а у вдосконаленні власних. А інакше будемо спостерігати неприйняття чи навіть вороже ставлення до «Просвіт» з боку старшого покоління селян. «Просвіта» — це насамперед школа, де люди можуть збиратися для викладів чи спільних читань книжки й газети, але не для розваги. «Просвіта повинна бути нашою святиною»¹⁹⁵.

Друга позиція полягала в тому, що в «Просвіті» «розумна розвага» потрібна; звичайно, це не повинні бути неконтрольовані старшими досвідки молоді, але літературно-музичні вечірки з шклянкою чаю просвітнім справам зашкодити не можуть. Особливо це актуально для тих «Просвіт», де помічається байдужість селян до лекцій і читанок¹⁹⁶. Але в будь-якому випадку «Просвіту» у клуб перетворювати не варто.

Таким чином, незважаючи на проблеми діяльність багатьох «Просвіт» Роменщини у 1918 р. була змістовною і плідною.

Зіньківський повіт

У вересні 1918 р. осередки товариства «Просвіта» існували вже і в селах Зіньківського повіту Полтавської губернії, які зараз входять до складу Сумської області — Комишах, Груні та Куземині¹⁹⁷.

4.6 Українознавчі курси

Окремо потрібно сказати й про участь «Просвіт» у дерусифікаційних кампаніях на території Сумщини в 1917–1918 рр., коли вони залучалися до процесу українізації навчального процесу в початковій та середній школах. У Роменському повіті Полтавської губернії вже в 1917/1918 навчальному році була українізована нижча початкова шко-

¹⁹⁵ Семінько А. До пляну діяльності «Просвіт». *Народное слово*. 1918. №59. 27 июня. С. 2.

¹⁹⁶ Леонтенко Гр. До просвітних справ. *Народное слово*. 1918. № 63. 2 июля. С. 2.

¹⁹⁷ ЦДАВО. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 32.

ла¹⁹⁸. Курси з українознавства в Ромнах, які опікувалися підготовкою учителів для навчання дітей рідною мовою, розпочали свою роботу 15 червня 1917 р.¹⁹⁹ Їх доручено було організувати відомому пізніше педагогу Григорію Ващенку (1878–1967).

В Сумському, Охтирському та Лебединському повітах Харківської губернії українізацію початкової освіти було розпочато на рік пізніше — у добу гетьмана Павла Скоропадського, восени 1918 р. Щодо середньої освіти, то тут планувалося, що ті приватні гімназії, які зорганізувала «Просвіта» були початково україномовними.

Далі черга дійшла й до українізації державного управлінського апарату. Курси з української мови та українознавства (або просто «українські курси») для державних службовців та вчителів організувалися повітовими земськими управами і в цьому їм допомагали місцеві «Просвіти».

Суми

За влади гетьмана Павла Скоропадського Сумська «Просвіта» взяла активну участь в українізації державного управлінського апарату.

Та перше прохання організувати місячні курси з української мови для вчителів Сумська «Просвіта» подала до повітових земських зборів ще наприкінці 1917 р. Тоді нею пропонувалася така програма занять:

- а) Мова — 10 лекцій і 5 практичних занять — всього 15.
- б) Письменство — 10 лекцій і 5 практичних занять — всього — 15.
- в) Історія — 17 лекцій і 3 додаткових занять — окремих епох (наприклад Богдана Хмельницького) — всього 20 занять.
- д) Географія України — 10 занять²⁰⁰.

У травні місяці 1918 р. «Просвітою» було оголошено про відкриття таких курсів (платних). Влітку ж вони були нарешті

¹⁹⁸ А в с. Вовківці, наприклад, зусиллями місцевої «Просвіти» були зукраїнізовані й земська, й церковна однокласні школи [ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 38].

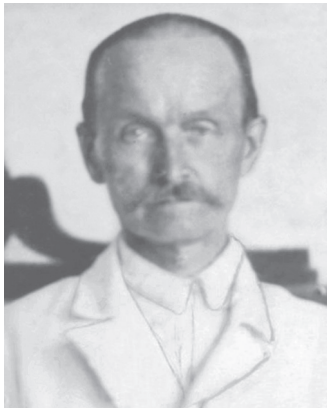
¹⁹⁹ Курси по українознавству для учителів. *Наша спілка*. 1917. 11 червня. С. 4.

²⁰⁰ ДАСО. Ф. Р-2362. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 20.

відкриті. Поряд з ними окремо розпочали працювати й курси з українознавства для державних службовців, вчителів і всіх бажаючих. Після того як у Полтаві 30 липня більшовицькими агентами було вбито колишнього міністра освіти в уряді УНР Івана Стешенка ці курси почали носити його ім'я. На курси українознавства ім. І. Стешенка відразу записалося 70 чоловік і на курси української мови теж близько 70 чоловік²⁰¹.

Лебедин

У цьому місті 20 серпня місцева «Просвіта» вирішила започаткувати роботу трижневих курсів для державних службовців з української мови, починаючи з 29 серпня 1918 р.²⁰². Відповідальність за організацію таких курсів була покладена на літературно-наукову секцію товариства.

Микола Грищенко (1878–1937) — учасник Лебединської «Просвіти» та завідувач повітових українських курсів у 1918 р. Розстріляний за постановою «особливої трійки» в Сумах 26 листопада 1937 р.

Та ще раніше, 23 липня, у Народному Домі були відкриті курси з української мови для вчителів, влаштовані Лебединським повітовим земством. Записалося на них до 150 чоловік.

²⁰¹ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 374. Арк. 5.

²⁰² *Земские известия*. 1918. № 37. 27 августа.

Продовжувалися вони рівно місяць, до 24 серпня²⁰³. У програмі курсів крім української мови та письменства були ще й історія та географія України, а також історія мистецтв.

Охтирка

Ще 20 квітня 1917 р. Рада Охтирської Української громади постановила прохати Харківську Губернську Раду українізувати освіту з наступного, 1917/1918 навчального року, і для цього пропонувала влаштувати, насамперед, курси української мови для вчителів²⁰⁴.

Але лише в 1918 р., за гетьмана Скоропадського, в Охтирці були відкриті чотирьохтижневі українознавчі курси для вчителів, які провадили свою роботу з 4 липня і до 1 серпня 1918 р. Всього курси відвідувало 330 слухачів з Охтирського та Сумського повітів²⁰⁵.

І в Охтирці, і в Лебедині, і в Сумах на курсах викладали знані на Слобожанщині українські науковці, літератори, митці: Гнат Хоткевич, Стефан Таранушенко. До того ж Гнат Хоткевич окремо оголосив про читання курсу української історії в Сумській «Просвіті», починаючи з 15 жовтня²⁰⁶.

Кролевець

У Кролевіці влітку 1918 р. місцева «Просвіта» також влаштувала для службовців тритижневі курси з української мови²⁰⁷.

4.7 Переслідування «Просвіт»

В часи Української Держави Гетьмана Скоропадського (квітень — грудень 1918 р.) розвиток просвітянського руху зіштовхнувся з новими труднощами. Безпосереднє оточення Гетьмана, що складалося переважно з малоросів (інколи з сан-

²⁰³ *Земские известия*. 1918. № 23. 25 июля. С. 4.

²⁰⁴ ЦДАВО України. Ф. 1409. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 8.

²⁰⁵ *Ахтырский день*. 1918. № 13. С. 2.

²⁰⁶ *Луч*. 1918. 10 октября. С. 1.

²⁰⁷ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 5.

тиментами політичного українства) в цілому доброзичливо ставилося до національно-культурних потреб простого народу. Тут можна, як приклад, привести характеристику своєї подвійної національної ідентичності головою Ради міністрів Української держави Федором Лизогубом (1851–1928): «я українець/малорус и русский одночасно». Саме вони й були провідниками тієї політики, що дістала назву «лагідної українізації». Але на місцях багато повітових старост були управлінцями зі старим імперським мисленням і російським шовіністичним світоглядом. Їх ставлення до «Просвіт» було негативне і тому діяльність цих організацій ними контролювалася й обмежувалася.

Тепер для проведення своїх статутних заходів (проведення загальних зборів, вистави, концерти, читання лекцій) «Просвіти» провинути були отримувати спеціальні дозволи від місцевих адміністрацій.

І якщо в Сумах можна було спостерігати, в цілому, лояльне ставлення до місцевої «Просвіти» з боку старости Сумського повіту російського генерал-майора Сергія Гребенщикова («общеросса» за політичним світоглядом), то в інших повітах антиукраїнськи налаштовані російські управлінці, на яких зробив ставку Скоропадський, різко виступили проти українізаційної діяльності «Просвіт».

Так, староста Конотопського повіту Сергій Кандиба (з давнього малоросійського козацького роду) влітку 1918 р. взагалі забороняв засновувати товариства «Просвіта» в Конотопі й повіті. Як засвідчує звіт Бориса Будника, відрядженого Чернігівською губернською «Просвітою» для інспектування повітових осередків цієї організації під час зустрічі і Сергій Кандиба, і його помічник Михайло Фененко поводитися з ним грубо, погрожували («Вас нужно учить пулями и штыками») і, врешті, вигнали з будинку. Як можна зробити висновок, причиною таких дій був «общерусский» імперський світогляд цих посадовців, звідсіля їх шовінізм, і, як наслідок, несприйняття просвітництва простого народу українською мовою²⁰⁸.

²⁰⁸ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 367. Арк. 162–163.

світи» Державною вартою було здійснено трус і з книгарні вилучена соціалістична література²⁰⁹. В Ромнах також повітовий комендант заборонив завершити третій повітовий з'їзд «Просвіт»²¹⁰.

Тому на Другому Всеукраїнському з'їзді «Просвіт» у Києві (5 листопада 1918 р.) навіть було прийнято резолюцію про необхідність просвітянами «домагатись припинення переслідувань з боку старост і адміністрації, увільнення помешкань «Просвіт» од реквізицій, увільнення з під арешту просвітянських діячів і видання наказу вищою владою, на підставі якого була би можливість працювати»²¹¹.

Та після антигетьманського повстання, зречення влади Скоропадським і відновлення УНР кількість «Просвіт» починає поступово зростати. Так, наприклад, як впливає зі звіту Конотопської повітової народної управи до Міністерства народної освіти (департамент позашкільної освіти) про наявні в Конотопському повіті культурно-просвітницькі організації у другій половині грудня 1918 р. відновили свою роботу дванадцять просвітянських осередків (у Конотопі, Батурині, два осередки у Бахмачі, Гирявці, Попівці, Мітченках, Голінці, Красному, Дмитрівці, Соснівці та Гайвороні)²¹².

А газета «Нова Рада» наприкінці 1918 р. також повідомляла, що Комітет Конотопського товариства «Просвіта» знову приступив до енергійної праці, відкриваючи читальні-бібліотеки, влаштовуючи просвітні курси, закладаючи

²⁰⁹ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 367. Арк. 164.

²¹⁰ Роменський Повітовий з'їзд товариств «Просвіта». *Народное слово*. 1918. 26 юня. С. 2.

²¹¹ Всеукраїнський з'їзд «Просвіт». Резолюції. *Відродження*. 1918. 7 листопада. С. 4.

²¹² ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 126зв. Трохи інші дані про кількість «Просвіт» у Конотопському повіті зустрічаються в матеріалах, що готувалися до Другого Всеукраїнського з'їзду цієї організації (3–5 листопада). Тут перераховуються просвітянські осередки в Конотопі, Попівці, Підлипному, Дептівці, Соснівці, Шаповалівці, Дмитрівці, Малому Самборі, Семенівці, Веселій Семенівці та Гайвороні [*IP НБУВ*. Ф. 114. Спр. 457. Арк. 18]. Ці дані часто подавалися не лише за 1918, а й за 1917 р. хоча деякі з «Просвіт», заснованих у 1917 р. уже наступного, 1918, не працювали.

школи та допомагаючи організовувати кооперативні товариства²¹³.

Всього ж на кінець 1918 р. на території сучасної Сумщини функціонувало близько **100** осередків товариства «Просвіта» (більше половини з яких — у Роменському повіті). А по Україні за підрахунками департаменту шкільної освіти лише зареєстрованих у цей час налічувалося близько **952**²¹⁴ і найбільша їх кількість була на Полтавщині, Київщині та Катеринославщині.

4.8 Просвітянські форуми у 1917–1918 рр.

З'їзди «Просвіт» найрізніших рівнів були вагомим чинником організації всієї їх культурно-освітньої роботи. Рішення, що ухвалювалися на них активізували роботу просвітянських осередків на території волостей, повітів, губерній.

4.8.1 Всеукраїнські з'їзди

Масовий розвиток просвітянського руху потребував і наявності якогось координаційного центру, який би спрямовував його у певному напрямку і надавав йому допомогу. Тому, 20 вересня 1917 р. для розв'язання нагальних проблем просвітянського руху в Києві в Педагогічному Музеї з ініціати-ви позашкільного відділу освіти Генерального секретарства народної освіти Центральної Ради був скликаний Перший Всеукраїнський з'їзд «Просвіт». На ньому серед 232 делегатів були присутні й представники від «Просвіт» Сумщини: Василь Покровський (Сумська «Просвіта»), Демид Товстий (Капустинська «Просвіта» Гадяцького повіту), Микола Литвин (Стецьківська «Просвіта» Сумського повіту), Василь Коломійченко (Білопільська «Просвіта»), Сергій Юрченко (від Роменського повітового з'їзду «Просвіт»), Павло Гончаренко (Ведмежівська «Просвіта» Роменського повіту), Ялисей Лисенко («Просвіта» с. Підлипне Конотопського повіту), Марфа Журавльова (Боромлянська «Просвіта» Охтирського повіту)

²¹³ *Нова Рада*. 1918. № 243. 27 грудня. С. 4.

²¹⁴ *Нова Рада*. 1918. № 193. 22 жовтня. С. 1.

та ще один представник від Роменської організації Української робітничої соціал-демократичної партії²¹⁵. Делегати їхали на з'їзд за кошти своєї «Просвіти». Між іншим, Рада Гадяцької «Просвіти» радила їм брати з собою також подушки, ковдри та хліб²¹⁶.

Саме на цьому з'їзді представник Сумської «Просвіти» Василь Покровський говорив про гальмування роботи товариства в Сумах через перешкоди з боку «ворожих елементів», а також про брак свідомих українців у краї²¹⁷. Далі він ще раз нагадав, що Сумською «Просвітою» було вжито всіх заходів, щоб Харківщину було прилучено до України²¹⁸. Покровський також вказував на зв'язок «Просвіт» зі сферою політики: «Просвіти» не можуть бути аполітичними, бо це, на його думку, відокремлює їх від робітників і селян. У кінці він подав інформацію про діяльність окремих «Просвіт» Сумського повіту. Крім Покровського у перший день роботи з'їзду, 20 вересня, від Роменського повітового з'їзду «Просвіт» виступив також Зацаринний²¹⁹ із с. Вовківці.

На з'їзді було створене Центральне бюро Всеукраїнської спілки «Просвіт», яке розташовувалося при Київській «Просвіті» і мало своїм завданням координувати роботу всіх товариств, але в силу різних обставин так і не змогло розгорнути свою діяльність.

Другий Всеукраїнський з'їзд «Просвіт» відбувся 3–5 листопада 1918 р. уже за періоду Української Держави. Гетьманська влада дала дозвіл на проведення з'їзду за умови, якщо на ньому буде не більше 100 представників з місць. Крім того, було заборонено на самому з'їзді обговорювати питання про об'єднання осередків «Просвіт» у повітові, губернські та Всеукраїнську Спілку «Просвіт». На той час в Україні функ-

²¹⁵ ЦДАВО України. Ф. 2581с. Оп. 1. Спр. 161.

²¹⁶ До «Просвіт» Гадяцького повіту. *Газета Гадяцького земства*. 1917. №91. 18 вересня.

²¹⁷ Просвітянський з'їзд. *Нова Рада*. 1917. № 143. 22 вересня. С. 3.

²¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 35зв.

²¹⁹ Просвітянський з'їзд. *Нова Рада*. 1917. № 142. 21 вересня. С. 2.

ціонувало 952 зареєстрованих товариства і якась кількість незареєстрованих. На цьому з'їзді серед 114²²⁰ представників також були й делегати від тих «Просвіт», що діяли тоді на території сучасної Сумщини. Це письменник Яків Мамонтов (1888–1940) (уродженець с. Шапошникове, що побіля Сум), який представляв Сумську «Просвіту», Василь Галич, представляв Спільку «Просвіт» Роменського повіту та Микита Мищенко, делегат від Роменської «Просвіти».

Письменник Яків Мамонтов (1888–1940), делегат від Сумської «Просвіти» на Другому Всеукраїнському з'їзді «Просвіт» у Києві 3–5 листопада 1918 р.

²²⁰ ЦДАГО України. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 367. Арк. 142.

4.8.2 Губернські з'їзди.

Чернігівська губернія

Відомо, що перший і єдиний з'їзд «Просвіт» Чернігівської губернії відбувся 5 листопада 1917 р. На нього прибуло всього 9 делегатів, до того ж 5 — із сіл Конотопського повіту (Красно-Колядин, Мітченки, Гирявка, Соснівка, Кошари).

Набагато більше за делегатів на з'їзді було представників центральних та губернських органів влади. З'їзд, зокрема, вітав генеральний писар Генерального Секретаріату Центральної Ради Олександр Лотоцький Першу доповідь «Що таке «Просвіта» і які її завдання» прочитав тодішній губернський комісар Чернігівщини Дмитро Дорошенко. Далі були ще доповіді В. Ф. Адаменка «“Просвіти” і Земство», І. О. Коновала про фінансовий стан «Просвіт» та Кізіми про Народні Доми. Член Центральної Ради та ідеолог попередньої чернігівської «Просвіти» Ілля Шраг повідомив про становище в Києві та виклав свої враження від сесій Центральної Ради.

Серед рішень з'їзду звертає на себе увагу спроба організувати губернську спілку «Просвіт». Був прийнятий статут цієї спілки, а організація самої спілки відкладена до наступного губернського з'їзду²²¹. Та більше просвітяни Чернігівщини на з'їзд губернського рівня зібратися так і не змогли.

Полтавська губернія

Єдиний Всеполтавський з'їзд «Просвіт» відбувся 10–12 травня 1918 р. На ньому були присутні й представники «Просвіт» Роменського та Гадяцького повітів. Мабуть найголовнішим серед рішень цього з'їзду для координації зусиль всіх осередків товариства було створення губернського комітету «Просвіт»²²². Серед інших постанов звертає на себе увагу рішення про широке залучення кінематографу до просвітнянської роботи та поєднання його з лекційно-концертною формою роботи. У зв'язку з цим постало й питання про влас-

²²¹ Губерніяльний з'їзд «Просвіт» Чернігівщини. *Черниговская земская газета*. 1917. № 90–91. С. 5–6.

²²² ЦДАВО України. Ф. 1009. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 6.

не українське кіновиробництво²²³. На з'їзді була ще раз підкреслена необхідність тісних зв'язків просвітянського руху з кооперативами, особливо в плані їх фінансової допомоги «Просвітам»²²⁴. «Просвіти» повинні опікуватися й дошкільним вихованням дітей. У справі співпраці «Просвіти» й школи констатувалася необхідність найрізноманітнішої кількості таких взаємозв'язків. Тут не лише школа повинна допомагати «Просвіті» вчителями та наданням приміщень, але й «Просвіті» школі через представництво у педагогічних радах, товариства повинні самі організувати школи і утримувати їх матеріально аж до прийняття їх на баланс держави чи органу самоврядування, при своїх бібліотеках створювати відділи дитячої літератури, створювати свої просвітянські школи з новаторськими методиками виховання та викладання, допомагати в проведенні екскурсій для школярів.

Багато уваги на з'їзді було приділено обговоренню питання про забезпечення населення книгами. У відповідній постанові підкреслювалося, що для цього потрібно у кожному повіті відкрити книгарню, продавати книги в місцях скупчення населення (базари, біля церкви, на зібраннях), інформаційна підтримка (видання каталогів, повідомлення в газетах), товариства повинні утримувати мандрівних продавців книг, потрібно створити центральний склад книг у Полтаві тощо²²⁵. Цей крайовий з'їзд просвітян Полтавщини безперечно дав поштовх подальшому розширенню мережі місцевих осередків товариства та активізував їхню діяльність.

Харківська губернія.

На Слобожанщині протягом 1917–1918 рр. було проведено чотири просвітянські з'їзди.

На свою першу нараду близько 50 представників просвітянських товариств зібралися вже 29 липня 1917 р. Тоді вирішувалося питання про об'єднання всіх осередків

²²³ Там само. Арк. 2–3.

²²⁴ ЦДАВО України. Ф. 1009. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2–3.

²²⁵ Там само. Арк. 5–6.

«Просвіт» у губернську спілку. Був обраний організаційний комітет для вироблення статуту Спілки «Просвіт» Слобожанщини²²⁶.

Другий з'їзд «Просвіт» Слобожанщини відбувся в Харкові 19–20 листопада 1917 р. На нього в перший день прибули 54 делегати. Серед них були й представники від кількох осередків Сумщини: Б. Давидів (від Охтирської «Просвіти»), Я. Лисенко та А. Суций (від Боромлянської), Новомирський (від Бишкінської). Цей з'їзд відбувся після оприлюднення Українською Цетральною Радою свого Третього Універсалу, яким проголошувалося створення Української Народної Республіки. Тому у виступах делегатів підкреслювалося, що й «Просвіти» Слобожанщини доклали великих зусиль до цієї знаменної події. Коли зачитувався зміст цього Універсалу, то звучали вигуки «слава рідній, народній нашій Центральній Раді й усім, хто довів наш нарід до 3-го святого Універсалу»²²⁷. А наприкінці роботи з'їзду було ухвалено послати вітальну телеграму Українській Центральній Раді. Про політичні вподобання просвітян свідчать і виступи на самому початку з'їзду з привітаннями представників українських соціалістичних партій — Української соціал-демократичної та Української партії соціалістів-революціонерів. На з'їзді після докладного обговорення відбулося прийняття статуту спілки «Просвіт» та обрана Рада Спілки «Просвіт» Слобожанщини на чолі з П. Волосенком²²⁸.

На третій з'їзд «Просвіт» Слобожанщини, який відбувся на початку вересня 1918 р. прибуло понад 50 делегатів (на той час тут існувало більше, ніж 100 осередків товариства). «Просвітами» була на цей період поведена велика робота: було засновано 200 недільних, вечірніх шкіл та курсів українознавства, зукраїнізовано більше 50 народних однокласних та

²²⁶ Рідне слово. 1917. Ч. 19–20. 14 жовтня. С. 6.

²²⁷ Іващенко Ант. Другий з'їзд «Просвіт» Слобожанщини. Перший день. *Нова громада*. 1917. Ч. 10. 21 листопада. С. 2.

²²⁸ Іващенко А. 2-й день з'їзду «Просвіт» Слобожанщини. *Нова громада*. 1917. Ч. 14. 26 листопада. С. 2.

двокласних шкіл, влаштовано більше 500 вистав та концертів і прочитано понад 100 рефератів. На з'їзді було заплановано закласти велику книгарню, заснувати просвітянський часопис та організувати кадри інструкторів у справах «Просвіт». А наприкінці було обрано вісім членів Ради Співки «Просвіт»: Хекала, Курносова, Дорохова, Нелячнова, Сірого, Яременка, Даниленка, Квітку²²⁹.

Четвертий з'їзд Співки «Просвіт» Слобожанщини відбувся 13 жовтня 1918 р. На нього прибуло близько 50 делегатів, що представляли більше 100 осередків товариства від усіх повітів Харківщини. Почесним головою з'їзду обрали професора Миколу Сумцова. На з'їзді була спеціально відзначена Сумська «Просвіта», у якій (поряд з Вовчанською) просвітянська справа була налагоджена найкраще серед усіх осередків губернії²³⁰.

4.8.3 Повітові з'їзди

Роменський повіт

Найбільшу кількість повітових з'їздів «Просвіт» було проведено на Роменщині. Перед Першим Всеукраїнським з'їздом «Просвіт» 20–23 вересня роменські просвітяни провели свій, від якого до Києва був делегований Сергій Юрченко²³¹. Про цей з'їзд київська газета «Нова Рада» повідомила аж 8 жовтня, зазначивши при цьому, що на нього прибуло 35 представників від місцевих «Просвіт» і були розглянуті такі питання:

«1) доклади з місць, 2) «Просвіти», їх організація й діяльність, 3) повітова організація «Просвіт», 4) вибори гласних у повітове земство і 5) біжучі справи»²³².

---

²²⁹ Культурна діяльність «Просвіт» на Слобожанщині. *Відродження*. 1918. № 129. 5 вересня. С. 7.

²³⁰ Даниленко Кость. Четвертий з'їзд Співки «Просвіт» в м. Харькові 13 жовтня 1918 р. *Земське діло*. 1918. № 345. С. 3.

²³¹ ЦДАВО України. Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 69

²³² *Нова Рада*. 1917. № 157. 8 жовтня. С. 3.

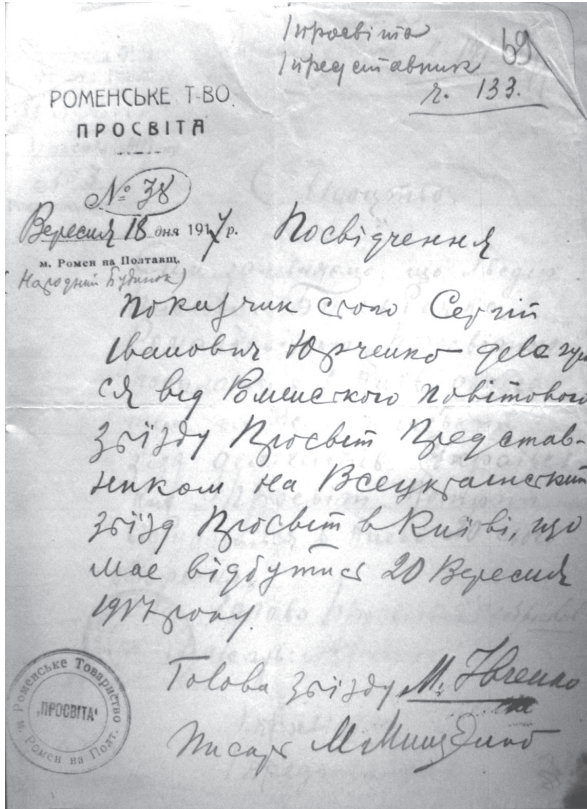
Далі був дуже відомий з'їзд 3 грудня 1917 р. Цей з'їзд був скликаний Радою Роменської «Просвіти» за ініціативи голови підвідділу позашкільної освіти Людмили Скрипник²³³. На нього прибуло до 60 делегатів від понад, ніж 25 осередків повіту. Були обговорені нагальні питання роботи і розвитку сільських «Просвіт»: про освіту для дорослих, про книгозбірні, про справи хорових колективів, про театральні декорації, про членські внески. Виявилося, що в повіті вже організовано близько 40 осередків товариства, що недільні школи для навчання дорослих грамоти є при 30 «Просвітах», а книгозбірні — при 26. З усіх розглянутих питань на з'їзді були прийняті відповідні рішення²³⁴.

Наступний відбувся за недовгочасового захоплення влади більшовиками на Масляну, 26 лютого 1918 р., четвертий — на четвертий день Великодних свят, 8 травня, і на вимогу коменданта повіту (тоді вже існувала Українська Держава гетьмана Скоропадського) завершити його не вдалося, п'ятий — 13 червня того ж 1918 р. Решта повітових з'їздів відбулася вже за влади більшовиків.

---

²³³ Велику роль в організації цього з'їзду відіграла Людмила Скрипник, яка розпочала свою роботу в Ромнах на посаді завідувача позашкільного підвідділу повітового відділу освіти у листопаді 1917 р. і звільнилася у вересні 1918. Відомий педагог Григорій Ващенко у своїх спогадах писав про неї: «З особливою енергією в «Просвіті» [роменській. — *Авт.*] працювала моя колишня учениця полтавської єпархіяльної школи Людмила Осипівна Скрипникова. Це була дуже здібна й інтелігентна жінка, а до того ще й палка українська патріотка. Вона закінчила вищі жіночі курси в Києві і робила враження ґрунтовно освіченої людини. Крім активної участі в організації при «Просвіті» бібліотеки і читальні, п. Скрипникова організувала досить цікавий музей дитячих виробів, що мусів, на її думку, сприяти розвиткові серед української молоді творчих, винахідницьких здібностей» [Ващенко Григорій. До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині. *Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник*. 1955. Кн. 5. С. 75–76].

²³⁴ ЦДАВО України. Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 159. Арк. 89–90зв.

Посвідчення Сергія Юрченка, делегата Першого Всеукраїнського з'їзду «Просвіт» від Роменського повітового з'їзду «Просвіт».

Гадяцький повіт

На Гадяччині у 1917 р. було проведено два повітових з'їзди. Перший відбувся уже 18 червня 1917 р. На нього делегували своїх представників осередки 23 «Просвіт». На з'їзді був зачитаний Перший Універсал Центральної Ради і висловлена ййому всебічна підтримка. Проблемою великої ваги постало питання про необхідність координації діяльності між окремими «Просвітами» та їх співпраці. Тому на цьому з'їзді було проголошено про створення «Спілки Просвіт» Гадяцького повіту.

Другий з'їзд, відбувся 29 жовтня²³⁵ і 17 його делегатів прийняли статут повітової «Спілки Просвіт», один із пунктів якого, між іншим, проголошував, що «з'їзд збирається що-два місяці на нараду для вирішення всіх справ, що торкаються просвітнього життя у повіті»²³⁶. Цікава доповідь була присвячена досвіду роботи зразкових «Просвіт» Галичини та впровадженню його в роботу «Просвіт» Гадяччини.

Наступні повітові з'їзди вже відбувалися за советської влади у 1920 (два) та 1921 рр.

Конотопський повіт

Після створення на початку грудня місяця 1917 р. тимчасового комітету Конотопського товариства «Просвіта», у рішенні якого було заплановано проведення найближчим часом повітового з'їзду представників селянських «Просвіт» та організації «Повітової спілки «Просвіт»», такий повітовий з'їзд у грудні справді відбувся. Одним з питань, яке витрішувалося на ньому була постановка завдання саме вчителям засновувати по селах повіту нові «Просвіти» й провадити іншу позашкільну роботу²³⁷.

Сумський повіт

Відомо також про один з'їзд «Просвіт» Сумського повіту, який відбувся 6 жовтня 1918 р. На ньому було досягнуто згоди, що всі осередки «Просвіт» повинні об'єднатися в одну повітову спілку. А для організації нових осередків по селах повинен утримуватися спеціальний інструктор²³⁸.

4.9 Формування історичної свідомості

Одним із завдань роботи товариства було формування нової, історичної, ідентичності українського етносу. В уявленнях просвітянських ідеологів знання про минуле повинні були

²³⁵ З'їзд «Просвіт» Гадяцького повіту». *Газета Гадяцького земства*. № 105. 6 листопада.

²³⁶ *Газета Гадяцького земства*. 1917. № 112. 2 декаб. С. 2.

²³⁷ Конотопська повітова українська вчительська спілка. *Черниговская земская газета*. 1918. № 41–42. С. 8.

²³⁸ Съезд просвит. *Луч*. 1918. № 96. 9 октяб. С. 4.

«працювати» на рух українського народу до «нового, вільного життя» в сучасності. Тому у пропозиціях з організації «Просвіт» на селі, розроблених керівником Полтавської «Просвіти» істориком Григорієм Коваленком²³⁹ важлива роль, крім мови, відводиться якраз популяризації знань з української історії.

Мабуть, керуючись таким розумінням актуальності історичних знань в сучасності, на запрошення місцевих «Просвіт» в Охтирці, Лебедині і Сумах читав лекції з історії влітку і восени 1918 року вкраїнський письменник, історик і етнограф Гнат Хоткевич. Лекції з української історії читалися й по селах. Прикладом, Калинівська «Просвіта» (Роменський повіт) розпочала свою діяльність саме з таких лекцій²⁴⁰. У 1919 р. Підставська «Просвіта» Бірківської волості Гадяцького повіту проводила читання виключно з історії²⁴¹. Влітку 1919 р. при Роменському робітничо-селянському університеті «Просвіта» також організувала читання лекцій з історії України та української культури²⁴². У Саївській «Просвіті» (Капустинська волость) 8 березня 1920 р. також «було улаштовано читання з Історії України “Козаччина” з Грушевського, з Кобзаря Шевченка “Катерина”, з т[вору] Тесленка “Син”», а «15 березня були улаштовані читання з Історії України — опов[ідань] Кащенко “Над козацьким порогом” і “Зруйнована Січ”»²⁴³. Систематичні читання з історії України проводила в 1920 р. й Синівська «Просвіта»²⁴⁴. А із п'яти лекцій, які були прочитані у Русанівській «Просвіті» у грудні 1921 р. дві були з історії України²⁴⁵. Взагалі, як свідчать звіти осередків «Просвіт» повітовим відділам народної освіти

²³⁹ Коваленко Гр. Від Полтавського Товариства «Просвіта». *Полтавские епархиальные ведомости*. 1917. № 12. 15 юнія. С. 973–975.

²⁴⁰ Калинівське Т-во «Просвіта». *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. №4. С. 22.

²⁴¹ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 40зв.

²⁴² *Известия Исполнительного Комитета Роменского Совета рабочих и селянских депутатов*. 1919. 27 юнія.

²⁴³ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 159.

²⁴⁴ Там само. Арк. 23.

²⁴⁵ Там само. Спр. 86. Арк. 5.

за 1920–1921 рр. селянам постійно читалися лекції на історичну тематику.

У програмах курсів з української мови та українознавства в 1917–1918 рр. до 20 занять відводилось на українську історію як історію самостійного народу, а не як регіональну складову в межах російської імперської парадигми. У програмі лекцій з історії України, які планувала видавати Полтавська Спілка Споживчих Товариств у серії «Українського селянського університету» в 1917 р. і які пропонувалось читати селянам якраз лекторам від «Просвіти» історія України розпочиналася з доісторичної доби й доводилася до Першої світової війни. Йдучи за схемою української історії М. Грушевського, вона включала теми про великокнязівську та польсько-литовську добу української історії, була й окрема тема про гетьмана Мазепу. Ще одна тема, що висвітлювала події II пол. XVIII — поч. XIX ст. мала назву «Україна у безпросвітній неволі Московській»²⁴⁶. Інша програма з історії України, що була укладена влітку 1917 р. в Харкові істориком Василем Данилевичем також орієнтувалася виключно на погляди Грушевського: історія України — це неперервна історія окремого українського народу, що бере свої початки від праслов'янських племен антів (IV ст. н. е.)²⁴⁷.

Історичні твори Миколи Аркаса («Історія України-Русі»), Григорія (Грицька) Коваленка («Українська історія»), Михайла Грушевського, Андріана Кащенко («Запорозька слава», «На руїнах Січі», «Оповідання про славне Військо Запорозьке низове») у книгозбірнях «Просвіт» були найвідомішими. Варто вказати також і на виховний потенціал таких популярних серед просвітянських драматичних гуртків історичних п'єс як «Богдан Хмельницький» та «Тарас Бульба» Михайла Старицького, «Гетьман Петро Дорошенко» Людмили Старицької-Черняхівської, «Мазепа» Івана Карпенка-Карого. На думку просвітян саме перегляд історичних п'єс веде селянство до знання своєї історії, а це розбуджує і роз-

²⁴⁶ ЦДАВО України. Ф. 1009. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 13зв.–14.

²⁴⁷ ЦДАВО України. Ф. 1409. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 14–14зв.

виває у них ту енергію, яка потрібна для національного відродження. Тому «...для розвитку серед селян національної свідомости театр мусить яскравіш освітити історію життя українського люду»²⁴⁸. Формування історичної свідомості відбувалося також і за допомогою художніх засобів та популяризації інших історичних книжок з книгозбірень «Просвіт».

Результатом такої історико-просвітницької діяльності осередків Товариства ставало формування в простонародній свідомості образу єдиної, існуючої неперервно в часі української спільноти, заглибленої в далеке минуле. Відроджуючи «справжню» історію, призабуту українцями через «спеціальні» зусилля російського царизму, тим самим і сучасність ними повинна була сприйматися крізь призму героїчних (трагічних) подій минувшини і, крім того, легітимізуючи національне минуле саме як українське, історичні знання повинні були сприяти консолідації українського народу у боротьбі з Росією за свої історичні права. Як би там не було, але «розбуджуючи» національні почуття, такі знання ставали важливою складовою нової української національної ідентичності, бо саме через історію народ усвідомлює себе суб'єктом історичної дії.

4.10 Культивування «Просвітами» образу Тараса Шевченка

Окремо потрібно зупинитися на внеску «Просвіт» у культивування образу Тараса Шевченка, як «батька» української нації. Становлення нації неможливе без формування національної самосвідомості, у складі якої важливу роль якраз і відіграють сакралізовані постаті «героїв» нації. Образи таких особливо значущих постатей постають уособленням нації. Вони виконують функцію консолідації нації і для українців першою фігурою тут безперечно постає образ поета Тараса Шевченка.

---

²⁴⁸ Т. Ш-н. Який потрібен для села театр (Лист з села). *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 12. С. 25.

Святкування роковин Кобзаря (Шевченківські дні)

Феномен свята завжди має у своїй структурі якийсь компонент сакральності. В українській мові навіть слово «свято» і слово «святе» (сакральне) семантично пов'язані. Сакральне не обов'язково стосується сфери бога (чи богів). У нашому випадку достатньо, як інтерпретує це явище класик феноменології релігії Рудольф Отто (1869–1937)²⁴⁹, того, що явлення українцям такого сакрального об'єкта як Шевченко супроводжується відчуттям ними у собі сили, що йде від Кобзаря, яка перевершує людську і викликає на рівні їх свідомості почуття *священного трепету*. Через «вливання» такої сакральної сили в українця відбувається його інтимне поєднання з образом Шевченка і тоді останній стає настільки близьким і рідним, що уявляється як невід'ємна частка буття носія української ідентичності. Сакралізуючись, постать Шевченка виводиться поза межі часового виміру нашого повсякденного буття і вивищується до рівня позачасового. Як жива, неповторна особистість Шевченко ніби виринає із свого, вже проминулого для нас, часового контексту і, набувши символічних значень, в результаті постає нашим *сучасником*, а то і взагалі «вічно» живим. Перед учасниками святкувань постать Шевченка з усіма варіантами символічних навантажень постає справжнішою, ніж вони є самі.

Через феномен свята образ українського національного генія настільки легітимізувався в очах народу, що підноситься аж до рівня культу. А ритуали поклоніння «батьку Тарасу» з їх спільними переживаннями і спільним досвідом породжують у людей почуття солідарності і підтверджують стан наявної національної колективності. Крім того, вони мають і багато аналогій з ритуалами традиційних релігій. Такі аналогії підсилюються ще й завдяки участі православних священників у самому святі: вони служили панахиди за Кобзарем. Наслідують релігійні практики і такий цікавий масовий прийом як вбрання в рушник портрета Шевченка, що постає аналогом християнській іконі.

²⁴⁹ Отто Р. *Священное*. СПб.: Изд-во С.-Петербурзького Университета, 2008. 272 с.

Як уже вище зазначалося (с. 44) у Сумах, після Лютневої революції 21 травня (за ст. ст.) 1917 р. відбулося велелюдне свято Національного відродження, символом якого став образ Тараса Шевченка.

У 1918 р., вже за більшовиків, Шевченківські роковини Сумською «Просвітою» святкувалися з 25 і по 28 лютого (за ст. ст.). Спочатку, 25 лютого, у приміщенні Реального училища Сумською «Просвітою» ім. Т. Г. Шевченка був поведений на честь патрона товариства літературно-науковий вечір. 26 лютого спочатку у соборі за поетом була відправлена панахида, а потім у театрі «Люкс» тією ж «Просвітою» була упорядкована вистава «Мати Наймичка» за поемою Т. Шевченка. 28 лютого у театрі Корепанова разом з українським товариством «Зоря» та українською трупною Льва Сабініна сумські просвітяни влаштували вечір пам'яті Кобзаря. Спочатку голова Ради «Просвіти» Євген Колодяжний прочитав доповідь «Т. Г. Шевченко і його значіння», потім д-ій Бузань продекламував вірш Шевченка «Послання», далі була поставлена драма «Назар Стодоля», а хор виконав його «Заповіт» та «Апотеоз Т. Г. Шевченкові»²⁵⁰.

Свої особливості мало святкування Шевченківських роковин серед сільського населення, цьому сприяли додаткові чинники ментального та світоглядного характеру, які серед міського населення були виражені слабше. Хоча, звичайно, і тут різкої межі проводити не потрібно. Типологічно селянська свідомість консервативніша за свідомість містян, а це означає, що вона більше уваги приділяє традиції і зразкам поведінки, зв'язуючи на відповідність свої дії з ними. І постать Шевченка сприймається цим типом свідомості якраз як такий архетип-зразок. Велике значення для функціонування такого типу має необхідність у схилянні перед авторитетами та її символізм. Звідсіля, образ Шевченка, як символ, вказує не лише на реальну історичну особу, а ще й постає знаком України.

Потреба в культивуванні образу національного генія не народжувався спонтанно в середовищі самого селянства,

²⁵⁰ *Наш голос*. 1918. № 45. С. 1, 4.

а спочатку привноситься туди ззовні зацікавленими структурами. До них можна віднести політичні партії (як українські соціалістичні, так і більшовицьку), громадські організації (насамперед «Просвіту») та, врешті, й державні органи. Але щоб «пропозиція» спрацювала, потрібно, щоб у селянства була наявною наперед задана *здатність сприймати* саме так поданий образ Шевченка. Ця здатність постає зафарбованою у специфіку глибинних особливостей простонародної свідомості. В результаті інформація про життя й творчість Шевченка, що як «пропозиція» виходить від цих політико-ідеологічних структур сприймається у відповідності до особливостей простонародного типу свідомості, стаючи його змістом у вигляді символізованого «батька Тараса», «національного пророка» та сакралізованого об'єкту поклоніння. І в цьому контексті культ Шевченка є ще й елементом тодішньої історичної політики різних партикулярних владних інтересів, інструментом їх символічного домінування.

Так, роменська єврейська газета «Роменский день» від 25 лютого (за ст. ст.) 1918 р. повідомляє про «національне свято в пам'ять народження великого українського борця за свободу визволення пригнічених клясів з неволі і поета Т. Г. Шевченка» в с. Перекопівка Роменського повіту, що організовувалося представниками української партії соціалістів-революціонерів²⁵¹. Такими чином, українські есери «символічний капітал» Шевченка використали для набуття своєю партією капіталу політичного. А зважаючи на те, що партія есерів — соціалістична, наголос у святкуванні робився не так на «українськості» образу Шевченка, як на класовому характері творчості поета. В цей же час один із членів цієї партії (а потім і УКП (боротьбистів)), публіцист Володимир Коряк (Блюмштейн) у брошурі «Тарас Шевченко» стверджував, що своєю творчістю Шевченко кликав до «нового життя», а воно — то «Соціяльна Революція»²⁵², ну, а нова наука, до якої він також закликав, то вчення соціалізму. «Шевченко жу-

²⁵¹ Національне свято в с. Перекопівці. *Роменский день*. 1918. № 13. С. 4.

²⁵² Коряк В. *Тарас Шевченко*. Харків: Видання Всеукраїнського Літературного Комітету, 1919. С. 19.

рився, чекав, виглядав апостолів соціалізму, борців за соціальну революцію»²⁵³. У Коряка ми зустрічаємо й думку про зв'язок Шевченка з класом пролетаріату, бо, якщо Шевченко пророк, то пророкує він прихід на авансцену історії саме класу пролетарів²⁵⁴. Отже, тоді Кобзар у нього постає співцем «Великої Соціальної Революції» і «пролетарської України»²⁵⁵.

Наперед вкажемо, що такі ідеї нічим не відрізнялися від поглядів на образ українського національного генія в межах більшовицького нарративу, що можна пояснити перебуванням представників цих двох політичних сил в межах однієї ідеологічної парадигми — соціалістичної. А ось конструювання образів бачення Шевченком українського майбутнього, яке ми умовно назвемо «національним» все ж таки швидше рухається в напрямку, запропонованому у 1918 р. українським письменником Богданом Лепким: спочатку «окремішності національної, а далі й незалежності державної»²⁵⁶.

Автор статті в «Роменском дне» добре передає почуття піднесеності, ту душевну напругу, яка оволодіває селянами, переживання ними позитивних емоцій, спільне перебування в світлому стані радощів, що у всій своїй сукупності може бути потрактоване як своєрідний катарсис, «очищення» колективної душі. Отже,

«декілько промовців уявили громаді про життя і твори батька України Т. Г. Шевченка. Хор під орудою вчителя П. Б. Н. проспівав «Заповіт», «Вже воскресла Україна» і інші нац[іональні] пісні. Після цього громада с прапорами — червоними і жовто-блакитними, малюнком Т. Г. Шевченка, котрий був весь в квітках; під співи хора, маніфестація пішла по селу. В цей день кожен мешканець як-то ясно почував себе українцем в душі, навіть в

---

²⁵³ Коряк В. Тарас Шевченко. Харків: Видання Всеукраїнського Літературного Комітету, 1919. С. 20.

²⁵⁴ Там само.

²⁵⁵ Там само. С. 24.

²⁵⁶ Лепкий Богдан. *Про життя і твори Тараса Шевченка*. К.; Ляйпціг: Укр. накладня, 1918. С. 95.

цей день у кожного, текла по жилам українська козацька кров. Де-які з громадян раділи і від радості і плакали, що на їх віку прийшлося побачити велике національне свято, котре празнувалось всією громадою, але не гуртком маленьким на край села де-небудь в хаті-пустці, чи в руїні, діброві... В цей день і сонце якимось ясніше дивилось і світило на нашу неньку Україну. Коли хор співав «Заповіт» і нац[іональний] гімн, громада скидала шапки...».

Ну, а потім

«один із членів громади промовив «самостійній Народній Українській Республіці — слава» і громада одногolosно підтримала його. Мітинг був закритий як сонечко сідало за горою і громада задоволеною розійшлась по хатам»²⁵⁷.

Подібним чином описується у часописі «Просвітянин-Кооператор» і Шевченківський вечір у с. Ведмежому того ж, Роменського повіту, організований місцевою «Просвітою», але вже наступного, 1919 р. Тут теж

«заля прикрашена написами з Кобзаря, упорядкований продаж книжок листівок, художніх програм, — особливо жваво продаються «Кобзарь» і фотографічні листівки пам'ятника Т. Г. Шевченкові у м. Ромні. Отворяється завіса і перед очима глядача жива картина, викликаюча думку, розділяючу святі заповіді Великого Кобзаря. Очі співця з докором, але всепрощаючи, дивляться і немов би то говорять: «славних прадідів великих правнуки пагані». Прапори установлені з написам: «Обніміте брати мої найменшого брата, нехай мати усміхнеться — заплакана мати», «Учітеся брати мої, думайте, читайте — чужому научайтесь і свого не цурайтесь». Мов скрижали жовто-блакитні прапори сумно повисли по бокам, але обведені червоною биндою з написом: «Воля, Рівність і Братерство» — мов шептали: силу живого народа ніщо в світі не може спинить, він, як природа, будує, руйнує, колись проснеться й велике створить. — Нижче вінок, а по бокам молодий чоловік і жінка, стоячи на колінях, мов хе-

²⁵⁷ Національне свято в с. Перекопівці. *Роменский день*. 1918. № 13. С. 4.

рувими, схиливши голови, служили йому, поклавши вінок у ніг «співця». Поверх мегтить золотий герб Української Республіки. Був прочитаний житєпись Шевченка, а потім виконано програм вечора, зкладений з деклямацій і співу. Вечір пройшов з успіхом і закінчився гімном України»²⁵⁸.

Як видно, хоча у селі вже формально була влада більшовиків, на Шевченківському вечорі мирно вживалися жовто-блакитні знамена й герб УНР — тризуб з червоними кольорами.

У всіх вищенаведених цитатах з описами святкувань спільним є один елемент: читання реферату з викладенням основних моментів життя поета. Справа в тому, що написання та зачитування таких рефератів (життєписів) стає обов'язковою складовою всіх Шевченківських свят, уподібнюючись до певного виду *агіографічної* літератури. Розповідання біографії Кобзаря та його діянь ніби являє нам його самого, воно постає розкриттям «таїнства» і словесним воєскресінням реальності «справжнього» Шевченка.

Спорудження пам'ятників

Як і у випадку зі святкуваннями, пам'ятники (погруддя) Шевченка постають символічними точками формування чуття колективної єдності українців, саме біля них здійснюються сакралізовані ритуали поклоніння Кобзареві.

Перший повнофігурний пам'ятник Шевченку доби революції в Україні був створений скульптором Іваном Кавалерідзе і відкритий за Української Держави гетьмана Скоропадського 27 жовтня 1918 р. у м. Ромни. Збереглася легенда про місце встановлення цього пам'ятника. Коли Т. Шевченко приїжджав до Ромнів у липні 1845 р. на Іллінський ярмарок, то кілька разів ночував у наметі поміщика Павла Свічки. І якраз на місці цього намету й вирішили ставити пам'ятник, бо шматок землі, по якій ступала нога Кобзаря-пророка стає особливо значущим, «сильним»; таке місце ніби ієрархізує простір,

²⁵⁸ Васильок Тодос. Шевченківське свято на селі. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 1. С. 10–11.

постаючи в ньому центром. Ну, а сам пам'ятник, побудований у такій просторовій точці, теж наливається силою сакралізованої постаті Шевченка. Беручи участь у масових ритуалах поклоніння, українці ніби підживлюються енергетикою цього сакрального місця, а отже й не втрачають своєї колективної ідентичності.

Задум встановити пам'ятник Шевченку в Ромнах відноситься ще до передреволюційних часів. 26 січня 1914 р. загальні збори Роменського російсько-українського драматичного товариства ухвалили:

- «1) звернутись до міської думи, аби вона назвала теперішній сквер, що біля земської управи, іменам Шевченка,
- 2) збудувати бюст Шевченка у тім сквері»²⁵⁹.

Але остаточне рішення роменцями було прийняте після великого народного свята 9 квітня 1917 р., на якому одногосло було вирішено встановити у місті пам'ятник Кобзареві.

На засіданні Роменської міської думи 7 липня 1917 р. у своїй доповіді, обгрунтовуючи необхідність встановлення такого пам'ятника, гласний цієї думи Яків Максимович Данилов для підсилення дієвості своєї промови активно використовує аналоги міфічно-релігійного мислення, його риторика поєднує в собі піетет, пафос і патетику. Він твердить, що

«Т.Г. Шевченко це той стовп і та ося, за котрий держалося і біля котрої вертілося на протязі послідніх сто років усе, що було в світі правдиво українського... Україна і Шевченко, Шевченко і Україна — це дві стихії, котрих не можна і помислити одну без другої: коли падав Шевченко, замучений тяжкою вагою кріпацтва та кайданів, то він дивився на Україну, хапався за неї, піднімався і знову йшов, коли ж мліла Україна від своєї тяжкої ноші — чужеземного гніта, вона дивилась на свого Тараса і він був для неї тим світом, стовпом, за котрим вона йшла і йде уже мало не сто років... У біді та в несчас'ї ми дивилися на его і за его держались, повинні і тепер его спитати: яким шляхом

²⁵⁹ Роменець. Коротенька історія пам'ятника Т. Г. Шевченкові. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 9–11. С. 22.

нам треба прямувати... его всевітню любов ми повинні носити в своєму серці, а его образ мати завжди перед своїми очима. Повинні ставити ему пам'ятники і молитися на его, як на свого спасителя, спасителя України»²⁶⁰.

Цю промову міська дума рекомендувала надрукувати і розповсюдити серед населення міста.

Відкриття першого повнофігурного пам'ятника Тарасу Шевченку в Ромнах (скульптор Іван Кавалерідзе), у створенні якого активну участь приймала місцева «Просвіта». 27 жовтня 1918 р.

Крім того, Роменська дума на цьому ж засіданні вдруге (вперше ще в 1911 р.) вирішила перейменувати вулиці Панську та Ігольну на вулицю Шевченківську і на побудову пам'ятника з міської казни асигнували 1000 карбованців. Пам'ятник був урочисто відкритий 27 жовтня 1918 р. у присутності великого натовпу людей (легенда говорить про 25 тис.). Велику роль у його встановленні відіграла місцева «Просвіта». При ній була створена комісія з будівництва пам'ятника великому Кобзарю на чолі з тим же Я. Даниловим і далі саме вона повела всю організаційну роботу з його спорудження. Після відкриття

²⁶⁰ ДАСО. Ф. 1153. Оп. 1. Спр. 3717. Арк. 130зв.–131.

монументу виявилось, що товариство має близько 20 000 крб. боргу. У цьому зв'язку Роменська «Просвіта» дозволила собі звернутися до інших громадських організацій України за фінансовою допомогою²⁶¹.

Ця проблема з поверненням «Просвітою» боргу перейшла і в наступний, 1919 р. Тоді Роменське товариство «Просвіта» звернулося до департаменту позашкільної освіти вже більшовицького Народного комісаріату освіти з проханням видати йому 20 000 крб. допомоги на викуп з боргів пам'ятника Шевченка і 3 березня 1919 р. такі кошти отримало²⁶².

Крім пам'ятника у Ромнах вже у 1919 р. бюст Т. Шевченку був встановлений і у містечку Глинськ²⁶³.

Крім цього, гіпсове погруддя Т. Шевченка з ініціативи також місцевої «Просвіти» було встановлено влітку 1921 р. і в містечку Вороніж Глухівського повіту у сквері на місці колишнього пам'ятника російському імператору Олександрові II. Сам сквер також був названий Шевченківським. Простою цей бюст до середин 40-х рр.²⁶⁴

Трохи скажемо і про ті проекти, які не були доведені до рівня реалізації. У 1919 р. спробувала встановити погруддя Шевченка і «Просвіта» с. Ведмеже Роменського повіту. Нею 25 лютого (за ст. ст.) для збору коштів був закладений фонд ім. Т.Г. Шевченка і створена «особлива комісія», до якої ввійшли відомі роменські просвітяни. Макет бюсту попрохали виготовити того ж І. Кавалерідзе. Але свій проект «Просвіті» втілити в життя не вдалося, хоча на його реалізацію й було вже зібрано 4 000 карбованців²⁶⁵.

Намір встановити погруддя Шевченку був і в просвітян с. Хоружівка Роменського повіту. Так, ще у 1917 р. 23 липня

²⁶¹ ЦДАВО України. Ф. 1009. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 19.

²⁶² ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 495. Арк. 18–21.

²⁶³ Пархоменко В., Пархоменко О. *Нарис історії Глинська*. Глинськ-Суми-К., 2005. С. 252.

²⁶⁴ За свідченням воронізького краєзнавця Тетяни Рязанової.

²⁶⁵ Бюст Шевченкові у Медвежому, Роменського повіту. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 1. С. 11.

селяни в кількості приблизно 400 чоловік на своєму зібранні створили «Просвіту», а також ухвалили перелити пам'ятник імператору Олександрові II, що стояв біля церкви на б'юст Шевченку, бо «треба ставити пам'ятник тому, хто боровся за волю селян, а не тому, хто забірав її»²⁶⁶.

У Лебедині в 1917 р. «Просвіта» також збирала гроші на барельєф Кобзареві, який хотіли поставити на вікні будинку, що колись належав братам Залеським, у яких 1859 р. гостював поет. На 18 квітня на його виготовлення було навіть зібрано 34 крб. 39 коп.²⁶⁷

Відкриття погруддя Тарасу Шевченку в містечку Вороніж Глухівського повіту, ініціатива створення якого належала місцевій «Просвіті».

Літо 1921 р.

***

Тут потрібно наголосити, що Товариство «Просвіта», яке мало сотні осередків по всій території Сумщини в добу революції у всіх акціях, пов'язаних з популяризацією поста-

²⁶⁶ *Наша спілка*. 1917. № 33. 28 липня. С. 4.

²⁶⁷ «Просвіта». *Лебединские известия*. 1917. № 33. С. 4.

ті Шевченка відіграло чи не найголовнішу роль; просвітяни виступали головними конструкторами культу Шевченка, беручи участь не лише в побудові пам'ятників, але, взагалі, виступали ініціаторами й організаторами більшості комеморативних практик з вшанувань постаті Кобзаря. У книгарнях і бібліотеках «Просвіт» також можна було придбати книги Шевченка та познайомитись з його творчістю. Деякі «Просвіти» на території Сумщини в цей час намагалися налагодити власну книговидавничу справу. У зразках їхньої продукції головне місце якраз відводиться творчості та постаті Шевченка. Так, Підлипенська «Просвіта» вже у червні 1917 р. видала брошуру «На апостольським престолі чернець годований сидить»²⁶⁸, Конотопська «Просвіта» у 1919 р. видала також брошуру «Тарасу Григоровичу Шевченку с привоуду 105 роковин його смерти»²⁶⁹. А в Охтирці за редакцією Матвія Довгополюка у 1920 р. до 59 роковин з дня смерті Кобзаря вийшла книжечка «Збірник»²⁷⁰.

Називання культурних об'єктів іменем Шевченка

Оскільки Т. Шевченко постає втіленням і символом України, то прикріплення його імені до певних точок культурного ландшафту не лише викликає до дійсності й ту людину, яка стоїть за таким іменем, але є ще й способом розповсюдження та фіксації стану «українськості». В добу Української революції (1917–1921) називання іменем Шевченка вулиць, організацій, установ стає явищем якщо не масовим, то дуже популярним. Десятки таких прикладів можна спостерігати й на території сучасної Сумщини, де в добу Революції відбувалося нове символічне конструювання національного простору.

Вже 27 березня 1917 р. викладачі Роменського Романівського парафіяльного училища прохають назвати його

²⁶⁸ «На апостольським престолі чернець годований сидить» / Видане Підлипенської «Просьвіти». Конотіп, 1917. 8 с.

²⁶⁹ Святування Шевченківських роковин у 1919 році в Конотопі. *Кооперація и жизнь*. 1919. № 8. С. 10–12.

²⁷⁰ *Збірник*. Охтирка: Вид-во Спілки споживчих т-в «Просвіта», 1920. 31 с.

«Українським», але Роменська міська управа присвоює цьому училищу все таки ім'я Т. Шевченка²⁷¹.

Того ж таки 27 березня на з'їзді вчителів Лебединського повіту на пропозицію вчителя Г. І. Базавлука було прийняте рішення заснувати в м. Лебедин «Дім науки», який також назвати іменем Шевченка²⁷².

9 квітня 1917 р. в Сумах виникає осередок «Просвіти», офіційна назва якого «Українське Товариство “Просвіта” ім. Т.Г. Шевченка». У Конотопі міський осередок також носив ім'я Т. Шевченка. Крім того, іменем Кобзаря були названі сільські осередки: в с. Лучка Гадяцького повіту (теперішнього Липоводолинського р-ну) (організований 4 червня 1917 р.)²⁷³, на х. Грабщина (Графчина) Андріївської волості того ж повіту (створений 16 березня 1919 р.)²⁷⁴, в с. Погожа Криниця Роменського повіту²⁷⁵.

Після Лютневої революції в Сумах було вирішено створити Народний університет. Головний ініціатор його організації В. Летягін 12 липня 1917 р. пише листа лідеру Української Центральної Ради Михайлу Грушевському, в якому повідомляє, що на засіданні Сумського Громадського Комітету було прийнято ухвалу присвоїти університету ім'я Шевченка²⁷⁶.

У цей час і в межах топонімічних практик також зустрічаємо перші присвоєння Шевченкового імені. Крім уже згадуваних вище фактів найменувань вулиць і скверів у Ромнах (1917), Сумах (1920) та Вороніжі (1921) варто згадати й Охтирку, де як повідомляє в одному зі своїх ранніх оповідань Б. Антоненко-Давидович²⁷⁷ вулиця Бульварна була перейменована на бульвар Шевченка.

²⁷¹ ДАСО. Ф. 997. Оп. 1. Спр. 1414. Арк. 325.

²⁷² Рідне слово. 1917. № 2. С. 4.

²⁷³ С. Лучка. Газета Гадяцького земства. 1917. № 67. С. 3.

²⁷⁴ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 174зв.

²⁷⁵ ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 28.

²⁷⁶ ЦДАВО України. Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 163. Арк. 3–3зв.

²⁷⁷ Антоненко-Давидович Б. *Просвітяни* // Б. Антоненко-Давидович. Синя волошка. Харків-К.: Книгоспілка, 1930. С. 116.

Отже, в добу Української революції на території Сумщини піднесення і сакралізація образу Шевченка слугували одним із способів самоозначення такої етнічної спільноти як «український народ» та збереження її єдності. Також через культивування образу Кобзаря формувалася й транслювалася українська національна й соціалістична ідеології у свідомість широких народних мас.

Борис Грінченко (1863–1910)

***

Ще однією постаттю, перед якою просвітяни схилилися, був Борис Грінченко (1863–1910), відомий український письменник, педагог і етнограф, а в 1906–1909 рр. він ще й очолював Київську «Просвіту». І для тих «свідомих» українців, що організовували «Просвіти» в 1917 р. пам'ять про нього і його подвижницьку просвітницьку діяльність була ще досить

свіжою. Звідсіля зрозумілі й спроби якось увіковічнити його образ в українській колективній пам'яті.

На першому українському з'їзді Слобожанщини 16 квітня 1917 р. було прийнято резолюцію, щоб в народних школах поряд з портретом Тараса Шевченка вивішувався ще й портрет Б. Грінченка²⁷⁸. Важливою умовою прийняття такого рішення був факт народження Грінченка на Харківщині (х. Вільховий Яр Роганської волості).

Сумська «Просвіта» на своїх загальних зборах 8 квітня 1918 р. запропонувала присвоїти ім'я Б. Грінченка школі для дівчаток²⁷⁹. А 8 червня просвітяни влаштували вечір пам'яті Б. Грінченка, поставивши його п'єсу «Степовий гість». Крім того, головою Ради «Просвіти» Є. Колодяжним перед початком спектаклю був прочитаний реферат, в якому окреслювалося значення діяльності Грінченка для України²⁸⁰. Знову ж, підкреслювався зв'язок Грінченка з Сумщиною, а саме факт його вчителювання у с. Нижня Сирватка Сумського повіту в 1884–1885 рр.

А Бюро «Просвіт» Роменського повіту, плануючи проведення Дня «Просвіт» у 1920 р. також передбачило, що серед заходів повинно бути й читання рефератів, присвячених життю й діяльності Б. Грінченка²⁸¹.

Таке активне конструювання символів «українськості» в добу Української революції якраз і засвідчувало успішне формування одного з необхідних елементів національної самосвідомості, а значить і формування самої української модерної нації.

²⁷⁸ Губернський український з'їзд в Харькові. *Рідне слово*. 1917. Ч. 4. 22 квітня. С. 2.

²⁷⁹ ДАСО. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 33.

²⁸⁰ *Сумской вестник*. 1918. № 37. 12 июня. С. 4.

²⁸¹ ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 89зв.

V. «Просвіти» Сумщини у 1919 році

5.1 «Просвіти» за Денікінщини. 5.2 «Просвіти» й кооперація.

1919 р. — складний рік. Влада на території регіону переходила із рук одних політичних сил в руки інших тричі. На початку 1919 р. ще існувала влада Директорії УНР. Потім з січня по серпень — влада більшовиків (так, м. Суми червоні партизанські загони захопили 5 січня, а Конотоп Червона армія — 21 січня). З серпня по кінець листопада—початок грудня — денікінці. А потім знову влада переходить до більшовиків.

Така складна ситуація негативно відобразилася й на роботі «Просвіт». Деякі з них працювали нерегулярно, багато з них тимчасово припинили свою діяльність, інші — взагалі закрилися.

Більшовицькі війська, які зайняли Сумщину у січні 1919 р. і створені ними органи влади — ревкоми — якихось перепон у діяльності існуючим «Просвітам» не чинили і розпочали видаватися накази про перехід цих організацій під свій контроль. Так, у лютому 1919 р. відділ народної освіти при Полтавському губернському виконавчому комітеті видав свій наказ № 13, де доводилося до відома, що всі культурно-просвітні організації губернії (включаючи «Просвіти» Роменщини й Гадяччини) відтепер підлягають відділу народної освіти і що вони в 15-денний термін зобов'язані подати до цього відділу документи про реєстрацію²⁸². У Конотопському повіті, після його заняття більшовицькими військами у січні 1919 р. існуючі «Просвіти» також продовжили свою діяльність. Більшовицький комісаріат з народної освіти при ревкомі Конотопського повіту видав тоді свій циркуляр, у якому пообіцяв, що за умови, якщо «Просвіти» та інші культурницькі організації «в своїй просветительской работе не преследуют целей, противных задачам самой Революционной власти»²⁸³, то їхній

²⁸² Від відділу Народної Освіти при Губерніяльному Виконавчому Комітеті Полтавської Ради Робітничих та Селянських Депутатів. *Просвітянин*. Ромен, 1919. № 1. 11 березня. С. 15–16.

²⁸³ Циркуляр № 3. *Кооперація и жизнь*. Конотоп, 1919. № 5. 1 марта. С. 2.

роботі вони перешкоджати не будуть, а будуть навіть допомагати і захищати. Лояльні «Просвіти», знову ж таки, були приписані до позашкільного підвідділу Конотопського повітового відділу народної освіти²⁸⁴.

Потрібно також сказати, що багато сільських «Просвіт» на Роменщині та Гадяччині були засновані саме у першій половині 1919 р.: Ново-Петрівська Перекопівської волості, Загребельська, Лавірівська Бацманівської волості чи «Просвіта» ім. Т. Шевченка в с. Графчина (Грабщина) Андріївської волості.

Хоча на Слобожанщині інколи можна було спостерігати й інше ставлення більшовиків до просвітянської діяльності. Так, у с. Боромля Охтирського повіту «Просвіта» доклала багато зусиль до організації влітку 1918 р. реальної школи. І вже наступного року саме із-за української мови викладання в ній вона була більшовицькою владою закрита, а її директор К. Гревізирський змушений був втікати до Харкова²⁸⁵.

5.1 «Просвіти» за Денікінщини

А ось захоплення на кілька місяців території Сумщини Добровольчою армією генерала Антона Денікіна в серпні 1919 р. взагалі призупинило роботу осередків цієї організації. Військова адміністрація денікінців розпочала наступ на все «свідоме» українство, а значить і на «Просвіти». У своєму «Обращении к населению Малороссии» А. Денікін забороняв у державних школах викладання українською мовою (а ось «частные школы, содержимые на частные средства, могут вести преподавание на каком угодно языке»)²⁸⁶. Друковані засоби інформації також дозволялося видавати українською

²⁸⁴ До речі, в порівнянні з Конотопським повітом Чернігівська губерньська «Просвіта» була передана під керування позашкільного підвідділу губерньського відділу народної освіти із запізненням, лише 30 квітня 1919 р. [Боротьба. Чернігів, 1919. Ч. 72. 16 травня. С. 2].

²⁸⁵ Самброс Ю. *Щаблі. Мій шлях до комунізму*. Нью-Йорк, 1988. С. 83.

²⁸⁶ Роменська міська управа, правда, була прийняла 3 вересня 1919 р. постанову про викладання з 1 вересня у школах міста предметів українською мовою, але полтавський губернатор, виконуючи розпорядження Денікіна, особисто призупинив її дію [ДАСО. Ф. 997. Оп. 2. Спр. 90. Арк. 14].

мовою. Тому, зважаючи на такий стан справ, Роменська «Просвіта» у жовтні 1919 р. вирішує збирати кошти на відкриття в місті приватної української гімназії і засновує «Фонд на відкриття Української гімназії в Ромні»²⁸⁷.

Як зазначалося у звіті Бюро «Просвіт» на роменському повітовому з'їзді «Просвіт»: період «панування Денікіна — період повної бездіяльності»²⁸⁸. Взагалі, це були складні часи. Як повідомлялося у пізнішому звіті Русанівського осередку «Просвіти» Гадяцькій повітовій політосвіті від 1 червня 1922 р.:

«Завдяки різним умовинам почасти місцевого характеру, а здебільшого частим змінам влади Т-во занепало. А коли стали помічати утиски організації, як от з боку Гетьманщини і Деникинщини, настала повна руїна — більшість членів розбіглося, документи часто знищені, часто розгублені, із 512 книжок не залишилося майже ні однієї. Тому ніяких відомостей за ці часи занепаду Т-ва не мається, бо ніяких документів в архіві ніде не залишилось. Відомо тільки, що існувала драмсекція, якою досить часто улаштовувались вистави, але ж це не була секція при Т-ві, а група аматорів, що не мала нічого спільного з Т-вом «Просвіта», відомо також, що Т-во багато разів відновлялось, деякий час животіло і знову умірало»²⁸⁹.

Денікінська політика терору проти своїх ідейних супротивників привела до того, що за свою проукраїнську діяльність у Ромнах ними був розстріляний один із керівників місцевої «Просвіти» (і відомий кооператор) вчитель Іван Василенко. У с. Підлипному біля Конотопу за зберігання українських книг денікінці розстріляли О. П. Коломійця, а П. Я. Судака відшмагали шомполами за читання «Кобзаря»²⁹⁰.

²⁸⁷ Українська гімназія в м. Ромні. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 9–10–11. С. 25.

²⁸⁸ Роменський повітовий З'їзд представників Просвіт. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1920. Ч. 3–4. С. 58.

²⁸⁹ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 36зв.

²⁹⁰ Лисий І. *Підлипненська «Просвіта»* // Подвижник (У вінок світлої пам'яті незабутнього Івана Андрійовича Лисого до 100-річчя від дня народження). К., 2010. С. 75.

Крім того відомо про погроми приміщень «Просвіт», вчинених цими прихильниками «єдиної і неделимої Росії»: в Ромнах (Гурток ім. І. Котляревського) та в селі Перекопівка (Роменський повіт). Пограбовано було також Лозово-Магдалинівську «Просвіту». А у тій же Русанівці (Гадяцький повіт) денікінцями був убитий скарбник Товариства і кошти осередку були ними привласнені²⁹¹. На Гадяцькому повітовому з'їзді «Просвіт» (8 лютого 1920 р.) також повідомлялося про терор, розв'язаний денікінцями щодо драматичного гуртка Підставської «Просвіти»: його голова був «забитий», а члени позаарештовані²⁹².

Портрет одного з керівників Роменського осередку «Просвіти» вчителя Івана Василенка, розстріляного денікінцями в 1919 р. роботи художника Євдокима Мінюри. 1920 р.

²⁹¹ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 13.

²⁹² Там само. Арк. 149.

5.2 «Просвіти» й кооперація

Потрібно також наголосити на зв'язках руху просвітянства з кооперативним рухом на селі. Кооперація, яка служила економічною базою для задоволення потреб простого народу в той же час сприяла й задоволенню його національно-культурних потреб. Виконуючи настанови Всеукраїнського з'їзду кооперативів, який відбувся у травні 1918 р. місцеві кооперативні організації почали створювати серед своїх структур культурно-освітні секції і забезпечувати їх роботу фінансово. Кооперативи ж виступали й спонсорами діяльності дуже багатьох «Просвіт». Як приклад тут може слугувати допомога місцевого споживчого товариства коштами «Просвіти» с. Рясне Охтирського повіту при постановці нею спектаклів²⁹³ або допомога такого ж споживчого товариства коштами Мельниківській «Просвіти» Гадяцького повіту на першому, найтруднішому етапі її існування²⁹⁴. Також і в Ромнах, коли там у районі Новолозівки 29 лютого 1920 р. організовується нова «Просвіта», то місцеве споживче товариство перераховує їй весь свій чистий прибуток — 45 000 крб. (та воно, власне, було й ініціатором її створення)²⁹⁵.

Кооперативні періодичні видання не лише широко висвітлювали діяльність товариства, але, як засвідчує приклад роменських кооператорів і просвітян, ще й зреалізовували з ними спільні проекти. У 1917 р. у Ромнах місцеві кооператори видавали газету «Наша спілка», у 1918 — «Вістник Роменського Союзу Кредитових Кооперативів». Роменська ж «Просвіта» наприкінці лютого 1919 р. зуміла видати одне число часопису «Просвітянин». А з травня 1919 р. почав виходити їх спільний часопис — «Просвітянин-Кооператор», де приблизно перша половина номеру була присвячена просвітянським справам, а друга — кооперативним. Всього до лю-

²⁹³ Жадановский П. Народный театр и кооперация. *Кооперативный путь*. Ахтырка, 1918. № 14. 1 августа. С. 3–4.

²⁹⁴ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 130зв.

²⁹⁵ Нова Просвіта. *Известия Роменского В.-Революционного комитета*. 1920. № 69. 4 матра. С. 4.

того 1920 р. встигло вийти 16 чисел цього часопису. Вже у першому номері часопису серед його завдань вказувалося:

«Життя показує, що не можуть розвиватись кооперативи без розвитку культурно-просвітньої справи серед народу і навпаки — культурно-просвітні справи вимагають кооперативної допомоги. Тому цілком зрозуміло, що кооперативні і культурно-просвітні організації ідуть в своїй роботі рука об руку»²⁹⁶.

*Обкладинка першого номеру роменського часопису
«Просвітянин-Кооператор». 1919–1920 рр.*

Кооперативи, маючи більші фінансові надходження, мали й більшу можливість видавати українську літературу, ніж

²⁹⁶ Наші завдання. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 1. 18 травня. С. 5.

«Просвіти». Наприклад, Конотопський союз кооперативів у 1919 р. видає дешеві киги для селян, включаючи й короткий нарис соціально-економічного та державно-політичного життя Київської Русі-України у VIII–XVI ст. «Про українську історію»²⁹⁷. Потім такими виданнями поповнювалися просвітянські книгозбірні й вони могли бути використаними, приміром, при підготовці до читання лекцій селянам.

Таким чином, якщо кооперація робила наголос на соціально-економічній складовій співпраці з «Просвітами», то останні звертали увагу більше на національний бік своєї діяльності²⁹⁸.

***

Отже, в часи Української революції на території сучасної Сумщини (1917–1920) осередки «Просвіт» забезпечували те культурне піднесення, яке супроводжувало національно-визвольні змагання, а просвітянський рух став основною організаційною формою залучення широких верств населення до активної участі у цих процесах. Вони виступили активними пропагандистами і популяризаторами національних культурних і духовних цінностей, докладали чимало зусиль для формування української національної ідентичності (на противагу малоросійській) місцевого населення.

²⁹⁷ *Кооперація и жизнь*. Конотоп, 1919. № 8. 15 апреля. С. 23.

²⁹⁸ А З'їзд діячів позашкільної освіти й дошкільного виховання в Києві (10–13 січня 1919 р.) рекомендував кооперативам навіть вступати колективними членами до місцевих «Просвіт», щоб централізувати «всю культурно-просвітню роботу в даному районі» [Труди з'їзда діячів Позашкільної Освіти й дошкільного виховання в Києві 10–13 січня 1919 року. Кам'янець на Поділлі, 1919. С. 50].

VI. «Просвіти» Сумщини за більшовиків (кінець 1919 — весна 1923 рр.)

6.1 Советизація «Просвіт». 6.2 Основні ділянки праці «Просвіт». Театр. Хоровий спів. Бібліотеки. Лекції. Участь у ліквідації неписьменності. Збереження історичної спадщини. Приміщення «Просвіт». **6.3 Особливості культивування «Просвітами» збільшовиченого образу Тараса Шевченка. 6.4 З'їзди «Просвіт» за більшовиків.** Повітові. Роменський повітовий. Гадяцький повітовий. Кролевецький повітовий. *Волосні з'їзди.* **6.5 Запад і ліквідація «Просвіт».**

Спочатку російські більшовики в Україні недооцінювали роль національного питання в цій революції, виступаючи проти намагання українців розвивати свою державність, культуру, мову. І лише на початку свого третього походу в Україну, на VIII партійній конференції (грудень 1919 р.) ними була прийнята резолюція «О советской власти на Украине», написана В. Леніним, де підкреслювалась необхідність зняття всіх перешкод до розвитку української мови й культури²⁹⁹. Крім того, Ленін 28 грудня написав і опублікував у «Правде» ще й статтю «Письмо к рабочим и крестьянам Украины по поводу побед над Деникиным», в якій закликав російських більшовиків іти на поступки місцевим українським більшовикам і боротьбистам у національному питанні та й, взагалі, у питаннях, що стосуються державної незалежності України³⁰⁰. Після цього вже й місцеві більшовики розпочинають зреалізовувати свою політику першої «українізації».

Тому не дивно, що в роменському часописі «Просвітянин-Кооператор» вже в лютому 1920 р. за підписом української більшовицької верхівки Петровського, Мануїльського, Затонського і Тараненка була передрукована відозва до народ-

²⁹⁹ *О советской власти на Украине* // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 2. М., 1983. С. 199.

³⁰⁰ Ленин В. *Письмо к рабочим и крестьянам Украины по поводу побед над Деникиным* // В. Ленин. Полное собрание сочинений. Т. 40. М., 1974. С. 46.

них учителів, в якій ті закликають їх працювати на відродження «української культури» та ставлять завдання збудувати «українську національну відродженну школу», але зрозуміло, що на основі «трудового принципу»³⁰¹. Ці тактичні зміни компартійної влади у відношенні до України відбилися й на їх ставленні до «Просвіт».

6.1 Советизація «Просвіт»

Після вигнання більшовиками Збройних сил Півдня Росії з території Сумщини наприкінці листопада — на початку грудня 1919 р. та встановлення советської влади більшість осередків «Просвіт» відновлює свою діяльність. У цей час у більшовиків виникло розуміння того, що ці організації вже стали традиційною (а часто й єдиною) формою культурно-освітньої роботи на селі і тут вони до цього, третього, їхнього приходу в Україну вже проробили величезну культурницьку роботу та пустили глибоке коріння. Крім того, широка розгалуженість мережі просвітянських осередків, концентрація всіх інтелектуальних і культурних сил села (і не лише місцевої інтелігенції) саме в «Просвітах» змусила правлячу більшовицьку партію бути обережною й поступливою³⁰². Тому було вирішено «не руйнувати Просвіт як битової форми освіти, а вміло завоювати та поширювати їхню діяльність для комуністичного виховання мас»³⁰³.

³⁰¹ Відозва до Українських Народних вчителів. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1920. Ч. 3–4. Лютий. С. 55–57.

³⁰² Та й багато хто з самих просвітян після переслідувань часів Гетьманату з надіями й сподіваннями дивилися на можливість співпраці з більшовиками. Так, у виданні Роменської «Просвіти» часописі «Просвітянин» писалося, що «нова советська влада мабуть» помітила цю роботу «Просвіт» на благо селянства і тому «приказом № 13 Полтавський Губернський Виконавчий комітет взяв Просвіти під своє крило. Яке буде життя під тим високим крилом — покаже час, але для нас і те приємно, що раніше нас жахалися, лічили за «крамольників», а тепер Просвіти офіційні організації, тоб то державні, значить що бабі те й громаді, що державі те й нам» [Просвітні Товариства на Полтавщині і нова влада. *Просвітянин*. Ромен, 1919. №1. 11 березня. С. 11–12].

³⁰³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 354. Арк. 99.

Тут потрібно нагадати, що першість у намаганні пристосувати діяльність «Просвіт» до потреб комуністичної революції, мабуть, все таки належить українським соціалістичним партіям, у першу чергу українським есерам-боротьбистам, які були в 1919–1920 рр. у союзницьких відносинах з більшовиками. Так, Чернігівський комітет Української партії соціалістів-революціонерів (комуністів) ще у квітні 1919 р. запропонував реорганізувати «Просвіти» на соціалістичних підвалинах, щоб ці організації

«могли провадити роботу в державному масштабі і понести світ і знання в товщі українського бідн[ого] селянства і робітництва. Керуюча роля в роботі соціалістичних «Просвіт» повинна належати українським пролетарським партіям, які мають самий тісний зв'язок з пролетаріатом України». Крім того, Чернігівський комітет цієї партії взяв на себе обов'язок здійснити цю роботу у всіх повітах Чернігівської губернії, де є «Просвіти»³⁰⁴.

Можна допустити, що такі пропозиції з реорганізації «Просвіт» були відомі й російським та місцевим більшовикам.

Кінець 1919 — першу половину 1920 рр. можна охарактеризувати як період вимушеного співіснування більшовицької влади з «Просвітами». А наступну політику більшовиків щодо «Просвіт» можна розділити на такі етапи: 1) завоювання вже існуючих «Просвіт» і навіть ініціювання створення нових, далі: 2) їх реорганізація та перехід зі стану громадських організацій до мережі державних культурно-освітніх одиниць і, нарешті, 3) закриття (через перетворення або вливання в хати-читальні та селянські будинки).

Завоювання «Просвіт» розпочалося з рішень керівництва компартії в червні-липні 1920 р. Так, на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 12 липня 1920 р. більшовицьким організаціям на місцях був даний лозунг завоювання «Просвіт», а там, де вони не піддаються їх впливу — закриття. Голова РНК УСРР Християн Раковський на цьому засіданні висловив

³⁰⁴ Резолюція Ч.К.У.П.С.-Р.К. з приводу реорганізації т-в «Просвіта». *Боротьба*. Чернігів, 1919. № 61. 30 квітня. С. 2.

думку, що націоналістичні організації «Просвіт» повинні бути замінені «власними організаціями»³⁰⁵. Під «власними організаціями» потрібно розуміти заснування комсомольських організацій, організацію хат-читалень, сельбудів і своїх «Червоних Просвіт».

Потім Наркоматом народної освіти 20 липня 1920 р. був підготовлений «зразковий» Статут для «Просвіт» і, врешті, за цим статутом розпочалася перереєстрація статутів окремих просвітянських осередків. У супровідній записці до цього нового статуту за підписом наркома освіти Григорія Гринька рекомендувалося брати перереєстровані «Просвіти» на повне державне утримання. Ті ж «Просвіти», які залишаться на «шляху контрреволюції і бойового націоналізму» та не йтимуть на співпрацю з відділами народної освіти — ліквідувати³⁰⁶. В одній із своїх статей Гринько попереджає, що

«в условиях украинского села просвितянство и просвиты обладают большой силой сопротивления и не легко поддаются настоящей советизации. Как правило, просвиты легче и охотнее становятся якобы аполитичными культурническими (в огромной степени музыкально-театральными) обществами, нежели аппаратами советских политпросветов»³⁰⁷.

Таким чином, «Просвіти» повинні були перетворитися з дійсно народних культурницьких організацій на державні структури, що стояли на єдиновірній більшовицькій ідеологічній платформі.

Щодо початкових спроб советизувати «Просвіти», то ця політика добре може бути простежена на прикладі просвітянського руху в Роменському повіті. Отже, спочатку тут абсолютна більшість осередків «Просвіт» у грудні 1920 — січні–лютому 1921 рр. перейшла у своїй діяльності на новий советський Статут, а у квітні–травні 1921 р. вони були офі-

³⁰⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 7. Арк. 46.

³⁰⁶ Цит. за: Моренець В. «Просвіта» інкогніта. Ніжин, 2015. С. 193.

³⁰⁷ Гринько Г. Очерк истории и системы политпросвета. Путь просвещения. 1922. № 2. С. 26.

ційно перереєстровані. Всього таких лояльних осередків у Роменському повіті виявилось **83**. Тепер метою їх діяльності вже стало

«поширення соціалістичної культури на підвалинах широкої самодіяльності трудових мас України. Просвіта, в склад котрої входять всі працюючі, стоїть на ґрунті диктатури пролетаріату і незаможного селянства і всіма засобами бореться проти старого складу державного будівництва»³⁰⁸.

Земнагово відомість

на отримання платні службовцями Коржівського Товариства «Просвіта» за Червень 1921 р.

<i>Прізвище, імя та по батькові</i>	<i>Класа</i>	<i>Рядок</i>	<i>Стара</i>	<i>Нова</i>	<i>Розниця в зарплаті</i>
<i>Гонимович Анатолій Фед.</i>	<i>зодича</i>	<i>33</i>	<i>5.400.</i>	<i>5.400.</i>	
<i>Котвич Порфирій Котвич</i>	<i>ткацьк.</i>	<i>33</i>	<i>5.400.</i>	<i>5.400.</i>	
<i>Окшениць Федор Окт.</i>	<i>зод. др. ооо.</i>	<i>33</i>	<i>5.300.</i>	<i>5.400.</i>	
<i>Забіряконт. Іосиф Іван.</i>	<i>дочетні</i>	<i>35</i>	<i>5.760.</i>	<i>5.760.</i>	
<i>Гонимович Чарів Іван</i>	<i>виробник</i>	<i>6</i>	<i>1.940.</i>	<i>1.940.</i>	
<i>Работин</i>					<i>23.900.</i>

Товариство Коржівське

т. за «Просвіта» М. Земнагово

Ткацьк. Гонимович

Вимогова відомість на отримання заробітної плати службовцями Коржівського Товариства «Просвіта» Роменського повіту. Червень 1921 р.

³⁰⁸ До Т-в Просвіта. Статут. Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народної освіти. 1920. Серпень. С. 7.

Поряд з національним у їхній діяльності чітко витримувався і класовий принцип, а тому «капіталісти-поміщики, фабриканти, попи, куркулі й інші вороги Радянської влади не можуть бути членами Товариства»³⁰⁹. За цим новим Статутом діяльність «Просвіт» була строго уніфікована такими видами діяльності: театр, хор, бібліотека, лекції, проведення мітингів, співбесіди на політичні та загальноосвітні теми.

Всі «Просвіти» Роменщини були об'єднані в повітову спілку «Просвіт» на чолі з бюро. На рівні волості, якщо в ній було кілька осередків товариства, то вони об'єднувалися у волосну спілку «Просвіт».

У новому статуті також сказано, що «Просвіти» повинні мати «найтісніший органічний зв'язок з місцевим Відділом Наросвіти»³¹⁰. Тому фактично ж всі місцеві осередки «Просвіт» були приписані до позашкільного підвідділу Роменського повітового відділу народної освіти, який і керував усією їхньою діяльністю. Саме у цей відділ зверталися «Просвіти» за дозволом про перереєстрацію, з проханнями про грошову допомогу чи, коли здавали звіти («відчити») про виконану роботу. Тут же затверджувалися загальні плани роботи та й перевірялася вся діяльність організацій. А коли 14 грудня 1920 р. при Народному комісаріаті освіти був створений ще й Головний комітет політосвіти (політосвіта, політпросвіт), то «Просвіти» перейшли під його контроль. Структурні одиниці політосвіти були приписані до місцевих відділів народної освіти, замінивши там підвідділи позашкільної освіти. Отже, переєструвавшись, «Просвіти» тепер ставали черговою ланкою в системі більшовицької позашкільної та політичної освіти.

У цей час деяка кількість «Просвіт» вже була і під прямим впливом більшовиків. Для прикладу, в роменській газеті «Пламя революции» від 28 травня 1920 р. повідомлялося, що Бобринська ком'ячейка має великий вплив на місцеву «Про-

³⁰⁹ До Т-в Просвіта. Статут. *Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народньої освіти*. 1920. Серпень. С. 7.

³¹⁰ Там само.

світу». Крім цього, на середину 1920 р. в руках більшовиків перебували «Просвіти» в Перекопівці, Засуллі, Ведмежому³¹¹. Всього ж на вересень 1920 р. із 90 осередків «Просвіт» (ще не перереєстрованих) Роменського повіту комуністи мали вплив на 9³¹². Як би там не було, але контроль за діяльністю «Просвіт» стає черговим «бойовим» завданням компартії з політики оволодіння нею українського села.

Отже, на жовтень 1921 р. у Роменському повіті, як було сказано вище, перереєструвалося за новим більшовицьким Статутом 83 осередки «Просвіт»³¹³ (при цьому в самому м. Ромни діяло 7 таких осередків), а ось більшовицьких і комсомольських організацій у місті й по всіх селах повіту було тоді не більше 20³¹⁴. Але вже у червні 1922 р. кількість осередків «Просвіт» пішла на зменшення і на Роменщині їх функціонувало 64³¹⁵. Для порівняння — у Кролевецькому повіті на вересень 1921 р. загальна кількість осередків «Просвіт» — 58³¹⁶, у Конотопському повіті на 1920 р. — 42³¹⁷. І хоча на 1921 р. Конотопською повітовою політосвітою було заплановано подальше розширення мережі «Просвіт»: планувалося, що вони повинні бути у кожному селі та збільшити кількість сільських «Просвіт» не вдалося і на вересень 1921 р. їх кількість зменшилася до 38, а на початок 1923 р. їх залишилося вже 22³¹⁸). У Лебединському повіті на травень 1921 р. їх було 25³¹⁹ (при цьому, в самому м. Лебедин працювало 3 осередки).

---

³¹¹ Золотоверхий І. Д. *Становлення української радянської культури (1917–1920)*. К., 1961. С. 329.

³¹² ДАСО. Ф. П-442. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 11.

³¹³ ДАСО. Ф. Р-5810. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 8зв.

³¹⁴ Золотоверхий І. Д. *Становлення української радянської культури (1917–1920)*. К., 1961. С. 332.

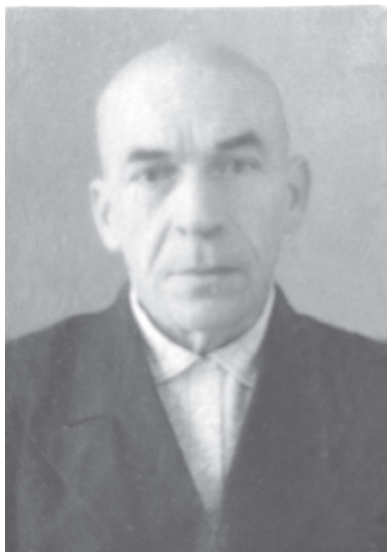
³¹⁵ ДАСО. Ф. П-442. Оп. 1. Спр. 276. Арк. 6.

³¹⁶ ДАСО. Ф. Р-4525. Оп. 2. Спр. 33. Арк. 5.

³¹⁷ ДАСО. Ф. Р-4565. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 3.

³¹⁸ Там само. Спр. 30. Арк. 43.

³¹⁹ ДАСО. Ф. Р-81. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 2-3.

*Пантелеймон Домашенко (1892–?) — один з керівників
Лебединської «Просвіти»*

В Охтирському повіті на січень 1921 р. було зареєстровано **35** осередків «Просвіт»³²⁰ (починаючи з 1920 р., після вигнання більшовиками денікінської Добровольчої армії «Просвіти» на Охтирщині та Тростянеччині відновлювали свою діяльність вже як «Червоні Просвіти»). Тут советизацію «Просвіт» активно проводила команда молоді, що стала на чолі Охтирського повітового відділу народної освіти: Борис Антоненко-Давидович, Григорій Сергієнко, Юрій Самброс та Матвій Довгополук. Як пізніше свідчив Г. Сергієнко, будучи заарештованим СМЕРШ у березні 1945 р., на початку 1920 р. на колегії Б. Антоненком-Давидовичем було поставлене питання про відновлення товариства «Просвіта» в повіті. І ця ідея була зреалізована³²¹. 25 липня 1920 р. відбулися збори Охтирської «Просвіти», на яких була прийнята резолюція «щоб всі Просвіти Охтирського повіту мали комуністичний

³²⁰ ДАХО. Ф. Р-820. Оп. 1. Спр. 132. Арк. 2.

³²¹ ГДА УСБУ в СО. Спр. П-13667. Т. 1. Арк. 46зв.

напрямок»³²². Сама ж Охтирська «Просвіта» була названа іменем місцевого уродженця, поета-романтика Якова Щоголіва (1824–1898)³²³.

Мало свої особливості й відновлення роботи «Просвіт» у Кролевецькому повіті. Нове заснування «Просвіт» розпочалося вже на початку 1921 р. повітовою політосвітою та підвідділом наукової пропаганди Кролевецького відділу народної освіти. На виконання розпорядження Чернігівського губернського відділу народної освіти воно повинно було відбуватися шляхом переорганізації вже існуючих по селах культурно-просвітницьких гуртків (яких у повіті нараховувалося 53) в осередки «Просвіт». Зрозуміло, що така переорганізація відбувалася згідно того ж советського зразкового просвітянського статуту. В результаті «Просвіта» повинна була стати «массовым пролетарским учреждением»³²⁴. Але багато «Просвіт», будучи формально організованими «згори», так і не розпочали свою роботу. У звітах повітового відділу народної освіти за вересень 1921 р. вказується загальна кількість просвітянських осередків на Кролевещині — **58**, але реально провадили якусь роботу не більше 20.

Отже, зробивши у своїй ідеологічній і культурницькій діяльності на селі ставку на «Просвіти», більшовики розпоча-

---

³²² *Известия Ахтырского Уездисполкома и Уездпарткома КП(Б)У*. 1920. № 134. 28 июля.

³²³ А ось як пояснював у своїх спогадах необхідність советизації «Просвіт» керівник підвідділу позашкільної освіти Охтирського повітового відділу народної освіти Юрій Самброс: «Значною політичною кампанією було також перетворення «Просвіт» на «Червоні просвіти». Ми цим мали на оці дві мети: з одного боку — радянлізували політичний зміст їхньої роботи, вичищаючи з них, наскільки, звичайно, це було здійснимо на практиці, старий ультранационалістичний та етнографічний зміст просвітянської роботи часів Центральної Ради (особливо в роботі їхніх драмгуртків і бібліотек), а, по-друге, й це, власне кажучи, нас особливо турбувало, — ми тим самі зберігали саме існування й мережу «Просвіт», бо їм загрожувала масова ліквідація з боку партійного комітету більшовиків, що почав надто вороже ставитися до них, як до джерел запідозрюваного ним скрізь потенційного націоналізму» [Самброс Ю. *Щаблі. Мій шлях до комунізму*. [Б. м.]: Сучасність, 1988. С. 133–134].

³²⁴ *ДАСО*. Ф. Р-4525. Оп. 2. Спр. 46. Арк. 15.

ли й їх організацію (чи відновлення). Інструктори політосвіти почали активно створювати по селах і хуторах нові осередки товариства. Так, у вересні 1921 р. інструктор Гадяцької політосвіти Іван Гук відновив «Просвіти» в Капустинцях та Беевому. Всього ж на кінець 1921 р., завдяки зусиллям підвідділу позашкільної освіти Гадяцького повітового відділу народної освіти та Гадяцької повітової політосвіти кількість «Просвіт» на півночі цього повіту (зараз це територія Липоводолинського р-ну) зростає до **23**³²⁵. Наприклад, лише в межах Русанівської волості на початок 1922 р., крім самої Русанівки (а тут «Просвіта» існувала ще з березня 1917 р.), кількість осередків товариства була збільшена до 8 й функціонували вони по таких селах та хуторах волості як Байрак I і Байрак II, Побиванка, Михайлівка, Лучка, Кулябкин, Ющенківка, Пирятинщина³²⁶. Як не дивно, але найвищий кількісний злет «Просвіт» у повіті припадає якраз на початок 1922 р. і забезпечений він був саме більшовицькою політосвітою. Те ж саме можна було спостерігати і в Роменському повіті, де інспектор повітового відділу народної освіти В. Мінін, наприклад, зніціював організацію «Просвіти» в с. Перехрестівка³²⁷.

Якщо ж говорити про загальну кількість «Просвіт», які існували на території Сумщини за весь період з 1917 і до 1923 рр., то їх було близько **250**.

З 1920 р. по селах почали розповсюджуватися нові громадські організації, створені більшовиками — комітети незаможних селян (комнезами). Серед тих завдань, які вони повинні були виконувати було й проведення культурницької роботи. Для багатьох перереєстрованих «Просвіт» умовою

³²⁵ Це такі осередки «Просвіт»: Липоводолинський, Русанівський, Берестівський, Кімличанський, Лучанський, Яснопільщанський, Панасівський, Беївський, Саївський, Капустинський, Синівський, Подільківський, Підставський, Хоменківський, Мельниківський, Побиванський, Байрацькі I-ий й II-ий, Михайлівський, Кулябкинський, Грабщинський, Ющенківський та Яганівський. Крім того у 1920 р. «Просвіта» існувала ще й на х. Васюхні тодішньої Бірківської волості.

³²⁶ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 5.

³²⁷ ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 249. Арк. 6.

їх подальшого існування стала присутність членів комнезаму в правлінні чи серед членів сільського осередку. Наприклад, серед вказівок того ж Крелевецького повітового відділу народної освіти щодо створення «Просвіт» у повіті була й така:

«все представители Комнезамов и Ком'ячеек должны вступить в члены «Просвіт». После массового вхожденія Комнезамов и Ком'ячеек в «Просвіты» правление должно быть переизбрано на общем собрании. Новому правлению поручается перерегистрация членов согласно статуту Наркомпросса»³²⁸.

З 1921 р., щоб не допустити до складу «Просвіт» класово чужих елементів у звітах повітовій політосвіті почали обов'язково вказувати ще й соціальний та партійний стан членів ради правління «Просвіти». Таким чином, відбувалося подальше посилення більшовицького контролю за роботою «Просвіт».

Перехід «Просвіт» на новий советський статут та державне утримання передбачав для їх членів і серйозніше ставлення до їхньої просвітянської діяльності. У повітовій політосвіті заговорили про «пролетарську дисципліну і послідовність у роботі» просвітянських осередків. Тому деякі слабкіші «Просвіти» зрозумівши, що опанувати запропоновані нові стандарти роботи їм не під силу просто припиняли своє існування. Явище це не було масовим, але воно мало місце. Так, на загальних зборах Лучанського товариства «Просвіта 21 листопада 1921 р. було вирішено, що «позаяк нема кому вести діяльність Т-ва “Просвіта”» осередок товариства у цьому селі Гадяцького повіту саморозпускається³²⁹ (правда, через кілька місяців Гадяцька політосвіта змусила відновити його роботу).

Між іншим, нестабільність у функціонуванні сільських «Просвіт» була пов'язана й з необхідністю зайняття її членів сільськостодарською працею. Тому в багатьох осередках з настанням весни робота фактично завмирала. Та робота могла припинитися й у зв'язку з масовим поширенням хвороб, напри-

³²⁸ ДАСО. Ф. Р-4525. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 15зв.

³²⁹ ДАСО. Ф. Р-3976. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 12зв.

клад, як у с. Коржі, що на Роменщині, коли там у 1921–1922 рр. лютувала епідемія тифу³³⁰.

На якомусь етапі співіснування в межах села більшовики та їх молодіжні спілки (комсомол) не могли не вступити в боротьбу з «Просвітами» за ту ж сільську молодь. Тут інколи траплялися досить курйозні випадки. За спогадами одного з організаторів комсомолу на Лебединщині Донченка в селі Межиріч на загальних зборах, які скликав інструктор Харківського губкому КСМ (комуністичного союзу молоді) товариш Крюков 6 вересня 1920 р. у приміщенні колишньої «Просвіти» місцева молодь почала масово записуватися до комсомолу, вважаючи цю організацію тією ж такою звичною «Просвітою» та трохи пізніше, ознайомившись з статутом і програмою РКСМ, вона так же масово почала з цієї молодіжної комуністичної організації й виходити³³¹.

Та з 1921 р. «Просвітам» політосвітою пропонувалося займатися вихованням сільської молоді вже й самостійно. Тому при осередках повинні були створюватися гуртки молоді, які були тимчасовими заміниками комсомолу.

У «Просвітах», які відновлювали свою діяльність (чи ново утворювалися з ініціативи позашкільного підвідділу повітового відділу освіти (а з 1921 р. — політосвіти)) національний момент був вже далеко не основним. Тому і листування між повітовим керівництвом та місцевими осередками «Просвіт», і їх звіти про виконану роботу велися такою звичною з імперських часів російською мовою. А сама українська мова часто переставала для них бути обов'язковим фактором національної ідентифікації. Тут для ілюстрації варто назвати той же Кролевецький повіт, де зденаціоналізовані «Просвіти» в 1921–1922 рр. поряд з Народними Домами та хатами-читальнями органічно вписалися в більшовицьку структуру організацій, що вели культурницьку роботу на селі. І тут мабуть найчіткіше видно, як «Просвіти» у своїй діяльності зреалізують вже не лише етнонаціональні, а, насамперед, класові завдання.

³³⁰ ДАСО. Ф. Р-5572. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 8зв.

³³¹ Як народився комсомол на Сумщині. *Юнацький рух*. 1931. № 4. С. 111–112.

Цікавим видається в цей час і одиначне функціонування «Просвіт» у робітничому середовищі. Мова йде про існування осередку Товариства на тютюновій фабриці Дунаєва в Ромнах³³².

Існуючі осередки «Просвіт» пробували спочатку опиратися повному підпорядкуванню своєї діяльності більшовицькій владі, тобто повітовим відділам народної освіти. Так, у рішеннях Роменського повітового з'їзду «Просвіт», який відбувся 23 квітня 1919 р. наголошувалося, що мова може йти лише про співпрацю, але не про підпорядкування і заборонялося окремим осередкам «Просвіт» без узгодження з Бюро «Просвіт» вступати в самостійні (сепаратні) зносини з повітовим відділом освіти³³³. Ще раз влітку 1921 р. Роменська повітова спілка «Просвіт» також прийняла рішення про своє самостійне існування³³⁴. Але більшовицька влада на такі рішення не звертала великої уваги.

На з'їзді «Просвіт» Гадяцького повіту 8 травня 1920 р. представник Саївської «Просвіти» (Капустинська волость) Юрко Сай також наголошував, що «Просвіта» безпосередньо організовується самим сільським населенням і працює для цього населення. На його думку:

«ніхто, ні влада, ні правління не може нав'язати роботу в «Просвітах», бо це не буде мати ніякої користі. Само населення є організатор цих «Просвіт» і йому треба давати те, чого воно бажає»³³⁵.

На це завідувач Гадяцького повітового відділу народної освіти Семен Ключко-Жовнір відповів, що

«... Відділ Освіти тільки допомагає в даннім разі, тим більше тим «Просвітам», де в осередку панує сільська буржуазія»³³⁶.

---

³³² Робітничче Т-во «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 6–7. С. 37.

³³³ Повітовий з'їзд Просвіт. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 2. С. 9.

³³⁴ Євселевський Л., Фарина С. «Совєтизація» та занепад товариств «Просвіта» в 1920–1923 рр. Чорна книга України. К., 1998. С. 25.

³³⁵ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 137зв.

³³⁶ Там само. Арк. 138зв.

Крім того, представник від Гадяцької «Просвіти» письменниця Олена Пчілка (Косач) на цьому з'їзді зробила закид новій більшовицькій владі у відсутності свободи слова й висловила сподівання, що «Просвіта» буде тією організацією, де можна почути вільне слово, а діяльність її буде багатогранною³³⁷. Остаточо ж підкорити своєму впливу «Просвіти» Гадяччини більшовикам вдалося вже у 1921 р., на наступному повітовому з'їзді, який відбувся 24 квітня³³⁸.

6.2 Основні ділянки праці «Просвіт»

В 20-х рр. робота проводилася осередками сільських «Просвіт», які, як правило, склалися з 25–50 членів з фіксованим членством і сплатою членських внесків. У тих «Просвітах», що розпочали свою роботу з 1920-го року було вже багато молоді. Очолювали їх, як правило, вчителі чи службовці. Крім деякої кількості сільської інтелігенції більшість членів «Просвіт» були або ж малописьменні, або ж з початковою освітою (в анкетах також вказується і «домашня» освіта) і за соціальним станом належали до селян-бідняків чи середняків. Якись винятки у такій структурі, звичайно, були, як, наприклад, у Русанівській «Просвіті» Гадяцького повіту, де серед 32 її членів на 1922 р. селянами були лише 12, решта — службовці³³⁹.

Театр

У цей, советський, період постановка спектаклів продовжує залишатися одним з головних видів діяльності «Просвіт». Основним центром театральної діяльності на Сумщині початку 20-х рр. продовжують бути Ромни. Найвідомішим театральним колективом тут є «Українська радянська трупа при «Просвіті»». Якраз під час другого приходу до влади більшовиків на Роменщині, навесні 1919 р., театральний комітет при повітовому відділі народної освіти доручив «Просвіті» організувати українську трупу і хор. У липні 1920 р. до Ромнів знову приїхала частина

³³⁷ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 137.

³³⁸ Там само. Спр. 84. Арк. 22–23зв.

³³⁹ Там само. Спр. 86. Арк. 35–35 зв.

трупі М. Садовського на чолі з режисером і актором Олександром Корольчуком. За спогадами Василя Яременка у сезоні 1920/1921 рр. О. Корольчук здійснив на роменській сцені такі постановки, як «Тартюф» Ж.-Б. Мольєра, «Розбійники» Ф. Шіллера, «Мірандоліна» К. Гольдоні, «Ревізор» М. Гоголя, «Украдене щастя» і «Похорон» І. Франка (остання — інсценізація О. Корольчука), «У пущі» Лесі Українки³⁴⁰. Всі вони виходили за межі особливостей режисури тих п'єс, що втілювалися в феномені традиційного українського класичного театру. Крім того на театральній сцені цією просвітянською трупю ставилися ще й звичні, традиційні п'єси «Катерина» Т. Шевченка, «Зимовий вечір» М. Старицького, «По ревизії» М. Кропивницького. Не дивно, що щоб повчитися професійному мистецтву у відомих акторів Загребельська «Просвіта» прохала для аматорів свого драматичного гуртка кілька постійних безплатних місць у глядацькій залі³⁴¹.

Ганна Затиркевич-Карпинська (1855–1921) — відома українська актриса, у 1920–1921 рр. грала у п'єсах Роменського просвітянського театру.

³⁴⁰ Палій О. Український драматичний театр у Ромнах (1918–1925 рр.). *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. 2013. Вип. 13. С. 60.

³⁴¹ ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 158.

А глядачі цих спектаклів не могли не захоплюватися грою таких талановитих акторів. Наприклад, сільські вчителі Роменщини, учасники свого II повітового з'їзду через газету щиро дякували просвітянській українській трупі за переглянуті спектаклі, а особливо Г. Затиркевич-Карпинській та О. Корольчуку³⁴².

Олександр Корольчук (1883–1925) — режисер Роменської театральної трупи у 1920–1921 рр.

У сільських «Просвіт» можливостей було менше, але постановку кількох спектаклів на рік вони теж могли здійснити. Якщо брати «Просвіти» північної Гадяччини, то тут,

³⁴² Голос селянина. 1920. № 217. 7 сентября. С. 4.

для прикладу, драматичним гуртком Підставського товариства у 1919 р. були влаштовані такі вистави як «Невольник», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Ніч на Івана Купала», «Назар Стодоля»³⁴³. Синівська «Просвіта» у квітні 1920 р. поставила виставу «Бондарівна»³⁴⁴. Русанівською «Просвітою» лише у лютому 1922 р. було поставлено три спектаклі: «Сватання на Гончарівці», «На Україні» та «Бувальщина»³⁴⁵. А драматичним гуртком Капустинської «Просвіти» в період з 15 вересня 1921 р. по 15 вересня 1922 р. були поставлені такі п'єси, як «Чудо под Красным флагом», «Кум мірошник», «Розумний і дурень», «Наталка Полтавка», «Батькова казка», «Шахтарі», «Бувальщина», а 19 лютого 1922 р. — дитяча вистава³⁴⁶.

Плата глядачами за квитки не обов'язково здійснювалася у грошовій формі. Так, драматична секція Русанівської «Просвіти» у своїй театральній залі на 165 місць 12 березня 1922 р., у Шевченківські дні, поставила драму «Назар Стодоля». Чистий прибуток тоді становив

«1 пуд 05 фунтів пшениці, 33 хунта жита, 10 хунтів ячменю і проса, 12 хунтів квасолі, 4 хунти сала, 26 штук яєць і грішми двісті шістьдесят п'ять тисяч (265000) карб. Разом в переводі на гроші чотирі мільйони сто дев'яносто дві тисячі двісті п'ятдесят карб. (4.192.250)»³⁴⁷.

Постановка п'єс — справа дороговартісна й вимагає багато зусиль з боку учасників драматичних гуртків. Багато коштів іде на виготовлення декорацій та інші підготовчі роботи. Крім того потрібний ще й театральний реквізит: костюми, грим, перуки, фарби тощо. А часто аматорам-гуртківцям бракувало й театральних приміщень. Тому Панасівська «Просвіта» показувала свої вистави у клуні³⁴⁸, Липоводолинська ж

³⁴³ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 177.

³⁴⁴ Там само. Арк. 23зв.

³⁴⁵ Там само. Спр. 86. Арк. 23.

³⁴⁶ Там само. Спр. 205. Арк. 3.

³⁴⁷ ДАСО. Ф. Р-3976. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 21.

³⁴⁸ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 184.

користувалася сценою, позиченою у селян³⁴⁹, а у Подільках сцена ставилася в школі на шкільних партах³⁵⁰.

Театрального майна «Просвіти» мали небагато. Так, на початок 1920 р., приміром, аматори театрального гуртка Русанівської «Просвіти» мали у своєму розпорядженні сцену, макет хати, завісу та суфлерську будку, актори Подільківської «Просвіти» мали лише чотирнадцять рам для макету хати та суфлерську будку, «Просвіта» с. Підставки володіла макетом хати та завісою, Липоводолинська «Просвіта» із майна тримала у своєму розпорядженні також макет хати та декорацію для садка, сцену ж завішували полотнами³⁵¹. А ще просвітянам Синівки на початку січня 1920 р. прийшлося заплатити за перуки для вистави «Степовий гість» місцевому перукарю Делерзону 500 карбованців³⁵². Болючість проблеми з нестачею театрального декору засвідчив той факт, що на першому советському з'їзді «Просвіт» Гадяччини (8 лютого 1920 р.) саме її обговорення про придбання такого декору та його обрахунок вилилось в окреме питання і зайняло багато часу³⁵³.

Революційна, доба вимагала й нового театру. Революційні переживання повинні бути винесені на сцену, у нових п'єсах повинна відображатися боротьба за світле майбутнє, щоб зміцнювався «пролетарський дух» глядачів. Крім того, ще й повинен бути забезпечений зв'язок зі світовою драматургією, щоб українство, врешті, вийшло за межі своєї провінційності і поєдналося з «широким освіченим європейським виднокругом»³⁵⁴. Тому вже у 1920 р. репертуарною секцією Всеукраїнського театрального комітету був вироблений і опублікований обов'язковий перелік п'єс, які дозволялися до по-

³⁴⁹ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 182.

³⁵⁰ Там само. Арк. 20.

³⁵¹ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 13, 20, 40, 182.

³⁵² Там само. Спр. 41. Арк. 1.

³⁵³ Там само. Спр. 25. Арк. 183.

³⁵⁴ Плахта Г. Український театр. *Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народньої освіти*. 1920. Серпень. С. 15.

становки драматичними гуртками. П'єси, які не були записані в ньому, до постановки не допускалися³⁵⁵.

Побутовий етнографізм більшості традиційних українських п'єс більшовицьку владу вже не задовольняв. Справді, прихильність до більшовицької ідеології такими п'єсами виховати було важко. Тому в інструкції Охтирського повітового відділу народної освіти волосним відділам у березні 1921 р. підкреслювалося, що

«пєси «малоросійські» з гопаком, горілкою, танцями до нестями, з висміюванням дурня-хахла, пєси старі, етнографічні і беззмістовні та безідейні, — виставлятися не повинні; за се відповідає Волвіднарос. Зміст пєс мусить відповідати сучасному життю, або підкреслювати і виявляти огиду минулого»³⁵⁶.

Отже, на порядок денний стає боротьба зі старим провінційним «малоросійським» театром. Крім того, зважаючи на низький освітній рівень селянства, ще й рекомендувалося перед кожним спектаклем виступати промовцю, який би, з одного боку, пояснював зміст п'єси, а, з іншого, спрямовував її сприйняття в певному ідейному напрямкові³⁵⁷.

У цей час благодійні відрахування з прибутків за постановку спектаклів з добровільних стають примусово-добровільними. Так, Синівське товариство 7 січня 1920 р. від своїх прибутків перерахувало на Красну Армію 1 351 карбованець³⁵⁸, Капустинське товариство в 1921 році передало кошти в Гадяч, у фонд на будівництво пам'ятника Тарасу Шевченку³⁵⁹, а в 1922 р. воно весь чистий прибуток від усіх вистав перерахувало на користь голодуючим³⁶⁰. Та у

³⁵⁵ Плахта Г. Український театр. *Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народньої освіти*. 1920. Серпень. С. 15..

³⁵⁶ Інструкція Волвіднаросам Охтирщини про їх працю з 1-го січня 1921 року. *Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народньої освіти*. 1921. № 8. С. 5.

³⁵⁷ Там само. С. 6.

³⁵⁸ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 4.

³⁵⁹ Там само. Спр. 94. Арк. 1зв.

³⁶⁰ Там само. Спр. 205. Арк. 2.

1921–1922 рр. на користь районів, постраждалих від голоду більшістю «Просвіт» постійно перераховувалися певні суми коштів. Так, «Просвіта» с. Старо-Іванівка Охтирського повіту також весь прибуток від платного концерту (а це 100 тис. крб.) передала на допомогу голодуючим³⁶¹. А ось Русанівська «Просвіта» Гадяцького повіту на користь голодуючих у 1921 р. перерахувала вже 395 895 крб.³⁶²

Хоровий спів

Однією із форм розвитку музичної культури «Просвітами» була їх хорова діяльність. Для нашої теми важливо, що хоровий спів консолідує як учасників хору так і встановлює зв'язки між хором та його слухачами, а виконання народних пісень сприяє фіксації вже наявної національної колективної ідентичності, а то й її формуванню.

Традиція хорового співу, що йде ще з дореволюційних часів продовжилася і в діяльності «Просвіт». Хори почали засновуватися з самого існування цих організацій, хоча їх кількість і була набагато меншою, ніж тих же драматичних гуртків. Та в тому ж Роменському повіті на 1 березня 1918 р. із 56 діючих осередків «Просвіт» хори були вже в 16³⁶³. У Гадяцькому повіті на 1919 р. є дані про існування хорів при Підставській, Липоводолинській та Панасівській «Просвітах»³⁶⁴. У 1920 році до них додався ще й хори при Синівському та Русанівському товариствах. А після перереєстрації «Просвіт» їх кількість тільки збільшується.

Уявлення про репертуар просвітянських хорів дає перелік більше, ніж 20 пісень, які виконував у 1920 р. хор Хустянської «Просвіти» Роменського повіту. В основному це народні пісні, але є також кілька пісень на слова Т. Шевченка:

- «1) Реве та стогне Дніпр широкий; 2) Заповіт; 3) Ой наступила та чорна хмара; 4) Ой любив та кохав; 5) Ой летіла горлиця через сад; 6) Засвистали козаченьки; 7) Ой на

³⁶¹ *Голос незаможника*. 1921. 14 декаб. С. 2.

³⁶² ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 2.

³⁶³ ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 2. Спро. 464. Арк. 14.

³⁶⁴ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 41, 183, 184.

горі та жінці жнуть; 8) Всі три шляхи...; 9) Ох, я нещасний; 10) Коло млину, коло броду; 11) Час додому, час...; 12) Дівка в сінях стояла; 13) Ох, та не люби двох; 14) Ох, гук, мати, гук; 15) Що у лузі...; 16) Ой, із-за гори та буйний вітер віє; 17) Ой, чумаче, чумаче!; 18) Вечір на дворі, ніч наступає; 19) Ой та Ганзя; 20) Зібралися всі бурлаки; 21) Чия в лузі не калина була»³⁶⁵.

Просвітянські хори інколи створювалися на основі церковних. Тому траплялися й випадки, коли диригентами в них були церковні регенти. Під час постановки спектаклів хори найтісніше співпрацювали з драматичними гуртками.

Варто також додати, що при невеликій кількості «Просвіт» у цей час існували ще й струнні оркестри, як наприклад при Капустинській Гадяцького повіту³⁶⁶ чи в Курманах³⁶⁷ Роменського.

У 20-ті рр. на порядок денний вже було поставлено й питання про те, щоб «Просвіти» мали й свої кінематографічні апарати. Прикметно, що ініціатива з організації нових форм культурницької роботи «Просвітами», як то струнні оркестри чи кінематограф все ж таки виходила від тих же повітових політосвіт. Та про бажаність використання кінематографу «Просвітами» у їх позашкільній роботі говорилося ще у постановках Першого Всеукраїнського з'їзду «Просвіт» 20–23 вересня 1917 р.³⁶⁸, а Всепоплавський з'їзд «Просвіт» 10–12 травня 1918 р. не лише прийняв рішення про «найширше» використання кінематографу, «зв'язуючи його з лекціями-концертами», а ще й про постачання губернською управою кінематографічних апаратів місцевим «Просвітам» та про власне виробництво фільмів на теми української куль-

³⁶⁵ ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 81–83в.

³⁶⁶ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 1зв. Після ліквідації «Просвіти» цей оркестр продовжив своє існування вже при Капустинській середній школі і функціонував аж до початку 70-х рр.

³⁶⁷ ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1л. Спр. 30. Арк. 30–31.

³⁶⁸ Постанови 1-го Всеукраїнського з'їзду «Просвіт» 20–23 вересня 1917 р. у Києві. *Просвітянин*. 1918. № 1. С. 41.

тури³⁶⁹. Та реальне використання такого кінематографу було ще явищем поодиноким. Для прикладу тут можна навести факт показу фільмів Саївською «Просвітою» (Капустинська волость Гадяцького повіту) 31 березня 1920 р.³⁷⁰

Бібліотеки

Розвиток бібліотечної сфери був ще одним із пріоритетних завдань сільських «Просвіт». Тому після постановки спектаклів другим за важливістю видом діяльності був якраз розвиток бібліотечної справи. Часто просвітянські книгозбірні функціонували разом з хатами-читальнями. Так, у звіті Конотопської політосвіти за 1920 р. констатувалося, що крім переважаючої постановки спектаклів (і це було занесено до недоліків роботи) при деяких «Просвітах» є ще й хати-читальні. Так, у такій хаті читальні Мало-Самбірської «Просвіти» була бібліотека з загальною кількістю книг у ній — 480. І тут для відвідувачів бібліотекар влаштовував читання вслух³⁷¹. На Конотопщині свою хату-читальню у 1920 р. мала також і Загребельська «Просвіта». Та бібліотеки були в основному у волосних «Просвітах», тому для обслуговування хуторів деякими осередками практикувалася ще й така форма роботи як пересувні («мандрівні») бібліотеки.

Точні уявлення про кількість книг у книгозбірнях та їх мову дають і відповіді місцевих осередків «Просвіт» на анкети Гадяцького повітового відділу освіти. У книгозбірні Синівської «Просвіти» на кінець 1921 р. було 1 240 книг³⁷², у Русанівської на початок 1920 р. було 127 книг українською мовою і 97 — «московською»³⁷³, у Підставській «Просвіті» також на початок 1920 року було 300 книг українською і 20 книг «московською» мовами³⁷⁴, у книгозбірні Липоводолинського осередку —

³⁶⁹ ЦДАВО України. Ф. 1009. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2–3.

³⁷⁰ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 159.

³⁷¹ ДАСО. Ф. Р-4565. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 4.

³⁷² ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 10зв.

³⁷³ Там само. Спр. 25. Арк. 13.

³⁷⁴ Там само. Арк. 41.

70 книг українською мовою і 50 — «московською»³⁷⁵, у Пана-сівській «Просвіти» — 213 українською і 21 «московською»³⁷⁶, у Подільківській — 322 книги українською мовою і 188 — «московською»³⁷⁷. Капустинська «Просвіта» на час своєї ліквідації у вересні 1922 р. нараховувала у своїй книгозбірні 381 книжку³⁷⁸. Як видно, в книгозбірнях спостерігається нестача україномовної книги та велика кількість книг російською мовою, як спадок від русифікаторської політики часів імперії. Між іншим, у зв'язку з нестачею україномовної літератури правління Синівської «Просвіти» 12 лютого 1920 р. просило Гадяцький повітовий підвідділ позашкільної освіти

«щоб він вжив всіх заходів снабдити Синівське Т-во «Просвіта» українською книгозбірнею, яка б відповідала сучасному менту, бо на великий жаль і досі немає українських книжок»³⁷⁹.

Іноколи для поповнення своїх книгарень просвітяни навіть проводили ревізії книг з колишніх поміщицьких бібліотек, як наприклад на Роменщині чи Липоводолинщині.

Бібліотеки були при більшості сільських «Просвіт». Так, у Роменському повіті із 83 зареєстрованих товариств на 1921 р. бібліотеки були в 65³⁸⁰. Та не потрібно також забувати, що крім просвітянських бібліотек у селах вони ще могли бути й при клубах чи «комячейках».

Ще однією проблемою для багатьох просвітянських бібліотек був прикрий факт неповернення книг деякими користувачами. Тут можна згадати бібліотеку Роменської «Просвіти», в якій більше року читачами не поверталось близько 1 000 книг. Таким боржникам бібліотека погрожувала навіть судом³⁸¹.

³⁷⁵ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 183.

³⁷⁶ Там само. Арк. 184зв.

³⁷⁷ Там само. Арк. 21.

³⁷⁸ Там само. Спр. 205. Арк. 3.

³⁷⁹ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 7зв.

³⁸⁰ ДАСО. Ф. Р-5810. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 42.

³⁸¹ Мищенко М. Замість фел'стона. До читачів Просвітянської бібліотеки. *Известия Роменского Уисполкома и Упаркома КПУ*. 1922. № 488. 9 декабря. С. 3.

Лекції

У щомісячних звітах сільських «Просвіт» повітовим політосвітам обов'язковим був пункт про читання лекцій. Потрібно сказати, що цей вид діяльності серед селян великою популярністю не користувався і можна було чути часті скарги просвітян на їх небажання відвідувати такі заходи.

Про тематику лекцій та їх частоту може свідчити звіт клубу Великобубнівської «Просвіти» Роменській повітовій політосвіті 15 травня 1921 р., за яким

«лекційна секція з 20 березня улаштувала такі лекції: 1) «Охорона материнства і дитинство як спеціальна проблема», 2) «Виховання дитини в дореволюційні часи і зараз», 3) «Тиждень дитини», 4) «Про віспу», 5) «Заразні хвороби» (сип, брюш[ний] і вод[яний] тіф), 6) «Завдання «Просвіти» і лекційна справа», 7) «Заразні хвороби» (сіфіліс і інші), 8) «1-е Травня». Лекційна справа гальмується браком лекторію на місті. Для зацікавлення селянства лекціями дуже бажано булоб мати хоть тимчасово чарівний лихтарь, а також передвижний ручний кінематограф...»³⁸².

Взагалі, можна сказати, що в порівнянні з лекційною діяльністю 1917–1918 рр., коли акцент робився на інформуванні селян з питань української історії, літератури, культури тепер тематика лекцій розширюється і крім лекцій, пов'язаних з поширенням більшовицької ідеології читаються ще й лекції на медичні теми, теми особистої гігієни та на сільськогосподарську тематику.

Участь у ліквідації неписьменності

Рівень грамотності на 1913 р. у Полтавській, Харківській та Чернігівській губерніях серед сільського населення коливався в межах 20%. Але модернізаційні процеси в Російській імперії, що передбачали перехід суспільства з аграрного на індустріальний рівень його розвитку вимагали й якісно іншого рівня освіченості. Революційні події 1917–1920 рр. лише заактуалізували цю проблему. Ті спроби подолати негра-

³⁸² ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 549. Арк. 24.

мотність, що їх започаткували «Просвіти» в часи Української революції потім продовжили більшовики, організувавши кампанію з ліквідації неписьменності (лікнеп) (1921–1936 рр.).

Після вигнання військ А. Денікіна з території Сумщини вже у лютому-березні 1920 р. багато «Просвіт» відновлює свою діяльність з навчання грамоти сільського населення. У 1920 р. найбільше шкіл для неграмотних і малограмотних було при «Просвітах» Роменщини. Функціонували вони за програмами початкових шкіл. Спочатку на першому ступені навчали читати та писати українською мовою (6 год. на тиждень) та вивчали арифметику (3 год. на тиждень) (4 дії до 1 000). Далі, на другому ступені, до цих предметів додавалися ще й природознавство (2 год.) та історія України (2 год.)³⁸³. Керували такими школами для дорослих, як правило, учителі місцевих шкіл.

21 травня 1921 р. Раднарком УСРР затвердив постанову «Про боротьбу з неграмотністю». Більшовицький варіант кампанії з ліквідації неписьменності (лікнеп) розгортається в період, коли діяльність «Просвіт» вже йде на спад, але деяку участь в ній товариства, приміром, Роменщини, Конотопщини, Липоводолищини все ж таки взяли. Та для них це було лише продовженням справи, розпочатої ще у 1917–18 рр. З одного боку, спочатку більшість курсів з ліквідації неписьменності утворювалися ще при «Просвітах», з іншого, під лікнепи в селах почали передавати й Народні Доми, клуби, хати-читальні, приватні будівлі. Та якщо курси організовувалися й не при «Просвітах», то все одно їх представники входили до складу лікнепівських комісій. А так, як навчання на таких курсах провадилося рідною українською мовою, то вони були засобом не лише набуття населенням початкового рівня грамотності, а ще й подальшого усвідомлення сільськими спільнотами своєї національної ідентичності.

Збереження історичної спадщини.

Уже в тому статуті Українського Товариства «Просвіта», який був вироблений після Першого Всеукраїнського з'їзду

³⁸³ ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 23.

«Просвіт» восени 1917 р. одним із головних завдань проголошувалося, що місцевий осередок товариства «збірає і зберігає старовинні речі історичні і народного побуту»³⁸⁴

Вже при більшовиках у 1921 р. була здійснена спроба розгорнути діяльність у цьому напрямку, коли за наполяганням повітових політосвіт при сільських «Просвітах» повинні були створюватися музейні секції або ще, як їх було названо в протоколі Гадяцького повітового з'їзду «Просвіт» — «секції по охороні старовини»³⁸⁵ і місцеві осередки зобов'язані були звітуватися про пророблену роботу зі збереження культурної спадщини, наприклад, взяття на облік тих же пам'яток історичної старовини чи створення музеїв у волосних центрах. І такі секції при деяких «Просвітах» справді були створені, як наприклад у Великих Бубнах³⁸⁶ чи Капустинцях³⁸⁷. Але як свідчать звіти місцевих осередків «Просвіт» за 1921–1922 рр. повітовим політосвітам так нічого і не було зроблено, бо ці секції так і не зуміли розпочати свою роботу. Правда, у Гадячі під наглядом «Просвіти» деякий час працював красназнавчий музей.

Приміщення «Просвіт»

Постійні проблеми у більшості просвітянських осередків з приміщеннями зовсім не сприяли їх ефективній і повномасштабній роботі у селах. Найчастіше в цей час «Просвіти» розташовувалися при початкових школах.

Після вигнання денікінців з території краю і нового приходу до влади більшовиків спроби щодо побудови своїх просвітянських приміщень активізувалися. Такі приміщення ще за старою традицією називалися Народними Домами. Але якщо ж говорити про Народні Доми як певні загальнокультурні і просвітницькі організації, що провадили свою

³⁸⁴ Статут Українського Товариства «Просвіта». *Просвітянин*. 1918. № 1. С. 45.

³⁸⁵ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 23.

³⁸⁶ ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 549. Арк. 23–24зв.

³⁸⁷ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 1зв.

роботу по деяких селах ще з дореволюційних часів³⁸⁸, то організаторами просвітянського руху не раз підкреслювалося, що вони є для України чужими, бо занесені сюди були з Росії. А тому, якщо Народні Доми як установи вже у містах чи селах існують, то вони повинні бути поглинуті «Просвітами»³⁸⁹. Та й українські есери-боротьбисти (УКП (б)), що у 1919–1920 рр. були в союзницьких відносинах з партією більшовиків і мали великий вплив у їхньому комісаріатові народної освіти теж притримувалися думки про чужинність Народних Домів українському селу³⁹⁰. Більшовики прийняли ідею такої підпорядкованості. Що ж до «народних домів», як лише просвітянських будівель, то, наприклад, 8 травня 1920 р. на з'їзді «Просвіт» Гадяцького повіту представник підвідділу позашкільної освіти Василь Якименко пропонував будувати такі приміщення з хворосту, а потім їх обмазувати глиною³⁹¹. Та тоді Народний Дім вдалося відкрити 31 травня 1920 р. лише Синівській «Просвіті»³⁹². А ось «Просвіти» Роменського повіту прохали місцеву владу віддати їм під будівництво Народних Домів пустуючі по селах бараки та сараї інтендантських складів³⁹³. В ідеалі, як пропонувала ще у 1918 р. у своїх лекціях з позашкільної освіти Софія Русова, просвітянський

³⁸⁸ У Російській імперії Народні Доми — це загальнодоступні культурно-просвітницькі установи, які почали створюватися ще в 1880 рр. Особливо широко вони розповсюдились після революції 1905 р. Тут робилася спроба об'єднати всі форми освітньої та дозвіллевої діяльності населення. Тому ці організації ставили перед собою завдання розвивати позашкільну освіту, боротися з неписьменністю, вести лекційну роботу тощо. В їхніх приміщеннях розміщувалися бібліотека з читальнею, театраль-лекційний зал зі сценічним майданчиком, недільна школа, вечірні класи для дорослих, хор, чайна, книгарня, пересувні чи постійно діючі виставки, інколи — музеї.

³⁸⁹ Напр.: *Труди З'їзда діячів Позашкільної Освіти й дошкільного виховання в Києві 10–13-го січня 1919 року*. Кам'янець на Поділля, 1919. С. 53.

³⁹⁰ Так, на думку боротьбиста Олександра Шумського, який у липні–серпні 1919 р. очолював Народний комісаріат освіти УСРР, для села ідея Народного дому «міська» і «штучна» в порівнянні з «Просвітами» [*Червоний стяг*. 1919. № 55. 31 июля].

³⁹¹ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 132.

³⁹² Там само. Спр. 25. Арк. 102.

³⁹³ ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 88, 88зв.

Народний Дім — це хата, що складається з п'яти кімнат, збудована у народному стилі. В кімнатах проводяться заняття вечірньої школи грамоти, читання та лекції, проводить свої репетиції хор, одна з кімнат відводиться під бібліотеку, а найбільша — для показу театральних вистав. У кімнатах повинні на стінах висіти портрети Тараса Шевченка та інших відомих письменників. Біля самої хати розбивається невеликий садок³⁹⁴.

Крім таких кроків повітові відділи освіти також рекомендували сільським «Просвітам» шукати собі приміщення ще й у пустих поміщицьких маєтках.

6.3 Особливості культивування «Просвітами» збільшовиченого образу Тараса Шевченка

Більшовики з кінця 1917 і до кінця 1919 рр. тричі приходили до влади на Сумщині. І кожен з таких приходів супроводжувався вибудовуванням ними якогось *позитивного* відношення до образу Кобзаря. Якщо той образ Шевченка, що культивувався в добу УНР–Гетьманату умовно можна назвати національним, то більшовицькі ідеологічні способи трансформації його постаті ведуть до образу класово-соціалістичного.

Передумовою такого класового й революційного прочитання постаті Шевченка можна вважати той історичний факт, що сам він походив із селян-кріпаків і поезія його в широких колах читачів, починаючи з рецензії на «Кобзар» у 1860 р. російського літературного критика Миколи Добролюбова³⁹⁵, проходила по лінії «народної». А з соціалістичною ідеологією одним з перших пов'язав Шевченка відомий український антрополог і етнограф Федір Вовк у статті «Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя» (1879), опублікованій у «Громаді» М. Драгоманова. На його думку Шевченко «пер-

³⁹⁴ Русова С. *Позашкільна освіта: засоби її переведення*: лекції, читані на позашк. ф-ті Київ. пед. ін-ту. [Київ], [1918?]. С. 74–75.

³⁹⁵ Добролюбов Н. А. Кобзарь Тараса Шевченка / Коштом Платона Семеренка. СПб. 1860. *Современник*. 1860. Кн. III. С. 99–109.

ший поставив у нас питання політично-національне й питання про кріпацтво на ґрунті соціалістичному, відкидаючи лібералізм у політиці ...»³⁹⁶.

Не дивно, що й у більшовицькій класовій міфології Шевченка вказівка на його «соціалістичність» — головна. Для більшовиків образ «батька Тараса» був заактуалізований ще під час відзначення 50-х роковин з дня смерті поета (1911 р.) та 100-річного ювілею з дня його народження (1914 р.). Тоді Анатолій Луначарський у своєму рефераті («Великий народний поет», 1911) дав деякі настанови, якими послуговувалися більшовики й після 1917 р. Для нього є безсумнівним, «що Шевченко не тільки поет національний, але й поет-націоналіст»³⁹⁷ та так, як «українство для Шевченка се не тільки нація — се кляса, се пригноблене селянство»³⁹⁸, то, як висновок, «демократичний націоналізм Шевченка зовсім не суперечить з новішим соціалістичним світоглядом»³⁹⁹. Про зв'язок національного і класового моментів в образі Шевченка роменський просвітянський часопис «Просвітянин-Кооператор» на початку 1920 р. висловився так:

«Шевченка підносили як героя національного, але його національний героїзм виріс виключно на його протесті проти зла соціального»⁴⁰⁰.

Завдання, яке зреалізовували ідеологи більшовизму — привнести такі смисли в сприйняття образу Кобзаря, щоб він, як «захисник» трудящого люду та «борець» за його кращу долю поставав предтечею більшовизму. Отже, і тут збільшовичений Тарас продовжує виконувати функцію «батька», але вже не всієї нації українців, а лише її частки — трудового народу.

³⁹⁶ [Вовк Ф.] Сірко. Т.Г. Шевченко і його думки про громадське життя. *Громада*. Женева, 1879. № 4. С. 39–95.

³⁹⁷ Луначарський А. *Великий народний поет (Тарас Шевченко)* / пер. з рукопису Микола Богун. Львів: Накладом В. Левинського, 1912. С. 19.

³⁹⁸ Там само. С. 20.

³⁹⁹ Там само. С. 24

⁴⁰⁰ Роковини смерті Т. Шевченка. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1920. № 3–4. С. 30.

*Першотравнева маніфестація 1917 р. у Шостці.
Члени Українського гуртка з портретами Тараса Шевченка.*

Якщо Шевченко сприймається як представник і символічний захисник людини праці, то стає зрозумілим і масове використання його портретів на мітингах до дня 1 Травня. Так, вже після Лютневої революції 1917 р. у містечку Шостка на першотравневу маніфестацію українські робітники вийшли якраз з портретами Кобзаря⁴⁰¹. Та ж сама картина спостерігалася і в Лебедині 1917 р., де 19 квітня (за ст. ст.) поряд з червоними знаменами учасниками мітингу був піднятий і портрет Шевченка. Як повідомляла місцева газета

⁴⁰¹ Кириєвський В. Український гурток у Шостці 1917 року. *Сумський історичний портал*. URL: <http://history.sumy.ua/research/article/8982-kyryievskiy-viacheslav-ukrainskyi-hurtok-u-shostsi-1917-roku.html> (дата звернення: 04.09.2021).

«над портретом розвивається и ласкаєт взор присутствующих своим желто-голубым цветом флаг с надписью «Нехай живе самостійна Україна». За портретом идут стройными рядами преимущественно учащиеся и учащие з желто-голубыми бантами на груди»⁴⁰².

Далі в цьому місті мітинг з інтернаціонального свята трудящих поступово перетворився на українську національну маніфестацію.

А більшовицькі настанови «класовості» й «пролетарськості» Шевченкової поезії добре можуть бути проілюстровані на прикладі вказівок Охтирського відділу народної освіти сільським культурно-освітнім установам повіту (включаючи «Просвіти») від 1921 р. щодо святкування 10–11 березня Шевченківських днів:

«Необхідно твердо запам'ятати і з'ясувати се населенню, що ми святкуємо Шевченка не як національного генія, а як всесвітнього велетня пролетарської поезії, як оборонця скривдженого люду; тому вечірки та концерт повинні носити виразний класовий характер, уникаючи традиційної національно-шовіністичної окраски, як се робилось в попередні роки»⁴⁰³.

Зрозуміло, що тут словосполучення «пролетарський поет» потрібно тлумачити розширено, не як поета класу робітників, а як представника інтересів всіх експлуатованих прошарків населення, які найповніше на тому етапі втілилися в пролетарській ідеології. І без перебільшення можна сказати, що вже у 20-ті рр. крізь призму нових ідеологічних імперативів образ Шевченка через герменевтичні процедури переінтерпретації до потреб соціалістичного будівництва був пристосований.

Щоб спеціально не наголошувати на «українстві» Шевченка інколи більшовики поряд із класовим принципом використовували й інтерпретації всеслов'янського характеру його поезії. Так, у 1918 р. товариш комісара з освіти Лебединської повітової Ради робітничих, солдатських і селянських депута-

⁴⁰² 1-е мая в Лебедине. *Лебединские известия*. 1917. № 14. С. 3.

⁴⁰³ Від Повітвіднаросу. *Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народної освіти*. 1921. № 8. С. 16.

тів у своєму листі до Лебединської чоловічої гімназії давав вказівку 25 лютого (за ст. ст.) «в стенах учебных заведений... устроить народные чтения для освещения культурного значения поэзии Шевченко в жизни всего славянства»⁴⁰⁴.

7 березня 1919 р. вийшла постанова більшовицького народного комісаріату освіти «Про вшанування пам'яті Тараса Шевченка» за підписом В. Затонського. В ній наголошувалося, що саме 11 березня є днем пам'яті Шевченка і що в цей день «по всіх школах і позашкільних установах замість занять... улаштовуються лекції, доповіді, реферати, присвячені пам'яті народного поета». Знову ж прикметно, що в самій постанові Шевченко ніде не називається «українським» чи «національним» поетом, а лише «народним» і «борцем за кращу долю працюючих мас». На її виконання, приміром, у Конотопі й повіті заняття в школах 11 березня 1919 р. були припинені і, як було сказано, «по нашому українському звичаю» були проведені Шевченківські свята⁴⁰⁵. Далі ця традиція стає постійною.

Більшовицьке керівництво Конотопщини зобов'язувало місцеву владу і культурницькі організації, щоб ними з 9 і до 17 березня

«було впоряджено в кожному селі виставу, концерт, літературну вечірку, лекцію, або щось інше по змозі щоб достойно згадати незлим тихим словом Тараса Григоровича і цим сповнити його великі заповіді. Всі товариства Просвіти повинні впорядити в своїм селі свято всіма своїми силами, а коли нема змоги впорядити свято самотужки, то слід закликати до помочі людей сусідньої Просвіти. Краще на декілько днів пізніше впорядити свято, ніж зовсім не впорядити»⁴⁰⁶.

Наступного, 1920 р., 27 лютого Наркоматом освіти УСРР знову було прийняте рішення про вшанування пам'яті поета.

⁴⁰⁴ ДАСО. Ф. 256. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 25.

⁴⁰⁵ Святукування Шевченківських роковин у 1919 році в Конотопі. *Кооперація и жизнь*. 1919. № 8. С. 10–12.

⁴⁰⁶ До Шевченківських Роковин. *Кооперація и жизнь*. Конотоп, 1919. №5. С. 4–5.

Тому, звітуючись перед Гадяцьким повітовим відділом народної освіти, наприклад, Синівська «Просвіта» вказувала, що нею «10–11 березня було улаштовано Свято Т. Г. Шевченка. 10 березня був улаштований дитячий ранок (деклямація, співи і дітяча п'єска «Чумацькі діти», а в вечері вистава «Наталка Полтавка» під акомпанімент роялі, муз. Лисенка і співи: бандура, муз. Давидовського і інші»⁴⁰⁷.

Програма Тарасового свята у цьому ж році, організована Берестівською «Просвітою» того ж таки Гадяцького повіту, була схожою. У перший день (9 березня) зранку влаштовувався для учнів місцевих шкіл дитячий літературний ранок, а о 8 годині вечора у помешканні першої школи безплатний літературний вечір для дорослих з деклямацією творів та читанням біографії Т. Шевченка, а також з музикою та співами⁴⁰⁸. А у звіті Підставської «Просвіти» вказувалося, що товариством до дня народження Кобзаря було влаштовано дві вистави («Назар Стодоля» Т. Шевченка й «На Україні» В. Овчиннікова). Крім того співочим відділом був виконаний «Заповіт» і ще декілька народних пісень, а лекторами були прочитані лекції «Шевченко: життя його» та «Шевченко — оборонець правди і народности»⁴⁰⁹. Більшовики продовжили політику широкого залучення до святкувань дітей, як йшла ще з часів УНР. Організатори шкільних свят, мабуть, виходили з того, що якщо Шевченківське свято постає часткою автобіографічної пам'яті учнів з дитячих років, то образ Кобзаря вкорінюється і в усьому подальшому житті людини. Крім того, формування побожного ставлення до Шевченка у дітей доповнювалося ще і введенням до шкільної програми творів цього національного генія.

Важливо також зазначити, що Шевченківські свята були своєрідним вступом до не менш важливого на той час революційного свята на честь «повалення імперіалістичної влади», тобто перемоги Лютневої революції в Петрограді, що відзначалося вже на наступний день — 12 березня (а інколи й 11).

⁴⁰⁷ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 23.

⁴⁰⁸ Там само. Арк. 27–27зв.

⁴⁰⁹ Там само. Арк. 33.

І зв'язка цих двох видів «пролетарських» свят постійно фіксується в наказах і постановах повітових більшовицьких ревкомів 1919–1920 рр. (Гадяцького, Глухівського, Роменського).

Виходячи з усього вищесказаного, не можна, мабуть, проводити *антагоністичної* межі між тим образом Шевченка, який конструювали «Просвіти» й українські політичні партії і який можна назвати «національним» та образом Шевченка, який конструювали більшовики, і який умовно можна типологізувати як «класовий». В «національному» дуже вже багато соціального й класового. Це, у свою чергу, пояснюється смисловим синкретизмом самого концепту «простий народ», де етнічне співпадало з класовим (становим), співцем якого й був Кобзар. Сенси цього концепту в подальшому можуть розвиватися як у напрямку класовому, так і в напрямку національному, але, в цьому останньому випадку, як уже говорилося, також чітко не відокремленого від соціально-класового. Тобто, мова повинна йти про певні боки, що виділялися й про певні *акценти*, на яких наголошувалося при культивуванні образу Шевченка. Відсутність чіткої різниці в ставленні до такого пріоритету української колективної пам'яті як Шевченко в «націоналів» та більшовиків привела до того, що після захоплення ними влади на Сумщині можна було спостерігати виконання останніми тієї роботи в межах їхньої політики пам'яті, яка була розпочата ще в добу Центральної Ради та Гетьманату.

Так, Роменська «Просвіта» вже 30 березня 1919 р. звертається до Роменського більшовицького виконкому з проханням виділити кошти у розмірі 6 000 крб. на ремонт пам'ятника Шевченку, урочисто відкритого 27 жовтня 1918 р. за доби Української держави. Потреба в ремонті була пов'язана з тим, що пам'ятник Т. Г. Шевченку був виготовлений з бетону і відкритий, коли надворі вже були заморозки, а це відобразилося на якості роботи. І зрозуміло, що виконком затверджує кошторис у розмірі 8 130 крб. 30 коп.⁴¹⁰

⁴¹⁰ *Известия Исполнительного Комитета Роменського Совета рабочих и селянских депутатов.* 1919. № 33.

25 Лютого ст/ст

Народження
славного поета
України
Т. Г. Шевченка.

Національне Світло

Національне Світло

З приводу одержанної телеграмки з Гадяцького повітового Ревкому від 8 березня ст/ст, Синівський Волостний Ревком повідомляє, що 25 Лютого ст/ст. відзначається національне Світло - народження Т. Г. Шевченка, в цей день місцевим т-вом «Просвіта» влаштовується: з ранку, діаточний ранок, і ввечері вистава: «Натітка - Голубовича» оперета в 3 актах Камільєвського, під аккомпанімент рояля, а також «Помарини» комедія Камільєвського в 4 акти, скіби місцевих хорів і дорослих та дітей.

Закликаємо селян, прохачемо відкритись до цього свята, приїти в «Просвіту» де Ви ознайомитесь з цим дубом Т. Г. Шевченка і як він працює своє життя.

Ураче в цей день ринуче
забарвлюється.

Синівка. Рогова Радисла Моклиця
1/2-гор. секретар В. Зауш

Листівка-запрошення Синівського ревкому Гадяцького повіту святкувати день народження Тараса Шевченка, яке влаштовує місцева «Просвіта». 8 березня 1920 р.

А в с. Синівка саме місцевий більшовицький ревком, виконуючи розпорядження Гадяцького повітового ревкому, 25 лютого (за ст. ст.) 1920 р. наполегливо запрошує селян на

Шевченківське свято (називаючи його «національним»), яке організовує місцева «Просвіта» (яка в цьому селі діяла з листопада 1917 р.), не забувши додати при цьому, що всяка «праця в цей день рішуче заборонена»⁴¹¹.

Як можуть плавно перетікати побажання «Просвіт» часів Центральної Ради й Гетьманату в наступні дії більшовицької влади можна добре бачити також на прикладі Сум, де «Просвіта» ще в 1917 р., як уже зазначалося вище, прохала міську думу встановити погруддя Шевченку та перейменувати на його честь вулицю Соборну, а більшовики рішенням своєї президії повітового ревкому від 5 липня 1920 р. це прохання проводять в життя і перейменовують саме цю вулицю на вул. Шавченка⁴¹², а трохи пізніше, у 1926 р., на місці, запропонованому «Просвітою», встановлюють йому й пам'ятник роботи І. Кавалерідзе.

***

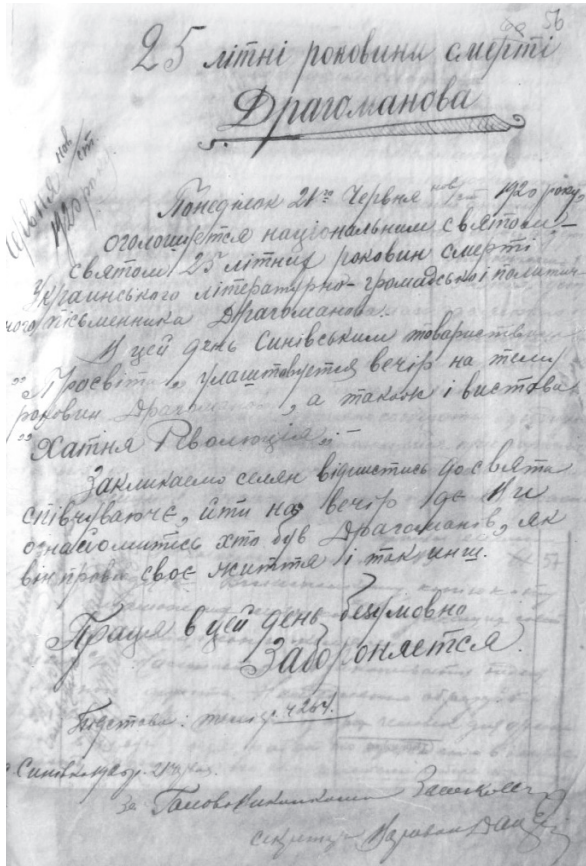
Крім культивування образу Тараса Шевченка більшовики у цей час намагаються запровадити ще свята й інших визначних історичних постатей, пов'язаних з конструюванням ними народно-революційної традиції (до рівня культу тут справа не дійшла). Мова йде про фігури соціаліста Михайла Драгоманова (1841–1895) та філософа Григорія Сковороди (1722–1794). Оскільки М. Драгоманов був родом з м. Гадяч, то саме в цьому повіті найбільш бучно відбувалися святкування, пов'язані з його іменем⁴¹³. Наприклад, у зв'язку з 25-ми роковинами його смерті той же Синівський волосний викон-

⁴¹¹ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 3.

⁴¹² ДАСО. Ф. 2340. Оп. 2. Спр. 8. Арк. 11.

⁴¹³ Між іншим, з цією популярністю особи М. Драгоманова, як своєрідного предтечі більшовицької революційної традиції пов'язане і «м'яке» обходження з його рідною сестрою, письменницею Оленою Пчілкою (Косач) (1849–1930), яка дозволяла собі критикувати більшовицьку політику. Так, наприклад, у травні 1920 р. після чергового Гадяцького повітового з'їзду «Просвіт», на якому Олена Пчілка виступила проти советизації цієї організації та більшовицької політики русифікації вона була заарештована ЧК, але за наполяганням тодішнього військового комісара Гадяча боротьбиста Петра Мусієнка була звільнена і лише вислана з міста.

ком закликає 21 червня 1920 р. селян прийти на вечір, який влаштовує місцева «Просвіта», на якому крім доповіді про нього буде показана ще й комедія О. Володського «Хатня революція». Як і у випадку зі святкуванням роковин Шевченка у запрошенні наголошується, що праця «в цей день безумовно забороняється»⁴¹⁴.

Оголошення Синівського волосного виконавчого комітету Гадяцького повіту із закликом до селян взяти участь у вечорі, присвяченому 25-им роковинам смерті Михайла Драгоманова, що його влаштовує місцева «Просвіта» 21 червня 1920 р.

⁴¹⁴ ДАСО. Ф. Р-3985. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 56.

А у листопаді 1922 р. Роменська повітова політосвіта закликала волосні «Просвіти» у зв'язку з 200-річчям з дня народження філософа «Грицька» Сковороди вшанувати день 28 листопада читаннями рефератів про його життя й діяльність, «розбором його творів не тільки між дорослими, а й між дітьми», а також постановкою спектаклів, чистий прибуток від яких повинен був піти на будівництво йому пам'ятника у Чорнухах. До того ж, у цьому заклику сам Григорій Сковорода характеризується як «народний страдательник», що кликав народні маси «до єднання для спільної боротьби з буржуазією, розоблачав релігію як засіб порабощення мас...»⁴¹⁵. Тут треба додати, що згідно ленінського плану монументальної пропаганди ВУЦВК 24 липня 1918 р. було прийнято постанову про спорудження пам'ятників видатним діячам культури минулого, де серед 66 осіб поряд з постаттю того ж Шевченка значилося й прізвище Сковороди. І в Москві недовготривалий пам'ятник йому було відкрито вже 1 грудня 1919 р. Трохи пізніше, у зв'язку з 200-річчям з дня народження філософа, у грудні 1922 р., пам'ятник Сковороді роботи І. Кавалерідзе був відкритий у м. Лохвиця, а в с. Чорнухах йому тоді ж був встановлений бюст. Та, за великим рахунком, така символічна політика більшовиків, яка зреалізовувалася й діяльністю «Просвіт», слугувала засобом легітимації самого більшовицького режиму.

6.4 З'їзди «Просвіт» за більшовиків

З'їзди «Просвіт» проводилися й за влади більшовиків. З одного боку, у просвітян була потреба (та вже й певна традиція) у їх проведенні, з іншого — вони були потрібні й новій більшовицькій владі, бо на таких з'їздах можна було провадити свою ідеологічну лінію й давати настанови просвітянам щодо культурно-просвітницької роботи на селі. Так, як губернських з'їздів на початку 20-х рр. не проводилося, то більшовицька специфіка опанування «Просвітами» може бути добре проілюстрована на матеріалах саме повітових з'їздів.

⁴¹⁵ ДАСО. Ф. Р-5573. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 75.

Спочатку більшовики спостерігали, не дуже втручаючись у їхню роботу (прикладом тут може бути Гадяцький повітовий з'їзд «Просвіт» 8 лютого 1920 р.), а потім вже почали брати владу в свої руки і в організації та проведенні таких з'їздів.

Повітові з'їзди

Роменські повітові

Шостий повітовий з'їзд роменських просвітян відбувся 15 лютого 1919 р. Із майже 70 «Просвіт», що були на той час у повіті на нього прибуло 43 представника від лише 28 осередків. З'їзд постановив активізувати роботу повітового Бюро «Просвіт» і прохати грошової допомоги від повітового відділу народної освіти та земства. Якщо кошти будуть отримані, то Бюро повинно їх витратити на відкриття книгарні, заснування школи, на майстерню для художників, де будуть малюватися для сіл декорації та створення музею українського мистецтва⁴¹⁶.

На сьомий з'їзд «Просвіт» 23 квітня 1919 р. вже прибув 81 представник від 43 осередків. З'їзд рекомендував кожній «Просвіті» дотримуватися у своїй роботі статутних вимог і виконувати таку програму:

- «1) просте гуртове читання книжок з народного життя,
- 2) лекційне читання історії України, історії українського письменства, чим багата українська земля,
- 3) вистави з передмовою і поясненням;
- 4) організація загально-освітніх курсів для дорослих і для неграмотних,
- 5) коли не можна здійснити цей програм своїми силами, доручити Бюро Просвіт підшукати двох інструкторів і посилати їх від села до села щодня».

Одним з основних питань, що обговорювалися на цьому з'їзді було питання про ставлення до бажання більшовиків взяти всю освітню справу в свої руки, включаючи й керівництво тими громадськими організаціями, що займаються позашкільною освітою. Було постановлено вимагати, щоб сільські

⁴¹⁶ *Просвітянин. Культурно-просвітний журнал*. Ромен, 1919. № 1. 11 березня. С. 14–15.

виконками не втручалися у справи місцевих «Просвіт»; щоб всі справи пов'язані з «Просвітами» вирішувалися повітовим відділом народної освіти лише через Бюро «Просвіт»; щоб у волосні відділи народної освіти були допущені представники місцевих «Просвіт»; щоб сільські «Просвіти» не мали ніяких самостійних (сепаратних) контактів з повітовим відділом народної освіти без узгодження з Бюро «Просвіт». Останнім було обговорене питання про становище української мови у зв'язку зі свідомим нехтуванням нею у місцевих органах державної влади. Крім того, вся освітня справа повинна вестися українською мовою, бо простий народ лише нею говорить. І з'їзд постановив, щоб по мові, як «нашому найріднішому» більшовицька влада не «топталась ногами»⁴¹⁷.

Восьмий, повітовий з'їзд розпочав свою роботу в 1920 р. 10 січня і на ньому було вирішено, що продовжить він її 2 (або 15) лютого. У Роменському повіті на той час уже існувало 83 просвітянських осередки, але на з'їзд прибуло 58 представників лише від 35 товариств⁴¹⁸.

І, врешті, 11–12 липня 1920 р. відбувся дев'ятий, і останній, просвітянський з'їзд. Для участі в його роботі прибуло близько 60 представників від 38 «Просвіт» повіту. Роменські більшовики тоді повідомляли Полтавському губернському партійному комітету КП(б)У, що хоча на початку з'їзд прийняв нібито вороже ставлення до советської влади і були спроби побудувати його роботу незалежно від позиції офіційних органів народної освіти, та надалі його робота пішла у згоді з лінією компартії. Із п'яти переобраних членів Бюро один представляв селянський відділ Роменського повітового комітету КП(б)У і ще один повітовий відділ народної освіти. Всі резолюції, які були прийняті з'їздом відповідали лінії більшовиків⁴¹⁹.

⁴¹⁷ Повітовий з'їзд Просвіт. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 2. 24 травня. С. 8–10.

⁴¹⁸ Роменський Повітовий з'їзд представників Просвіт. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1920. Ч. 3–4. Лютий. С. 58–61.

⁴¹⁹ ДАСО. Ф. П-442. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 10.

Гадяцькі повітові з'їзди

У Гадяцькому повіті перший з'їзд «Просвіт» після переходу влади до більшовиків відбувся вже 8 лютого 1920 р. На ньому спочатку зі звітом виступив представник підвідділу позашкільної освіти Гадяцького відділу народної освіти. Потім були звіти з місць про роботу сільських «Просвіт». В післяденікінський період знову гостро постала проблема боротьби з неграмотністю. Тому одним із питань, яке розглядалося на цьому з'їзді було відновлення роботи шкіл для дорослих. Обговорювалися також питання про необхідність побудови Народних Домів, про роботу театрів, хорову та книжкову справи. Інші питання: про відновлення роботи повітової Спілки «Просвіт», про дитяче виховання, про ставлення «Просвіт» до політичних справ, про Гадяцьку «Просвіту» та про Шевченківське свято⁴²⁰. Але коштів для розв'язання просвітянських проблем і реалізації їх пропозицій у нової повітової влади не було.

Другий з'їзд представників культурно-просвітніх організацій Гадяцького повіту відбувся 8–9 травня 1920 р. У його рішеннях зазначалося, що «Просвіти» є самодіяльними культурно-просвітніми організаціями, які «якнайширше проводять свою працю по освіті українського народу і розвитку української культури»⁴²¹. Мабуть тому, що більшовики, прийшовши до влади на Гадяччині, ще не почували себе впевнено констатувалася ідея про залежність діяльності підвідділу позашкільної освіти Гадяцького відділу повітової освіти від постанов просвітянських з'їздів. Свою просвітню діяльність вони повинні були провадити лише через «Просвіти», а на просвітянські з'їзди подавалися звіти про виконану роботу⁴²².

Останній повітовий з'їзд «Просвіт» Гадяччини був проведений 24 квітня 1921 р. На нього прибули 66 делегатів від сільських «Просвіт». В цей час ці організації вже були під повним керівництвом більшовицької політосвіти й тому не дивно, що і відкрив зібрання, й був обраний його головою

⁴²⁰ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 156.

⁴²¹ Там само. Арк. 141зв.

⁴²² Там само. Арк. 141.

завідувач Гадяцької повітової політосвіти Іван Гук. На з'їзді чітко проводилася основна думка, що відтепер «Просвіти — це класовий орган і вони «єсть засіб влади для проведення високих ідей комунізму». Постає й питання про волосні та повітову спілку «Просвіт» на чолі з керівним органом, відповідно, волосним і повітовим бюро. Тепер до такого бюро обов'язково повинні входити крім трьох просвітян ще й один представник від комсомолу (а якщо такої молодіжної більшовицької організації в селі немає, то комнезаму) та один представник від відділу народної освіти.

З'їзд завершився співом «Інтернаціоналу» та «Заповіту»⁴²³ (до речі, попередній повітовий з'їзд, 9 травня 1920 р., завершувався лише співом «Заповіту» та вигуками «Слава!»)⁴²⁴. Рішення гадяцького повітового з'їзду — переконливий приклад остаточного «завоювання» «Просвіт» більшовиками.

Кролевецький повітовий

На території Кролевецького повіту в 1919–1921 рр. «Просвіт» не існувало. Більше того, у своїх звітах новий більшовицький повітовий відділ народної освіти навіть стверджував, що їх ніколи тут і не було. Але після надання відповідних розпоряджень «згори» у Кролеві з 15 і до 20 вересня 1921 р. працював з'їзд-курси політосвітніх працівників повіту. На нього прибуло до 60 чоловік. Тут і вирішено організувати «Просвіти» (а частково — відновити) в усіх волостях повіту⁴²⁵. Якщо в інших повітах якась кількість «Просвіт» продовжувала існувати ще з 1917 р. і політосвіті потрібно було лише розширити їх мережу, то в цьому повіті всі започатковані осередки стали повністю витвором Кролевецької політосвіти. Не дивно, що якщо від самого початку для більшовиків це їхні організації, то і якоїсь «петлюрівщини» в діяльності таких товариств очікувати було не варто.

⁴²³ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 22–23зв.

⁴²⁴ Там само. Спр. 25. Арк. 161.

⁴²⁵ ДАСО. Ф. Р-4525. Оп. 2. Спр. 33. Арк. 13–13зв.

Волосні з'їзди

Крім повітових широко практикувалося й проведення просвітянських з'їздів у волостях (звичайно, за умови, коли до складу волості входило багато сіл та хуторів, які мали свої «Просвіти»). За приклад тут може слугувати з'їзд «Просвіт» Курманівської волості Роменського повіту. З'їзд відбувся 22 серпня 1920 р. і на нього прибули 17 делегатів від «Просвіт» волості. Мова тут в основному йшла про реорганізацію товариств за новим советським статутом. Головним був виступ представника Роменського повітового відділу освіти Лисенка, у якому він наполегливо закликав учителів та інтелігенцію волості, що входила в «Просвіти» до співпраці з советською владою і запитував, чи будуть вони брати участь «в ділі Революції». А в разі відмови погрожував розпуском рад «Просвіт». В резолюції з'їзду відповідь просвітян зафіксована таким чином: від роботи «в соціальному напрямці» не відмовляються, але буде робити в змозі сил і залежності від матеріального стану»⁴²⁶.

6.5 Занепад і ліквідація «Просвіт»

Особливе зростання «Просвіт» в межах советської України спостерігається з грудня 1921 по лютий 1922 рр., коли завдяки, не в останню чергу, зусиллям політосвіти їх кількість тут збільшилась з 4 003 до 4 500 осередків і вони об'єднували близько 400 тис. осіб⁴²⁷. Після цього підйому ця кількість різко йде на спад. А вже з другої половини 1922 р. розпочалася їх фактична ліквідація через перетворення в хати-читальні та селянські будинки.

Повне підпорядкування їх діяльності більшовицькій владі і приволить до того, що накази чиновників політосвіти стають все імперативнішими. Так, Гадяцька політосвіта довела до всіх «Просвіт» повіту план роботи на березень-квітень 1922 р., де їх члени крім своїх статутних обов'язків повинні

⁴²⁶ ДАСО. Ф. Р-5600. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 66зв.

⁴²⁷ Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х — 30-х років: соціальний портрет та історична доля. К.; Едмонтон, 1992. С. 74.

були з'ясовувати розміри голоду і домагались аби віруючі віддавали церковні цінності на користь голодуючих; робити їм відрахунки від своєї заробітної плати; боротися з темрявою, відкриваючи школи для неписьменних; у зв'язку з посівною кампанією читати лекції з сільського господарства (тематика: колективне господарство, сівба чистим зерном, повний засів весняного клина, сухостійкі рослини, меліорація); вести антирелігійну пропаганду; вести підготовчу працю до святкування робітничого дня 1 травня тощо⁴²⁸. Фактично, знову ж таки, національна сутність осередків «Просвіт» в результаті такого керівництва більшовиками була вихолощена і самі вони були перетворені в бездіяльні додатки до бюрократизованої повітової політосвіти.

У листопаді 1921 р. на Полтавщині губернською політосвітою було прийняте рішення влаштувати чистку осередків Товариства, від «политически неблагонадежных не приносящих никакой пользы Просвите». Для цього, наприклад, Роменською повітовою політосвітою була створена спеціальна комісія⁴²⁹. А вже 16 червня 1922 р. політосвіта повідомляла Роменському повітовому комітету КП(б)У, що така чистка, а також реорганізація «Просвіт», проведена⁴³⁰.

Обстеження Харківською губернською політосвітою становища на Охтирщині теж показало, що

«Просвиты, когда они находились под руководством петлюровской интеллигенции работали в соответствующем духе. Ныне же после реорганизации они работают только в тех местах, где имеется коммунистическая и лояльная интеллигенция...»⁴³¹.

В цей час більшовики вже проводили чітку різницю між «старими» «Просвітами», заснованими в 1917 р. та «Просвітами», які почали виникати після 1920 р., коли вони остаточно

⁴²⁸ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 186. Арк. 1, 1зв.

⁴²⁹ Деятельность Политпросвета. Реорганизация просвит. *Известия Роменского Исполнительного Комитета и Паркому КПУ*. 1922. 1 января. С. 4.

⁴³⁰ ДАСО. Ф. П-442. Оп. 1. Спр. 276. Арк. 6.

⁴³¹ ДАХО. Ф. Р-820. Оп. 1. Спр. 269. Арк. 40.

закріпилися при владі. До перших вони ставилися з підозрою й недовірою. Для керівництва КП(б)У «старі» «Просвіти» продовжували залишатися пристанищем «петлюрівської інтелігенції» та «контрреволюції», провідниками «самовільної українізації», завоювати які більшовикам так остаточно і не вдалося. Приміром, більшовицький публіцист Володимир Коряк (Волько Блюмштейн) трохи пізніше так напише про феномен «просвітянства»:

«“Просвіти” вмерли, звиродніли і розклалися. Але ще деякий час житиме «просвітянство» як певне психологічне явище. Що таке тєє «просвітянство»? Це надусім особливий стан душі так званого «свідомого українця», що кохається в співах, рідному театрі, рідній культурі, неньці Україні і не визнає нічого в світі, що не є суто українським, національним»⁴³².

Отже, «Просвіти» продовжували залишатися серйозним конкурентом більшовицькій ідеологічній машині у боротьбі за вплив на свідомість українського населення. Приміром, коли на початку 1919 р. більшовики захопили в Ромнах владу вдруге, продовживши проводити таку знайому з царських часів русифікаторську політику, то повітовий з'їзд «Просвіт» висловив свій рішучий протест. З цього приводу з'їздом було прийняте таке рішення:

«З'їзд «Просвіт» Роменського району висловлюється, що найкраще можна поставити просвітню справу серед народу тільки на тій мові, якою народ говорить. Протестуючи проти нехтування мови в різних урядових та громадських установах, не дивлячись на декрети уряду, з'їзд настоює, щоб наше найрідніше не топталось ногами»⁴³³.

Роменські комуністи також у 1920 р. ніяк не могли забути, що в попередньому, 1919 р., «Просвіта» в повіті агітувала проти влади «совітів»⁴³⁴.

⁴³² Коряк В. Просвітянство. *Вісті ВУЦВК*. 1922. № 34. 11 лютого. С. 1.

⁴³³ Повітовий з'їзд Просвіт. *Просвіт'янин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 2. С. 10.

⁴³⁴ *Известия Исполнительного Комитета Роменского Совета рабочих и сельских депутатов*. 1920. 24 мая.

Справедливості ради потрібно наголосити, що у середовищі самих просвітян у 1921–1922 рр. виникають більш-менш масові почуття розчарування у можливостях своєї подальшої діяльності при новій більшовицькій владі. Звідсіля й занепад у роботі, особливо отих «старих» «Просвіт». Ця тенденція може бути добре проілюстрована на прикладі «Просвіт» Роменського повіту. Так, коли у с. Рогинці в 1922 р. з'явилася на постій військова частина, то її політпрацівник констатував тут повний занепад культурно-просвітньої роботи. «Просвіта» існує лише формально, хоч і має навіть книгозбірню, що поміщається в одній шафі, але ось напівзруйнований літній театр солдатам прийшлося ремонтувати своїми силами⁴³⁵.

Але деякі «Просвіти» Роменщини пробують у середині 1922 р. навіть реанімувати свою діяльність. Так, просвітяни с. Перекопівка обирають нове правління осередку, приступають до ремонту літнього театру й беруть в оренду чверть десятини землі, на якій садять картоплю, щоб після продажу вирощеного врожаю хоч якось поправити своє фінансове становище⁴³⁶. А в самих Ромнах на зборах просвітянського гуртка ім. І. Котляревського також було обрано нову раду й прийнято постанову, щоб, незважаючи на

«сучасний економічний стан кожного члена, загальний моральний здвиг і моральне отупіння... гуртка ні в якому разі не ліквідувати»⁴³⁷.

Але справа далі рішень зборів не пішла.

Та й саме більшовицьке керівництво повіту намагається, з одного боку, зрозуміти цю ситуацію з причинами занепаду «Просвіт», що йдуть з самого просвітянського середовища, а, з іншого, й виправдати свою політику з їх ліквідації. Це добре видно з тез до доповіді «Політпросвіт робота на селі», скла-

---

⁴³⁵ Писаревський. В темряві. *Известия Уисполкома и Упаркома КПУ*. 1922. № 464. 12 августа. С. 2.

⁴³⁶ *Известия. Орган Роменского Упаркома КПУ и Уисполкома*. 1922. № 439. 17 июня. С. 3.

⁴³⁷ *Известия. Орган Роменского Упаркома и Уисполкома*. 1922. № 441. 22 июня. С. 2.

дених за дорученням Роменського повітового комітету КП(б) У для повітової партійної наради у листопаді 1922 р. В них констатувалося:

«2) Просвіти даже в лучшие моменты своего существования не создали гибкой и многосторонней системы просвещения; она пробавлялась подцензурной драмой и полученной пропагандой. Печать немощи лежала и лежит даже на самых сильных Просвитах. 3) Попытки КП(б) У овладеть Просвитами, сделать их красными большей частью кончились неудачей. Прекрасные схемы Политпросвета, сами безжизненные, не оживили Просвиты. Она умирает на наших глазах. Долженствующий собрать все революционно-культурные силы деревни сель-будынок нарождается крайне медленно. 4) Причина упадка Просвит выяснена. а) Бедность материальной культуры села. б) Просветительный саботаж наиболее образованной части села. в) Неподготовленность красных просветителей к овладению сокровищницей укр[аинской] культуры, которая должна стать «орудием ком[мунистической] пропаганды»⁴³⁸.

Хоча (і на цьому треба наголосити) більшовицький контроль над «Просвітами» привів до того, що вони в останні три роки свого існування об'єктивно постають ланкою в соціалізації сільського середовища і їхній внесок у систему цієї культурницької політики більшовиків чітко простежується.

Таким чином, з осені 1922 р. в діях представників більшовицької влади на місцях стає очевидною чітка тенденція щодо ліквідації існуючих «Просвіт» і заміни їх тими культурницькими установами, за якими не тягнувся оцей смисловий шлейф самостійницького українства. Тому, для прикладу, вже у жовтні 1922 р. у звіті Русанівського волосного культпросвіту Гадяцькій політосвіті про виконану роботу констатується, «що у Русанівській волості більше ніде не існує т-ва «Просвіта»⁴³⁹. А лише ж у цій волості у 1921 р. було вісім осе-

⁴³⁸ ДАСО. Ф. П-442. Оп. 1. Спр. 276. Арк. 12–12зв.

⁴³⁹ ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 50.

редків товариства (потім, правда, їх кількість зменшилася до шести).

Та траплялися тут і якісь курйозні винятки. Так, чомусь саме наприкінці 1922 р., 22 грудня, у Конотопському повіті Городищенський драматичний гурток, що плідно діяв кілька років перед цим вирішив врешті-решт реорганізуватися у товариство «Просвіта»⁴⁴⁰.

Останні ж «Просвіти», як легальні, організовані форми українського національно-культурницького руху, на Сумщині зникають у 1923 р. Так, у роменській газеті «Влада праці» від 24 березня 1923 р. в замітці про політичну й культурно-освітню роботу в повіті констатувалася «смерть “Просвіт”». В ній повідомлялося:

«Просвіти на чолі з так званим «свідомим українським громадянством» ліквідовані, влились в сельбудинки як драмгуртки і працюють цілком по вказівках волосних політпросвітніх Рад».

Ну, а все майно тієї ж Роменської «Просвіти» (фарфор, кераміка, книги, рушники) 23 березня було перевезено до Роменського краєзнавчого музею⁴⁴¹.

Отже, наприкінці 1922 — на початку 1923 рр. рештки «Просвіт» ліквідовуються кількома способами:

а) «Просвіти» перетворюються на деякий час у хати-читальні. Наприклад, у с. Капустинці Гадяцького повіту «Просвіта» припинила своє існування 15 вересня 1922 р., а вже 7 листопада на її місці була організована хата-читальня з тими ж самими формами роботи: постановка спектаклів, «видача книжок на дом» з книгозбірні, читання лекцій та обговорення газетних статей⁴⁴². Або у с. Гаврилівка Роменського повіту, де «Просвіта» за наказом повітового відділу народної освіти 1 квітня 1923 р. була перетворена на хату-читальню, а

⁴⁴⁰ ДАСО. Ф. Р-4565. Оп. 1. Спр. 915. Арк. 8.

⁴⁴¹ Федько О. В. Живописні полотна Роменського осередку «Просвіти» в фондovій збірці ДІКЗ «Посулля». *Протокол Науково-методичної ради ДІКЗ «Посулля» за 2017 рік.* № 8.

⁴⁴² ДАПО. Ф. Р-3283. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 6.

Рада «Просвіти» почала виконувати обов'язки Ради хати-читальні⁴⁴³.

б) Там, де вже існували селянські будинки (сельбуди) «Просвіти» включалися до їх складу.

в) Інші способи. У листопаді місяці 1922 р., у зв'язку з тим, що Конотопська міська «Просвіта» не мала свого приміщення та «хороших керівників» вона була «влита» в конотопський «Дом Просвещения»⁴⁴⁴. Мабуть востаннє вона нагадала про себе організацією святкування чергових роковин Тараса Шевченка 10 березня 1923 р.⁴⁴⁵ А ось у с. Малий Самбір Конотопського повіту у помешканні «Просвіти» був створений Народний Дім і саме товариство просто було перейменовано 11 січня 1923 р. у «Мало-Самборське культурно-просвітне товариство»⁴⁴⁶. Головне тут, щоб слово «Просвіта» у назві нової організації було відсутнє.

Надалі, після ліквідації просвітянських осередків фактично єдиним центром культурно-просвітницької роботи на селі стає селянський будинок (сельбуд), ідея створення якого належала тодішньому Народному комісару з земельних справ Дмитру Мануїльському. Більшовики вважали, що саме такий тип культурних закладів найбільш відповідає вихованню селян на «советській платформі». Саме вони й покликані були поширювати культуру нового, соціалістичного, типу. Спочатку сельбуди планувалося будувати лише в губернських та повітових містах, у місцях найбільшого скупчення селянства (біля базарів, кооперативів, крамниць). І вже в травні 1920 р. у Харкові був відкритий Центральний селянський будинок. В таких будинках облаштовувалися читальні, проводилися бесіди, давалися поради з сільськогосподарських та політичних питань, влаштовувалися концерти, селянам постачалася література. При сельбудах повинні були також функціонувати їдальні й чайні.

⁴⁴³ ДАСО. Ф. Р-5601. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 2.

⁴⁴⁴ ДАСО. Ф. Р-4565. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 9зв.

⁴⁴⁵ Там само. Спр. 915. Арк. 23.

⁴⁴⁶ Там само. Арк. 21.

На третій Всеукраїнській нараді працівників освітніх установ у Харкові (друга половина червня 1921 р.) було підтверджено, що основною організаційною формою роботи політосвіти вже й по самих волосних селах також стає селянський будинок⁴⁴⁷. Тому сільські сельбуди постають як культурно-освітні товариства зі своїми статутами і фіксованим членством. Хоча на самій цій нараді прихильники «Просвіти», як основної форми культурницької роботи на селі активно виступили проти ідеї Селянського будинку, яка рекомендувалася Наркоматом освіти. Так, у тезах Левицького на користь «Просвіти» висувався той аргумент, що для успішної політико-просвітницької роботи серед селян потрібно використовувати форми й методи роботи, які знайомі й психологічно близькі селянству, а спроби знайти якісь нові форми серед надзвичайно інертного за своїми традиціями сільського населення на даний час є неможливими. Тому, саме «Просвіта», покликана до життя самою революцією, є найбільш відповідною організаційною формою для проведення політичної роботи на селі. І саме навколо неї повинні об'єднуватися інші установи, що проводять позашкільну роботу: хати-читальні, клуби, театри, бібліотеки, агітпункти⁴⁴⁸. В резолюції наради було сказано, що на час, коли в селі ще немає Селянського будинку, то, справді, «Червона Просвіта» стає об'єднуючим фактором роботи політосвіти на селі⁴⁴⁹. Тобто ставка більшовиками була зроблена все таки на Селянські будинки, а «Просвітам» відводилася роль «перехідної форми». Сельбуди ж поставали такими собі «вищими формами», бо їх головним завданням було

«встановлення найтіснішого контакту між селянством і робітничим класом з метою встановлення впливу організованого пролетаріату міста на селянство»⁴⁵⁰.

⁴⁴⁷ Третье Всеукраинское совещание по просвещению. Выдержки из материалов работ пленума. Резолюции. Харьков, 1922. С. 62.

⁴⁴⁸ Там само. С. 17–18.

⁴⁴⁹ Там само. С. 28.

⁴⁵⁰ Там само. С. 44.

Ретранслюючи це рішення компартії, один з керівників Охтирського повітового відділу народної освіти Матвій Довгополок у своїх тезах окреслив перспективи культурно- і політично-освітньої роботи на селі таким чином: саме навколо сельбуду, як головної організаційної одиниці повинні групуватися «Червоні Просвіти», хати-читальні, книгозбірні та драматичні гуртки⁴⁵¹.

*Матвій Довгополок (1893–1944), педагог, агроном, письменник.
У 1917 р. — засновник Краснопільської «Просвіти». Фото 1932 р.*

Коли у 1923 р. після ліквідації «Просвіт» по селах розпочалася організація сельбудів, то, знову ж, аргументувався цей крок, з одного боку, самозанепадом «Просвіт», а з іншого — їхньою нездатністю виконати ті вимоги, що висувалися компартією у справі революційного виховання селянства. Так, у газеті Роменської округи «Влада праці», звітуючи про перші перемоги з організацією сельбудів у Недригайлові, Липовій Долині, Хмелові, Рогинцях, місцеві комуністи вкотре пояснили ситуацію з необхідністю заміни «Просвіти» на сельбуд таким чином:

«Перш за все факти близького минулого свідчать про те,

⁴⁵¹ Довгополок М. Тези. *Трудова освіта. Періодичний орган Охтирської Повітаросвіти*. 1922. № 19–20. С. 23–24.

що «Просвіти» ніким не «зачинялись». Вони просто сами собою касувались: кволіли, жевріли через вузький зміст роботи. Просвітянська аристократія обмежувалась виставами з нарочито ними ж обмеженого репертуара; вони терпіли ще хорову справу, при чому співи світські та церковні були звязані досить широким містком і хористи-просвітяне здебільшого перебігали з вистави-концерта до «служби божої» і навиворот; лекційна справа не була улюбленою справою керовників в просвітах — або кислий, суто літературний реферат, або нічого — і взагалі більш нічого!»⁴⁵²

Тому, коли навесні 1923 р. розпочалася офіційна українізація, то «Просвіти» в цьому більшовицькому варіанті конструювання української советської нації участі вже не брали.

***

Отже, незважаючи на всі спроби «розчинити» «Просвіти» у своїх ідеологічно-культурницьких структурах, у свідомості представників більшовицької влади ці організації продовжували залишатися конкуруючим вогнищем української культури й освіти, кузницею виховання національно-патріотичних кадрів, що привносили ідею українства в етнографічне селянське середовище. Більшовики чітко собі засвоїли, що центральною в ідеології просвітянського руху є «так называемая «украинская идея», мелко-буржуазное национальное государство — центральная ось этой идеологии. Нетерпимость ко всему неукраинскому (и прежде всего русскому), как к чужому, — характерная психологическая черта просвитянина. Неизгладимая печать сельской зажиточной демократии лежит на всем этом движении. Первые годы революции подняли эту среду и крепко спаянную цепь организаций на положение государственного политико-просветительского аппарата Центральной Рады и Петлюровщины»⁴⁵³.

⁴⁵² Розін О. Аби люди. *Влада праці*. 1923. Ч. 89. 12 серпня. С. 1.

⁴⁵³ Гринько Г. Очерк истории и системы политпросвета. *Путь просвещения*. 1922. № 2. С. 26.

Ось так характеризував у 1922 р. природу просвітянського руху тодішній нарком освіти УСРР Григорій Гринько (до речі, уродженець с. Штепівка, Лебединського повіту).

Осередки «Просвіт» виконували, принаймні, дві важливі функції: по-перше, вони вели просвітницьку роботу серед нижчих станів населення, по-друге, формували українську національну свідомість. Але на час своєї ліквідації вони вже символізували й певний тип та рівень розвитку української культури. Так, оте привнесення початкових, елементарних знань у середовище часто неписьменного сільського населення породжувало до цих організацій зверхницьке ставлення з боку представників «елітарних», модерних прошарків української культури. Приміром, письменник-«олімпієць» Микола Хвильовий (уродженець м. Тростянець) протиставляє у своєму циклі памфлетів «Камо грядеши» образу «психологічної Європи» «гопачно-шароварну» «Просвіту». «Просвіта» для нього — це уособлення відсталості України, традиційного народництва та етнографізму, «гніздо дрібнообивательських низькопробних культурницьких уподобань». Але щоб повніше зрозуміти ставлення Хвильового до «Просвіт», потрібно ще й наголосити на класовому принципі, що чітко проглядає у поглядах цього українського націонал-комуніста. Тому він побоюється, що в добу прискореної українізації, зініційованої більшовиками,

«рідненька «Просвіта» в вишиваній сорочці і з задрипанським світоглядом, що в свій час була ідеологом куркульні повилазить зі свого традиційного сільського кубла і хмарою посує в город. Тепер, зробившись уже «червоною просвітою» вона буде «селозувати» (певніш — профанувати) міську пролетарську культуру»⁴⁵⁴.

Та зрозуміло, що програмою-максимум у діяльності «Просвіт» того історичного періоду було не плекання модерних зразків культури, а кристалізація протонаціональних по-

---

⁴⁵⁴ Хвильовий М. Камо грядеши // М. Хвильовий. *Твори в двох томах*. К., 1991. Т. 2. С. 394. Хоча ще в 1917 р. молодий Хвильовий сам брав участь в діяльності «Просвіт» і навіть деякий час очолював осередок цього товариства в слободі Рублівка (тоді — Богодухівського повіту) [Ган О. *Трагедія Миколи Хвильового*. Мюнхен: Прометей, 1947. С. 20–21].

чуттів у стійкий компонент свідомості широких народних мас шляхом реактуалізації народного способу життя, поданого в мистецьких та літературних образах (із додаванням до цих образів уже смислів не «малоросійськості», а «українськості»). Національний театр, література, хоровий спів, ритуали поклоніння національним «пророкам» — ось ті «сильні» форми впливу на народні маси (і не лише сільські), через які утверджувалася українська національна самосвідомість завдяки діяльності «Просвіти». Та й для самих членів «Просвіти» перебування в ній було доброю школою національного самоозначення.

***

Коротко потрібно сказати й про сприйняття «Просвіт» після їх ліквідації у 30-ті рр., роки сталінського терору (починаючи з процесу СВУ (1930) і до Великого терору (1937–1938)). Тоді «Просвіти» як українофільські та позапартійні організації, які своїми статутними завданнями ставили формування культурних, освітніх, мовних складових національної ідентичності (а то й без прив'язки до цієї останньої) і ніколи вузькополітичних чи «самостійницьких» стали однозначно тлумачитися вже «контрреволюційними» та «націоналістическіми» і членство в них для сотень незаконно заарештованих мешканців Сумщини було серйозним звинуваченням. Правда, в більшості випадків, звинувачення участі роботи в «Просвіті» було не самостійним, а лише додатком до якогось більш серйозного звинувачення, наприклад, участі в політичних організаціях (часто сфабрикованих)⁴⁵⁵. Одним із типових прикладів, таких кримінальних справ слугує ось такий звинувачувальний висновок, який був пред'явлений у 1937 р. Миколі Гриценку з с. Вороніж Шосткинського району:

⁴⁵⁵ Лише в анотованому покажчику позасудових кримінальних справ «Книга Пам'яті Сумської області. Забуттю не підлягає», яку продовжує видавати Державний архів Сумської області (поки що в 2007–2020 рр. вийшло 5 томів) звинувачення заарештованим участі в «Просвіті» як «контрреволюційній» «націоналістичній організації» містяться більше, ніж у 60 справах.

«Возвратившись в с. Воронеж в 1921 г. Гриценко Н.Н., будучи членом украинской националистической организации «Просвіта», вместе с националисткой Гудимович Настей и другими создали контрреволюционную националистическую организацию для борьбы с Сов. властью за отделение Украины от СССР»⁴⁵⁶.

УГОЛОВНОЕ ДЕЛО № 36772

по обвинению **БАБКИ**
Степана Лукича
Кириченко
Леонтия Евтхиевича

ПРОТОКОЛ ЕНЧАР
014-10-07-1011
по сд. 54-10 п. 7 Уд. УССР

Начато "8" апреля 1936 г.
Окончено "14" августа 1936 г.
В 23 рассылках
на 229 листов
В одном томах
том № 1

805

Арх. №
Архив
Сдано в архив " " 1936 г.

Сумская область
Ф. № 10-7241
Опись № 14

Обкладинка кримінальної справи 1936 р. активіста «Просвіти» с. Ведмеже Степана Бабки та голови «Просвіти» с. Плавинище Леонтія Кириченка Роменського повіту

⁴⁵⁶ ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 1. Спр. 402. Арк. 35.

Хоча траплялися й окремі випадки, коли жителі Сумщини репресувалися й лише за членство у «Просвітах». Так, цю ж Воронізьку «Просвіту» очолював кілька місяців у 1922 р. після Анастасії Гудимович⁴⁵⁷ Павло Рубашов. За це він був засуджений 1 грудня 1937 р. чернігівською «надзвичайною трійкою» на 10 років виправно-трудових таборів (і реабілітований лише у 1960 р.)⁴⁵⁸.

Та й набагато пізніше, навіть у 50-х рр., ці образи «Просвіт», як «петлюрівських», «націоналістичних», «контрреволюційних» організацій дають про себе знати. Як, наприклад, в характеристиці управління МГБ політичного стану в Роменському районі, де зазначалося, що в часи української революції та на початку 20-х рр. «...часть городского и сельского населения была охвачена петлюровской “Просвитой” с центром в Ромнах. Этот центр руководил сельскими ячейками “Просвиты”»⁴⁵⁹.

В цілому ж, відношення до участі в «Просвітах» було суперечливе. Не потрібно забувати, що членами цих організацій були тисячі чоловік. І якщо невелика кількість їх справді була репресована, то більшість учасників була просто не зауважена, а для деяких з них, особливо для тієї молоді, яка очолювала «Червона Просвіти» початку 20-х рр., така діяльність могла стати навіть початковою сходинкою у їхньому професійному чи партійному кар'єрному зростанні.

---

⁴⁵⁷ Сама ж Настя Гудимович разом з подругою Марією Тарасенко були розстріляні більшовиками у Києві 28 серпня 1922 р., як зв'язкові штабу армії УНР у Чернігівській губернії.

⁴⁵⁸ ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 2. Спр. 323.

⁴⁵⁹ *Реабілітовані історією: у трьох книгах. Сумська область*. Суми, 2013. Кн. 2. С. 86.

Післямова

У цій книзі проаналізована діяльність товариств «Просвіти» на території Сумщини в переломні роки національно-визвольних змагань українського народу та перші роки советської влади (1917–1923). У цей буремний період історії «Просвіти» якраз забезпечували культурний бік українського національного відродження.

Започатковані після Лютневої революції 1917 р. на українських етнічних землях осередки «Просвіт» провадили серед місцевого, в основному сільського, населення найрізноманітніші форми культурно-освітньої роботи: навчали рідною, українською, мовою грамоти неписьменне доросле населення, організували бібліотеки, відкривали книгарні, видавали книги, ставили спектаклі й влаштовували концерти, впорядковували читання лекцій та обговорення дописів у газетах і часописах, провадили роботу з дошкільного виховання дітей та організували мітинги й маніфестації. Цим самим «Просвіти» не лише підвищували загальний культурний рівень населення, а ще й формували його національну свідомість. Ініціювала ж їх створення, в основному, національно свідома інтелігенція.

Особливість діяльності «Просвіт» була залежна від специфіки тих історичних регіонів, що склали пізніше територію Сумської області. З одного боку, це землі колишньої Полтавської губернії (Роменський, північна частина Гадяцького та кілька волостей Зіньківського повітів). Тут «Просвіт» було сконцентровано найбільше, і їхня діяльність була найінтенсивнішою. На землях Сіверщини (а це частково Конотопський, Кролевецький, Глухівський та Новгород-Сіверський повіти Чернігівської губернії) їх було набагато менше, а у Глухівському повіті осередки цього товариства були представлені мінімально. І, зрештою, на території північної Слобожанщини (Охтирський, Сумський та Лебединський повіти Харківської губернії) осередків «Просвіт» також спостерігається набагато менше, ніж, наприклад, у тому ж Роменському чи Гадяцькому повітах Полтавщини.

Активне створення «Просвіт» після Лютневої революції, привело до того, що до кінця 1917 р. на території Сумщини їх було вже більше 80. У 1917 р. «Просвіти» фактично були представниками революційного парламенту — Української Центральної Ради — у містах, селах і хуторах Сумщини. Найчастіше вони були єдиним організованим українським началом у цих населених пунктах.

За часів Української держави гетьмана Скопропадського (кінець квітня — середина грудня 1918 р.), з одного боку, «Просвіти» продовжують активно працювати, хоча загальна їх кількість в порівнянні з 1917 р. майже й не змінилася, але, з іншого боку, можна зауважити й чітку тенденцію щодо переслідування просвітян антиукраїнськи налаштованим чиновництвом на рівні повітових органів влади.

У період Директорії УНР (II пол. грудня 1918–1920 рр.) організаторами освітянського процесу саме на «Просвіти» робилася ставка, як на ті «національно-українські установи», що керують усією позашкільною та дошкільною роботою у волостях, районах, містах, повітах і губерніях.

У ті неповні чотири місяці (серпень–листопад) 1919 р., коли землі Сумщини були окуповані Збройними силами Півдня Росії під командуванням Антона Денікіна «Просвіти» фактично припинили свою діяльність. Білогвардійські носії ідеї «єдиної і невідомої Росії» не могли допустити існування такої української «самостійницької» організації, тому кілька членів «Просвіти» були ними розстріляні, а приміщення організації піддавалися погрому й пограбуванню.

В добу національно-визвольних змагань багато відомих творців української державності та її національної культури, уродженців Сумщини, були пов'язані з просвітянським рухом як у цьому регіоні, так і поза його межами. Варто згадати педагогів Григорія Ващенко й Юрія Самбреса, письменників Миколу Хвильового, Бориса Антоненка-Давидовича, Михайла Івченка, Гната Михайличенка, Якова Мамонтова, Матвія Довгополока, художника, мистецтвознавця й організатора музейної справи Никанора Онацького, науковців Сергія та

Степана Тимошенків, Павла Зайцева, відомого діяча кооперативного руху Тихона Осадчого, українських акторів Ганну Затиркевич-Карпинську, Степана Шкурата, Василя Яременка, Ірину Підопригору (Воликівську), режисера і скульптора Івана Кавалерідзе, міністра землеробства в уряді Директорії УНР Бориса Іваницького...

Нове відродження «Просвіт» розпочинається з 1920 р., після приходу до влади у краї більшовиків. Вони спробували інкорпорувати ці організації до власних культурно-ідеологічних інституцій, сподіваючись за їх допомогою повести культурницьку роботу на селі. У 1920–1921 рр. з ініціативи позашкільних підвідділів повітових відділів освіти та повітових політосвіт, як доповнення до вже існуючих «Просвіт», нові осередки організації фактично були створені майже в кожному селі. Але сподівання більшовицької влади не виправдалися і восени 1922 — на початку 1923 рр. розпочалося їх активне закриття.

А за весь період, з 1917 і до 1923 рр., на території Сумщини фіксується існування близько **250** «Просвіт».

«Просвіти» доби національно-визвольних змагань започаткували цілу традицію продовження роботи цієї організації в наступні періоди української історії. Закономірністю тут є те, що «Просвіти» в Україні завжди виникали й відроджувалися в переломні для існування української нації історичні моменти. Вперше, як показано і в цій книзі, це були 1917 — поч. 1920-х рр., коли в горнилі воєн і революцій поставав сам феномен української модерної нації. Вдруге вони виникли вже в часи Другої світової війни, коли минуло лише 20 років після їх ліквідації і тому традиція розуміння «Просвіт»: а) як питомо українських організацій; б) та закріплений в українській колективній пам'яті їх націоналістичний і антибільшовицький образ були ще живі. Тому, коли настав час організовувати власне, українське, культурне життя на окупованих німцями територіях, то просвітянські товариства почали стрімко відроджуватися. Та, власне, їх часто й творили колишні просвітяни.

У цей період на території Сумщини «Просвіти» виникають і функціонують протягом 1941–1943 рр. у Конотопі й Кролевіці, Глухові й Путивлі, Сумах і Охтирці, Лебедині, Глинську, Михайлівці.

Врешті, третій період функціонування цієї організації пов'язаний з постановням Української самостійної держави на початку 90-х рр. ХХ ст. Тоді «Просвіта» виникає з реорганізованого Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка, яке було створене на хвилі нового національного піднесення в часи горбачовської «перестройки» 12 лютого 1989 р. А вже на своїй третій позачерговій конференції, 12 жовтня 1991 р., ТУМ перебирає на себе назву Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Т. Г. Шевченка.

На Сумщині обласне об'єднання Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка було створене 15 квітня 1989 р. і з початку 1992 р. воно стає Сумським об'єднанням Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Г. Шевченка (офіційно зареєстроване 27 жовтня 1993 р.).

На час написання цієї книги, у 2023 р., Сумське обласне товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка та його районні організації продовжують зреалізовувати вже у принципово новому політично-культурному контексті, сформовані ще добою Романтизму, ідеали все тієї ж *української національної ідеї*. Отже, «Просвіта» зарекомендувала себе важливим структурним елементом українського націєбудівництва ХХ ст. як на загальноукраїнському, так і на регіональному рівнях.

Додаток

Кількість заснованих «Просвіт» на території сучасної Сумщини у 1917 році

№ п/п	Населений пункт	Час заснування
Гадяцький повіт Полтавської губернії		
1	с. Бєсєвє	
2	с. Капустинці	квітень
3	с. Липова Долина	
4	с. Лучка	4 червня
5	с. Подільки	18 квітня
6	с. Підставки	
7	с. Русанівка	14 березня
8	с. Синівка	5 листопада
9	х. Хоменки	
Лебединський повіт Харківської губернії		
1	с. Бишкінь	14 квітня
2	м. Лебєдін	6 квітня
3	с. Малий Вистороп	
4	с. Терни	
5	сл. Червлєнє	21 травня
Охтирський повіт Харківської губернії		
1	с. Білка	9 липня
2	с. Боромля	початок серпня
3	с. Журавнє	13 листопада
4	с. Кириківка	
5	с. Краснопілля	
6	с. Нижнє-Весєлївка Кириківської волості	квітень
7	м. Охтирка	квітень
8	с. Самотоївка	
9	с. Тростянець	червень
10	с. Угроїди	жовтень
11	с. Хухра	червень
12	с. Янків Рїг Кириківської волості	травень

Сумський повіт Харківської губернії		
1	м. Білопілля	
2	с. Верхня Сироватка	
3	с. Нижня Сироватка	3 квітня
4	с. Стецьківка	
5	м. Суми	9 квітня
Суджанський повіт Курської губернії		
1	м. Миропілля	4 квітня
Роменський повіт Полтавської губернії		
1	с. Аксютинці	липень
2	с. Артюхівка	
3	с. Бацмани	23 липня
4	с. Бесідівка Гринівської волості	
5	с. Бобрик	червень
6	с. Ведмеже	15 серпня
7	с. Великі Бубни	
8	с. Вовківці	2 квітня
9	с. Волошнівка	
10	с. Гаврилівка Бацманської волості	1 серпня
11	с. Галка Ведмежівської волості	
12	с. Герасимівка	
13	с. Гринівка	
14	с. Житне	серпень
15	с. Засулля	
16	Западинці, м. Ромни	грудень
17	с. Іванівська Слобода	липень
18	х. Косаровщина, х. Политикине, х. Галочка Великобубнівської волості	27 липня
19	с. Коржі	
20	с. Королівщина	
21	с. Лозово-Магдалинівка	
22	с. Локня	
23	с. Малі Бубни	
24	с. Новолозівка	
25	с. Овлаші	
26	с. Пекарівка	
27	с. Перекопівка	27 липня
28	с. Плавинище	29 липня

29	с. Погреби	
30	сл. Попівщинська Бобрицької волості	
31	с. Процівка	
32	м. Ромни	6 липня
33	с. Салогубівка	
34	с. Слобідка	
35	с. Томашівка	квітень
36	с. Хоминці	
37	с. Хоружівка	23 липня
38	х. Хрещатик	
Конотопський повіт Чернігівської губернії		
1	м. Конотоп	грудень
2	с. Підлипне	2 квітня
3	с. Попівка	травень
4	с. Соснівка	2 квітня
5	с. Гиравка (Шевченкове)	2 квітня
6	с. Кошари	2 квітня
7	с. Малий Самбір	весна
8	с. Дептівка	листопад
Кролевецький повіт Чернігівської губернії		
1	м. Кролевець	жовтень
2	с. Добротове	
Глухівський повіт Чернігівської губернії		
1	сел. Шостка	29 квітня

Бібліографія

1. Опубліковані документи і матеріали

1. Товариство «Просвіта» на Сумщині. Документи і матеріали: у 2 т. Т. 1. (1917–1923) / упорядники: В. О. Артюх, Г. М. Іванущенко. Суми: Триторія, 2022. 436 с.
2. Українська революція 1917–1920 рр. у листівках та газетах: із фондів Державного архіву Сумської області / автор-упорядник Г. М. Іванущенко. Суми: Ярославна, 2005. 87 с.
3. Українське відродження 1917–1920 рр. на Сумщині / автор-упорядник Г. М. Іванущенко. Суми: ФОП Наталуха А. С., 2010. Т. 1. 280 с.

2. Архівні джерела

Державний архів Київської області

Ф. 1447. Товариство «Просвіта», м. Київ.

Оп. 1.

4. Спр. 9. Звітні матеріали про стан роботи та діяльність товариств «Просвіта» Київщини, Полтавщини, Волині, Гельстафорського українського товариства «Просвіта» (15.07.1917–27.01.1919), 64 арк.

5. Спр. 13. Статистичні відомості товариств «Просвіта» Київської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Волинської, Чернігівської, Курської, Воронежської губерній, Чорномор'я, Кавказу, Кубані, Сибіру, Бесарабії, Донеччини та Москви, 62 арк.

Державний архів Полтавської області

Ф. Р-3283. Відділ народної освіти Гадяцького повітового виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, м. Гадяч Гадяцького повіту Полтавської губернії.

Оп. 1.

6. Спр. 1. Протоколи засідань зборів членів Синівського т-ва «Просвіта» (2.02.1917–21.02.1919), 10 арк.

7. Спр. 25. Протоколи загальних зборів членів і засідань нарад т-в «Просвіта» по Гадяцькому повіту та анкети на них (1.01.1920–26.04.1922), 200 арк.

8. Спр. 27. Протоколи загальних зборів членів Синівського товариства «Просвіта» (7.02.1920–12.02.1920), 8 арк.
9. Спр. 41. Виправдовуючі документи на витрати при влаштуванні вистав Синівською «Просвітою» (12.01.1920–20.11.1920), 53 арк.
10. Спр. 52. Статут Синівської політосвітньої установи «Просвіта» (16.03.1920–12.05.1920), 14 арк.
11. Спр. 84. Протокол Гадяцького повітового з'їзду «Просвіт», виписка із протоколу і відчит про роботу повітполітосвіти, доповідь про роботу Бобрицького волвідділу народівіти (12.04.1921–3.05.1921), 28 арк.
12. Спр. 86. Протокол загальних зборів Лучанського і засідання Ради Русанівського товариств «Просвіта», список, статут і відчити про роботу культосвітніх установ по Русанівській волості (31.12.1921–20.11.1922), 53 арк.
13. Спр. 91. Протокол загальних зборів Синівського товариства «Просвіта», статут та відчит про роботу список всіх культосвітніх установ по Синівській волості (17.10.1921–9.02.1922), 14 арк.
14. Спр. 93. Протоколи загальних зборів політосвітніх установ Гадяцького повіту та відчити про їх роботу (1.04.1921–28.12.1921), 209 арк.
15. Спр. 94. Протокол засідання Капустянської політосвіти, її відчит про роботу та відомості про кількість клубів і бібліотек (4.08.1921–8.11.1922), 13 арк.
16. Спр. 98. Протокол загальних зборів членів Підставського т-ва «Просвіта», його статут і список членів (4.04.1921–4.08.1921), 5 арк.
17. Спр. 104. Протокол засідання президії Липово-Долинської волполітосвіти; статут і відчит про роботу Липово-Долинського товариства «Просвіта» (26.04.1921–28.09.1922), 6 арк.
18. Спр. 117. Листування з волвідділами народівіти Гадяцького повіту про організацію культосвітніх установ і постачання їх літературою; протоколи засідань Ради Свинарського і Лютенського т-ва «Просвіта» і культосвітньої комісії при Гадяць-

кій міліції; список т-в «Просвіта» по Русанівській волості (8.02.1921–15.04.1921), 147 арк.

19. Спр. 140. Статут і відчит про роботу культосвітньої установи «Просвіта» с. Мельників Бірківської волості (1.06.1921–1.07.1922), 8 арк.

20. Спр. 186. Протокол політосвітньої наради представників волосних відділів доповідь і списки політосвітніх установ (4.03.1922–23.05.1922), 50 арк.

21. Спр. 205. Протоколи засідань Капустянської політосвітньої Ради і відчити про діяльність політосвітніх установ цієї ж волості (11.11.1922–5.12.1922), 12 арк.

22. Спр. 280. Відчит про діяльність політосвітніх установ Бієвської і Капустянської волостей; список політ-освітніх установ по Гадяцькому повіту і відомість про діяльність Бієвського товариства «Просвіта» (28.01.1922–13.11.1922), 11 арк.

23. Спр. 285. Відчит про стан політосвітньої роботи по Берестівській волості і статут т-ва «Просвіта» с. Берестівка (15.03.1922–25.11.1922), 7 арк.

Державний архів Сумської області

Ф. 2 Сумська повітова земська управа

Оп. 1.

24. Спр. 34. Доклады земской управы собранию об освобождении от земельных сборов предприятий и учреждений, об открытии больниц в с. Подлесновка и с. Речках, об увеличении зарплаты служащим земских больниц. Отчет о деятельности Сумского общества распространения грамотности в народе (1917–1918), 35 арк.

25. Спр. 35. Журнал заседаний коллегии Сумской уездной земской управы (3.01.1918–26.06.1918), 204 арк.

26. Спр. 36. Протоколы заседаний Сумского уездного земского собрания (18.04.1918), 31 арк.

27. Спр. 37. Доклады земской управы земскому собранию о финансовом положении земства, подготовке к выборам земских гласных, материально-бытовом положении служащих. Телеграмма Винниченко об установлении на местах власти Директории (июль 1918 — февраль 1918), 97 арк.

Ф. 251 Лебединська повітова земська управа м. Лебедин Лебединського повіту Харківської губернії (не встановлена — 1919 р.).

Оп. 1.

28. Спр. 203. Протоколи засідань бюро комітета по народному образованию при Лебединской земской управе об экзаменах в начальных и двухклассных училищах, о выдаче свидетельств окончившим училища, об открытии украинских курсов в г. Лебедине (30.03.1918–5.11.1918), 34 арк.

Ф. 256 Лебединська чоловіча гімназія, 1906–1920 рр.

Оп. 1.

29. Спр. 3. Циркуляри Міністерства народного просвещения о педагогической работе, о значении педагогических советов в условиях военного времени, акт о сдаче построек, имущества Лебединской мужской гимназии в эксплуатацию; учебный план частного учебного заведения I разряда в г. Белополье (09.09.1907–08.05.1919), 34 арк.

Ф. 354 Сумська міська дума, 1785–1919 рр.

Оп. 1.

30. Спр. 56. Журнал засідань городской думы по вопросам текущих событий, наступления большевистских войск и продовольственным (27.05.1918–31.12.1918), 48 арк.

Ф. 997 Роменська міська управа, 1785–1919 рр.

Оп. 1.

31. Спр. 1414. Переписка с попечителем Киевского учебного округа, с городской думой по вопросам народного образования. Журнал засідань городской школьной комиссии (05.01.1915–29.04.1918), 367 арк.

Оп. 2.

32. Спр. 41. Журналы засідань городской думы (9.01.1918–24.12.1918), 277 арк.

33. Спр. 90. Переписка с инспектором Киевского учебного округа о содержании городских начальных училищ (10.09.1919–7.10.1919), 32 арк.

Ф. 1153 Роменська міська дума, 1785–1919 рр.

Оп. 1.

34. Спр. 3717. Журнал городской думы за 1917 год (17.01.1917–29.12.1917), 217 арк.
35. Спр. 3718. Журналы (протоколы) заседаний городской думы по разным социально-экономическим вопросам и переписка (17.03.1917–25.04.1917), 710 арк.
Ф. П-2 Бобрицький волосний комітет Комуністичної партії більшовиків України (волком КП(б)У) с. Бобрик Роменського повіту Полтавської губернії (не встановлена — 1923 р.).
Оп. 1.
36. Спр. 5. Протоколы собраний Бобрищенской комячейки (5.04.1921–9.04.1921), 162 арк.
37. Спр. 7. Докладные записки о работе комитета незаможных селян и тезисы к докладу о реорганизации товарищества «Просвіта» (13.12.1921–16.07.1922), 6 арк.
Ф. П-9. Сумська науково-дослідна комісія по написанню історії місцевої організації Комуністичної партії більшовиків України.
Оп. 1.
38. Спр. 9. Воспоминания участников революции 1917–1919 гг. Автобиографии (26.02.1931–6.11.1932), 294 арк.
Ф. П-442 Роменський повітовий комітет Комуністичної партії більшовиків України (КП(б)У) м. Ромни Роменського повіту Полтавської губернії (не встановлена — 1923 р.).
Оп. 1.
39. Спр. 30. Доклады и информации губпарткому о деятельности уездпарткома КП(б)У (березень 1920–грудень 1920), 65 арк.
40. Спр. 276. Документи укомпросвета: тезисы о содержании форм и методов политпросветработы, план работы, список курсантов райпартшколы (16.06.1922–28.09.1922), 22 арк.
Ф. Р-81 Лебединський повітовий відділ народної освіти виконавчого комітету Лебединської повітової ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Лебедин Лебединського повіту Харківської губернії 1919–1923 рр.
Оп. 1.
41. Спр. 13. Выписки из приказов. Протоколы заседаний членов культурно-просветительного кружка, комиссии по до-

школьному и соціальному вихованню. Отчеты и доклады о деятельности секции дошкольного воспитания и детских домов (30.06.1920–10.01.1921), 123 арк.

42. Спр. 75. Ведомость культурно-просветительных организаций по Лебединскому уезду, 5 арк.

Ф. Р-2340. Сумський повітовий революційний комітет.

Оп. 2.

43. Спр. 8. Протоколи засідань (копії) революційного (виконавчого) комітетів, об'єднаних нарад і зборів з наркомом, райпродком, завідуючими відділами; повітової комісії по обстеженню озимини, посівних трійок; протокол міжвідомчої наради від 7 липня 1920 р. про організацію в повіті комітетів незаможних селян (04.12.1919–08.12.1920), 169 арк.

Ф. Р-2362 Колекція документів з історії Сумщини 1753–1934 рр.

Оп. 1.

44. Спр. 20. Протоколи совещаний представителей сахарных заводов, совета старост, общих собраний рабочих сахарного рафинадного завода. Телеграммы Временного правительства о ходе событий в октябре 1917 г. в гг. Москве и Петрограде (6.02.1917–22.12.1917), 147 арк.

45. Спр. 29. Материалы о революционном движении на Сумщине в 1917 г. (копии статей из газет) (9.11.1917–1919), 95 арк.

Оп. 20.

46. Спр. 1. Протоколы совещаний представителей сахарных заводов, совета старост, общих собраний рабочих сахарного рафинадного завода (08.02.1917–22.12.1917), 147 арк.

Ф. Р-3976 Виконавчий комітет Русанівської волосної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів с. Русанівка Гадяцького повіту Полтавської губернії 1919–1923 рр.

Оп. 1.

47. Спр. 30. Протоколы общих собраний учителей школ волости, педагогических и школьных советов, общих собраний и заседаний Совета Русановского товарищества «Просвіта» (23.02.1921–23.12.1921), 28 арк.

48. Спр. 33. Список культурно-просветительных учреждений, членов товариществ «Просвіта» Русановской волости. Седення о библиотеках волости (29.12.1921–8.12.1922), 39 арк.
49. Спр. 73. Месячные отчеты о деятельности товариществ «Просвіта» Русановской волости (22.01.1922–27.11.1922), 28 арк.
- Ф. Р-3985 Синівський волосний революційний комітет с. Синівка Гадяцького повіту Полтавської губернії 1919–1920 рр.*
Оп. 1.
50. Спр. 5. Переписка, телефонограммы Гадячского уездного исполнительного комитета о проведении революционных праздников, трудовых недель. Списки сборов денежных средств для Красной Армии (4.01.1920–10.11.1920), 79 арк.
- Ф. Р-4525 Відділ народної освіти Кролевецького повітового виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Кролевець Кролевецького повіту Чернігівської губернії.*
Оп. 2.
51. Спр. 9. Доклады о деятельности волостных отделов народного образования Кролевецкого уезда (27.12.1919–28.12.1920), 48 арк.
52. Спр. 15. Сведения об избах-читальнях и культурно-просветительных кружках Кролевецкого уезда (4.11.1919–28.10.1921), 66 арк.
53. Спр. 33. Доклады о деятельности политико-просветительного и научно-просветительного отделов (1.01.1921–листопад 1921), 14 арк.
54. Спр. 46. Доклады волостных отделов народного образования (2.02.1921–10.12.1921), 81 арк.
55. Спр. 84. Отчеты о деятельности культурно-просветительных организаций Кролевецкого уезда (3.01.1922–6.03.1922), 15 арк.
- Ф. Р-4556 Виконавчий комітет Роменської міської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни Роменського повіту Полтавської губернії 1917–1922 рр.*
Оп. 1.

56. Спр. 4. Отношение Роменского товарищества «Просвита» о предоставлении пианино (30.03.1918), 1 арк.

Ф. Р-4565 Повітовий відділ народної освіти Конотопського повітового виконавчого комітету ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Конотоп Конотопського повіту Чернігівської губернії.

Оп. 1.

57. Спр. 23. Доклады заведующих подотделов Конотопского уездного отдела народного просвещения о деятельности подотделов (15.03.1921–18.08.1922), 12 арк.

58. Спр. 30. Доклады о деятельности подотделов: социально-воспитания, профессионального образования, политпросвета Конотопского уездного отдела народного образования. Ведомость о состоянии трудовых школ Конотопского уезда (1.04.1922–12.01.1923), 44 арк.

59. Спр. 92. Резолюция 7-го съезда Советов Конотопского уезда по уполитпросвету. Доклады о деятельности секций подотдела политического просвещения Конотопского уезда (3.10.1922–9.02.1923), 30 арк.

60. Спр. 819. Постановления Совета Народных Комиссаров УССР о правилах службы в государственных учреждениях и предприятиях. Доклад заведующего Конотопского уездного отдела народного образования о учебно-воспитательной работе за 1921 год. Заключение комиссии по обследованию детских учреждений г. Конотопа. Список школ по волостях Конотопского уезда. Статистические сведения о школах социального воспитания г. Конотопа (28.10.1922–17.02.1923), 43 арк.

61. Спр. 905. Список работников народных домов, хат-читален и других культурно-просветительных учреждений Конотопского уезда (1920–1921), 12 арк.

62. Спр. 914. Список культурно-просветительных учреждений Конотопского уезда (январь 1922–декабрь 1922), 36 арк.

63. Спр. 915. Протоколы заседаний Городищенского и Мало-Самборского товариществ «Просвита». Список членов Городищенского т-ва «Просвіта» (1.01.1923–6.02.1923), 25 арк.

Ф. Р-5572 Виконавчий комітет Роменської волосної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни Роменського повіту Полтавської губернії 1919–1923 рр.

Оп. 1.

64. Спр. 128. Матеріали о деятельности товарищества «Просвіта» (сводки, списки членов совета товарищества, протоколы собраний, списки инвентаря) (14.12.1921–31.12.1921), 16 арк.

65. Спр. 129. Матеріали по внешкольному образованию (анкеты товарищества «Просвіта», сведения о библиотеках) (26.01.1921–1.02.1921), 7 арк.

66. Спр. 185. Матеріали о деятельности товарищества «Проросвіта» (отчеты, протоколы собраний) (13.06.1922–30.06.1922), 33 арк.

67. Спр. 188. Списки имущества школ, товариществ «Просвіта», библиотек (23.02.1922–11.05.1922), 36 арк.

Ф. Р-5573 Виконавчий комітет Вовківської волосної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів с. Вовківці Роменського повіту Полтавської губернії 1919–1923 рр.

Оп. 1.

68. Спр. 94. Распоряжения Роменского уездного отдела народного образования, п/отдела по культурно-просветительной работе. Статуты товарищества «Просвещение» и др., переписка по народному образованию (20.01.1922–19.03.1923), 96 арк.

Ф. Р-5577 Виконавчий комітет Глинської волосної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів с. Глинськ Роменського повіту Полтавської губернії 1920–1923 рр.

Оп. 1.

69. Спр. 8. Копии приказов, инструкции Роменского отдела народного образования (29.11.1921–26.08.1922), 38 арк.

Ф. Р-5579 Виконавчий комітет Бацманівської волосної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів с. Бацмани Бацманівської волості Роменського повіту Полтавської губернії 1919–1923 рр.

Оп. 1.

70. Спр. 26. Копия постановлення Народного комиссариата просвещения УССР о проведеннии в жизнь 7-летней трудовой школы. Циркулярны Роменского уездного отдела народного образования о сборе средств в пользу голодающих детей, о политико-просветительной работе на селе. Отчеты о состоянии школ волости. Списки учителей (4.09.1920–31.12.1922), 162 арк.

Ф. Р-5600 Відділ народної освіти виконавчого комітету Роменської повітової ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни Роменського повіту Полтавської губернії 1919–1923 рр.

Оп. 1.

71. Спр. 22. Переписка с волостными товариществами «Просвіта» по вопросам организации культурно-просветительских и драматических кружков (22.12.1919–9.06.1920), 129 арк.

72. Спр. 30. О личном составе волполитпросветов, отчеты о деятельности волполитпросветов. Переписка по организационным вопросам (26.05.1921–22.11.1921), 35 арк.

73. Спр. 42. Про особистий склад співробітників клубів та «Просвіт» по Роменському повіту (13.06.1921–29.06.1921), 19 арк.

74. Спр. 57. Список членів повітових «Просвіт» (13.01.1921–13.12.1921), 26 арк.

75. Спр. 118. Переписка об открытии школ для взрослых при школах Роменского уезда. Сведения об открытии таких. О личном составе преподавателей и слушателей, учет неграмотного и малограмотного населения (2.03.1920–24.06.1920), 137 арк.

76. Спр. 119. Листування з волосними відділами народної освіти про культурно-освітні установи як то клуби, читальні, гуртки; про товариства «Просвіта» по Роменському повіту (25.05.1920–8.02.1921), 158 арк.

77. Спр. 239. Циркулярные распоряжения Народного комиссариата образования Полтавского губернского отдела народного образования, переписка с волостными отделами

народного образоваання по вопросам политико-просветительной работы среди населения. Отчеты о ходе работы по ликвидации неграмотности среди населения (3.01.1921–14.12.1921), 256 арк.

78. Спр. 249. Протоколы общих собраний товариществ «Просвіта» (3.04.1921–22.06.1922), 38 арк.

79. Спр. 250. Список драматичного гуртка. Протоколи засідань товариств. Вимогові відомості на виплату платні співробітникам т-ва «Просвіта» (9.04.1921–5.02.1922), 42 арк.

80. Спр. 251. Інструкції по організаційних питаннях вищестоящих політпросвітних державних установ (26.04.1921–12.10.1921), 27 арк.

Ф. Р-5601 Інспектура народної освіти виконавчого комітету Роменської окружної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Ромни Роменського округу.

Оп. 1.

81. Спр. 122. Протокол общего собрания Гавриловского товарищества «Просвіта» (1.04.1923), 3 арк.

Ф. Р-5810 Роменське повітове статистичне бюро Полтавського губернського статистичного бюро м. Ромни Роменського повіту Полтавської губернії 1919–1923 рр.

Оп. 1.

82. Спр. 27. Інструкції УСУ, губстатбюро по статистике народного образования. Сведения об учреждениях наробразы по уезду (14.10.1921–28.12.1921), 105 арк.

Ф. Р-6434 Роменський краєзнавчий музей повітового відділу народної освіти м. Ромни.

Оп. 1.

83. Спр. 7. Отчеты о работе Роменского окружного музея за 1923 г. (1.01.1923–1.01.1924), 20 арк.

Ф. Р-6661 «Підготовка та завоювання радянської влади на Роменщині». Спогади старих більшовиків. Колекція. м. Ромни Сумської області 1967 р.

Оп. 1.

84. Спр. 1. Авраменко Петр Иванович (Воспоминание об организации Роменской коммунистической роты, о работе в

ВЧК и милиции (1918–1925 гг.), о революционных событиях в с. Засулье) (1967), 9 арк.

Ф. Р-6760 Виконавчий комітет Кириківської волосної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів с. Кириківка Охтирського повіту Харківської губернії
Оп. 1.

85. Спр. 67. Переписка с уисполкомом о работе школ, клубов, кружков просвещения; протоколы заседания школьных советов (9.03.1921–12.07.1921), 211 арк.

86. Спр. 95. Копии циркуляров, постановлений Наркомпроса; протоколы заседаний волнаробраза (5.05.1921–19.10.1921), 24 арк.

Ф. Р-6766 Виконавчий комітет Хухрянської волосної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів с. Хухра Охтирського повіту Харківської губернії 1919–1923 рр.
Оп. 1.

87. Спр. 64. Распоряжения уездного отдела народного образования о преподавании на украинском языке, учете преподавателей; запросы по политико-просветительной работе (23.09.1920–15.07.1921), 90 арк.

88. Спр. 65. Запросы и переписка уездного отдела народного образования с волнаробразом о состоянии школьной работы и различным статистическим сведениям (22.09.1920–25.05.1921), 177 арк.

89. Спр. 96. Копии циркуляров, постановлений ВЦИКа, Наркомата просвещения. Протоколы заседаний волнаробраза (5.05.1921–19.10.1921), 24 арк.

Ф. Р-7641 Управління Народного Комісаріату внутрішніх справ УРСР (НКВС УРСР) по Сумській області м. Суми Сумської області 1939-1941 рр.; Управління Народного Комісаріату державної безпеки УРСР по Сумській області м. Суми Сумської області 1941 р.; Управління Народного Комісаріату внутрішніх справ УРСР по Сумській області м. Суми Сумської області липень 1941-1943 рр.; Управління Народного Комісаріату державної безпеки УРСР по Сумській області м. Суми Сумської області 1943-1946 рр.; Управління Мініс-

терства державної безпеки УРСР. м. Суми Сумської області 1946-1953 рр.; Управління Міністерства внутрішніх справ УРСР (МВС УРСР) по Сумській області м. Суми Сумської області 1953-1954 рр.; Управління Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР (КДБ при РМ УРСР) по Сумській області м. Суми Сумської області 1954-1991 рр.; Управління Служби національної безпеки України (СНБ) по Сумській області м. Суми Сумської області 1991-1992 рр.; Управління Служби безпеки України (СБУ) по Сумській області м. Суми Сумської області 1992 р.

Оп. 1.

90. Спр. 318. Федченко Николай Иосифович (17.11.1937–14.02.1958), 71 арк.

91. Спр. 348. Губенко С. П., Зражевский И. Ф., Шевченко П. Т. и др. (26.02.1938–30.03.1939), 479 арк.

92. Спр. 394. Метла Михаил Пимонович (28.11.1937–26.01.1994), 57 арк.

93. Спр. 401. Поляченко Кондрат Никитович (21.10.1937–29.12.1956), 66 арк.

94. Спр. 402. Гриценко Николай Николаевич (17.09.1937–29.12.1994), 79 арк.

95. Спр. 431. Ахтырко Игнат Андреевич, Никифоров Петр Васильевич и др. (17.03.1938–травень 1990), 444 арк.

96. Спр. 540. Судак Петр Лукич (2.11.1937–20.11.1937), 156 арк.

97. Спр. 546. Коваленко Кирилл Никитович (8.04.1938–3.11.1993), 347 арк.

98. Спр. 551. Шевченко Иван Антонович (27.10.1937–2.11.1993), 58 арк.

99. Спр. 564. Хмеловский Григорий Степанович (25.10.1937–4.09.1957), 370 арк.

100. Спр. 567. Казановский П. Г., Портянко И. Т., Закорко И. С., Резник М. И. и др. (28.01.1930–14.07.1995), 258 арк.

Оп. 2.

101. Спр. 110. Дзюбин Николай Георгиевич, Петренко Федор Иванович и др. (5.04.1938–19.05.1959), 158 арк.

102. Спр. 323. Рубпашов Павел Поликарпович (20.11.1937–9.08.1960), 165 арк.

103. СПр. 652. Давиденко Антон Корнеевич (5.10.1937–5.03.1965), 117 арк.

Оп. 3.

104. Спр. 490. Дробилко Василий Сергеевич, 163 арк.

Оп. 4.

105. Спр. 338. Зозуля Павел Федотович (19.06.1937–23.06.1965), 147 арк.

Оп. 5.

106. Спр. 539. Федоренко Михаил Иванович (2.10.1937–30.05.1994), 100 арк.

107. Спр. 707. Ганжа Николай Иванович (26.10.1930–29.08.1989), 47 арк.

108. Спр. 887. Губенко Григорий Пантелеймонович, Бегмик Андрей Иванович, Нерод М.А., Якименко И. С. (11.02.1938–5.12.1991), 136 арк.

Оп. 6.

109. Спр. 505. Грищенко Николай Андреевич (12.08.1937–13.06.1991), 79 арк.

Оп. 14.

110. Спр. 142. Бабка Степан Лукич, Кириченко Леонтий Евтихийевич (8.04.1936–23.12.1994), 224 арк.

Державний архів Харківської області

Ф. Р-820 Інспектура народної освіти Харківського губернського виконавчого комітету рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

Оп. 1.

111. Спр. 132. Отчет о работе политпросвета и соцвоса (3.02.1921–22.04.1921), 107 арк.

112. Спр. 138. Инструкции, протоколы и отчеты политпросвета (21.01.1921–12.12.1921), 35 арк.

113. Спр. 269. Циркуляры и инструкции Губполитпросвета (4.01.1922–28.12.1922), 177 арк.

**Центральний державний архів вищих органів влади
та управління України**

Ф. 166 Міністерство освіти і науки України, м. Київ.

Оп. 1.

114. Спр. 495. Листування з комісаріатом в справах Київського шкільного округу, середніми учбовими закладами та Зіньківським, Новогеоргієвським та Охтирським товариствами «Просвіта» про асигнування коштів на їх утримання (20.02.1919–19.07.1919), 29 арк.

115. Спр. 876. Матеріали про організацію учбового процесу в загально-освітніх та профтехнічних школах (статути, положення, проект декрету РНК УСРР, циркуляри, схеми доповідей та звітів, листування з губвідділами освіти з цих питань) (24.02.1920–28.12.1920), 181 арк.

Фонд 1009 Полтавське товариство «Просвіта», м. Полтава за 1917–1921 рр.

Оп. 1.

116. Спр. 19. Листування з товариствами «Просвіта», управами та ін. установами про відкриття та організацію місцевих просвітніх товариств та філій, надіслання статуту та літератури, передавання Полтавському товариству «Просвіта» майна М. Д. Пищанського, протоколи засідань товариств, списки просвітніх товариств Полтавщини та ін. (5.05.1917–31.03.1919), 107 арк.

117. Спр. 24. Постанови наради представників сільських земельних комітетів Кременчуцького повіту, декларація та постанови з'їзду делегатів 5-ї армії, протоколи та постанови з'їзду представників «Просвіт» Миргородського повіту, статуту просвітніх товариств та кооперативних організацій, план діяльності на 1918 р. культурно-просвітнього відділу Полтавської спілки споживчих товариств, звернення Комісії зі сприяння позики Свободи 1917 р., оголошення про створення Бюро освідомителів, Українського селянського університету, Історичного архіву Полтавщини, вибори до Полтавської міської думи та ін. заходи; брошури, театральні афіші, календар на 1920 р. (29.04.1917–23.04.1920), 119 арк.

Ф. 1409 Харківська губерньська Україньська рада, м. Харків.

Оп. 1.

118. Спр. 11. Про з'їзд українських педагогів, українізацію шкіл, літератури, залучення вчителів до організації курсів українознавства і товариств «Просвіта» в районах і повітах Харківської губернії (статут, відозва, листування тощо) (22.04.1917–16.07.1917), 31 арк.

Ф. 2201 Міністерство освіти Україньської Держави, м. Київ.

Оп. 1.

119. Спр. 594. Про українізацію гімназій (4.04.1918–29.11.1918), 187 арк.

120. Спр. 631. Про відкриття української мішаної державної гімназії в м. Юнаківка на Харьківщині (5.08.1918–22.08.1918), 2 арк.

121. Оп. 2.

122. Спр. 361. Виписки з протокольних постанов Роменської Повітової Народної Ради та листування про організацію позашкільної освіти та асигнування на неї (12.06.1918–19.11.1918), 9 арк.

123. Спр. 362. Випис з журналу (протоколу) Сумського повітового земського зібрання і доповіді по організації позашкільної освіти. Доповіді Сумської земської управи і культурно-освітньої комісії по учбових, організаційних і фінансових питаннях (31.05.1918–6.12.1918), 36 арк.

124. Спр. 367. Матеріали до 2-го Всеукраїнського з'їзду «Просвіт» 3–5 листопада 1918 р., доповіді, постанови, списки та мандати делегатів, листування про організацію з'їзду (10.07.1918–5.11.1918), 186 арк.

125. Спр. 369. Зразковий статут українського товариства «Просвіта». Списки «Просвіт», які прохають допомоги та про їх стан у повітах і містах (31.05.1918–11.12.1918), 35 арк.

126. Спр. 374. Доповідь про організацію «Просвіти» в Лебединському повіті. Листування з повітовими «Просвітами» про організацію курсів українознавства, української гімназії, по організаційних та фінансових питаннях. Оголошення Барвенковської «Просвіти» (16.05.1918–2.01.1919), 29 арк.

127. Спр. 376. Статут Роменської «Просвіти». Доповідь та фінансові звіти Полтавської «Просвіти». Про заснування Народного університету в м. Полтава. Листування з «Просвітами» про їхній стан та по фінансових питаннях. Список «Просвіт» Зінківського, Кременчуцького та Прилуцького повітів (4.04.1918–17.10.1918), 92 арк.
128. Спр. 380. Відомості про наявність «Просвіт» в Чернігівській губернії й списки їх. Листування з «Просвітами» по культурно-освітніх, організаційних та фінансових питаннях (11.05.1918–грудень 1918), 45 арк.
129. Спр. 381. Доповідна записка про значення «Просвіт». Про стан та потреби «Просвіт» (квітень 1918–21.01.1919), 12 арк.
130. Спр. 464. Анкети про стан позашкільної освіти в повітах Полтавської губернії (2.09.1918–3.03.1919), 63 арк.
- Оп. 3.
131. Спр. 13. Списки «Просвіт» на Україні, 25 арк.
Ф. 2581 Генеральне секретарство освіти Української Центральної Ради, м. Київ.
- Оп. 1.
132. Спр. 157. План і звіт діяльності департаменту; звіт про перший з'їзд місцевих товариств «Просвіти», протоколи і постанови його (18.07.1917–29.11.1917).
133. Спр. 159. Повідомлення й доповіді місцевих товариств «Просвіта» про їх організацію, плани і діяльність; листування з ними у справі різних консультацій, прохання про грошову допомогу (3.07.1917–20.12.1917), 105 арк.
134. Спр. 161. Справа першого з'їзду місцевих товариств «Просвіта», посвідчення і мандати делегатів (20.09.1917–23.10.1917), 235 арк.
135. Спр. 163. Прохання місцевих земств, товариств «Просвіта» і інших організацій про допомогу в організації курсів, шкіл для дорослих і т. ін., надсилкою лекторів, літератури, консультаціями. Листування в господарській справі (5.07.1917–березень 1918), 132 арк.

**Центральний державний архів громадських
організацій України**

*Ф. 1 Центральний комітет Комуністичної партії України
(ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991).*

Оп. 6.

136. Спр. 7. Протоколи №№ 1–64; 1–10 засідань Політбюро, бюро наявного складу членів ЦК КП(б)У (1-й примірник) (15.04.1920–18.12.1920), 124 арк.

Оп. 20.

137. Спр. 354. Циркуляри, тези, інструкції, постановлення ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У і ЦК КСМУ об організації отделов по работе в деревне, комячеек, комитетов незаможных селян, проведеніи партійно-політической работы в деревне (20.01.1920–31.12.1920), 345 арк.

**Галузевий архів Служби безпеки України
в Сумській області**

138. Спр. П-13443. Бабка Степан Лукич (29.04.1950–29.06.1950).

139. Спр. П-13667. Т. 1. Власенко Виктор Иванович, Сергиенко Григорий Иванович (17.03.1945–20.08.1945), 215 арк.

**Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.
Інститут рукопису**

Ф. 1. Літературні матеріали.

140. Спр. 11025. Матеріали 1-го Всеукраїнського з'їзду «Просвіти»: а) тези доповідей; б) протокол засідання музично-драматичної комісії з'їзду; в) привітальні телеграми тощо, 44 арк.

Ф. 114. Київська «Просвіта».

141. Спр. 457. Матеріали про організацію з'їзду товариств «Просвіта», звернення товариства «Просвіта» в Києві, списки «Просвіт», доповіді про діяльність деяких з них на Катеринославщині, Полтавщині, Слобожанщині, Поділлі, Курщині та Кубані, 51 арк.

3. Мемуари та спогади

142. Ващенко Григорій. До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині. *Визвольний шлях. Суспільно-політичний*

і науково-літературний місячник. 1955. Кн. 5. С. 75–76.

143. Воспоминания генерала Сергея Яковлевича Гребенщикова / сост. Ю. Арбатская. Симферополь: Н. Орианда, 2009. С. 175–176.

144. Самброс Ю. Щаблі. Мій шлях до комунізму. [Б. м.]: Сучасність, 1988. С. 82–87, 118–123, 132–134, 143–144.

4. Художні твори

145. Антоненко-Давидович Б. Просвітяни // Б. Антоненко-Давидович Б. Синя волошка. Харків-Київ: Книгоспілка, 1930. С. 116–133.

5. Публікації у періодичних виданнях та інших джерелах

146. Антоненко-Давидович Б. Нова школа. *Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народної освіти*. 1920. Серпень. С. 2.

147. Артюх В., Іванущенко Г. Джерела до історії Товариства «Просвіта» в Сумах (1917–1918 рр.). *Сумський історико-архівний журнал*. 2019. № XXXIII. С. 33–46.

148. Безталанна. *Наша спілка*. 1917. № 35. 3 серпня. С. 4.

149. Береза. Просвітня робота. *Наша спілка*. 1917. № 81 23 грудня. С. 3.

150. Берестовський І. До українців. *Сумской вестник*. 1917. № 183. 22 августа. С. 4.

151. Бюст Шевченкові у Медвежому, Роменського повіту. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 1. 18 травня. С. 11.

152. В с. Аксютинцях. *Наша спілка*. 1917. № 75. 30 листопада. С. 4.

153. В Сумах и его уезде. «Просвіта». *Лебединские известия*. 1917. № 9 (13 апреля). С. 4.

154. Ведмежівське Т-во Просвіта. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 3. 8 червня. С. 16.

155. Від Бюро Роменської Повітової Спілки т-в «Просвіта». *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 9–10–11. 15 листопаду. С. 27–29.

156. Від Повітвіднаросу. *Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народньої освіти*. 1921. № 8. С. 16.
157. Від Роменської Просвіти. *Просвітянин. Культурно-просвітний журнал*. Ромен, 1919. № 1. 11 березоля. С. 14.
158. Вовкушевський О. Заснування Просвіти в с. Гаврилівці Бацмановської волости. *Наша спілка*. 1917. № 37. 8 серпня. С. 4.
159. Всеукраинское совещание по просвещению. 3-е. Выдержки из материалов работы пленума и секций. Резолюции. Харьков: Изд. Отд. Наркомпроса, 1922. 83 с.
160. Всім Т-вам «Просвіта» Охтирського повіту. *Известия Ахтырского Уездисполкома и Уездпарткома КП(Б)У*. 1920. № 136. 1 августа.
161. Гайовий М. З життя Гаївської Просвіти. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 6–7. 30 серпня. С. 38–39.
162. Галь-Галь. Небіжчиця — «Просвіта». *Газета Гадяцького земства «Рідний край»*. 1918. № 60. 3 жовтня.
163. Гимназия в Вер. Сыроватке. *Земские известия*. 1918. № 44. 12 сентября.
164. Г. Л. Театр. *Народное слово*. 1918. № 65. 4 июля. С. 4.
165. Г. Л. Засульська Просвіта. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 4. 1 липня. С. 20.
166. Гринько Г. Очерк истории и системы политпросвета. *Путь просвещения*. 1922. № 2. С. 1–57.
167. Губернський український з'їзд в Харькові. *Рідне слово*. 1917. № 4. 22 квітня. С. 2.
168. Гурток імені Ів. Котляревського. *Известия. Орган. Роменского Упаркома К.П.У. и Уисполкома*. 1922. № 441. 22 юня.
169. Гурток Котляревського в Ромні. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 6–7. 30 серпня. С. 33–34.
170. Давидів Б. Тростянець, Охтирського пов. *Голос села*. 1917. № 2. 8 августа. С. 2–3.
171. Деятельность «Просвит». с. Засулье. *Известия Роменского В.-Революционного Комитета*. 1920. № 67. 2 марта.

172. До бенефісу Корольчука. *Народное слово*. 1918. № 106. 23 августа. С. 3.
173. До відома громадянства. *Известия Роменского В.-Революционного Комитета*. 1920. № 63. 26 февраля.
174. До відома «Просвіт». Статут «Спілки Просвіт» Гадяцького повіту. *Газета Гадяцького земства*. 1917. № 112. 2 декабря. С. 2.
175. До всіх Просвіт Роменської волости. *Известия Роменского В.-Революционного Комитета*. 1920. № 96. 7 апреля. С. 4.
176. До всіх Рад Українських Товариств Просвіта Конотопського повіту. *Кооперация и жизнь*. Конотоп, 1919. № 7. 1 апреля. С. 19–20.
177. До з'їзду Просвіт. *Известия Роменского В.-Революционного Комитета*. 1920. № 51. 12 февраля.
178. До Просвіт і просвітянських робітників. *Известия. Орган. Роменского Упаркома К.П.У. и Уисполкома*. 1922. № 441. 22 июня. С. 1.
179. До Шевченківських Роковин. *Кооперация и жизнь*. Конотоп, 1919. № 5. 1 марта. С. 4–5.
180. Допис. Село Протасівка, Роменського повіту. *Народное слово*. 1918. № 33. 30 мая. С. 3.
181. Дописи. Нижча Сироватка. *Рідне слово*. 1917. № 2. 8 квітня. С. 4.
182. Дописи. Янків Ріг. *Рідне слово*. 1917. № 10. 3 червня. С. 4.
183. Эль Пе. Село Білка. *Голос села*. 1917. № 2. 8августа. С. 3.
184. З Ахтирського повіту. Самотоївка. *Нова Громада*. 1917. Ч. 14. 26 листопада. С. 2.
185. З діяльності «Просвіти». *Наша спілка*. 1917. № 64. 21 жовтня. С. 4.
186. З життя Глинської Просвіти. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1920. Ч. 1-2. Січень. С. 67–68.
187. З життя Житянської Просвіти. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 3. 8 червня. С. 15.
188. З життя Западинського т-ва «Просвіта». *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 6–7. 30 серпня. С. 34–35.

189. З життя Засульської Просвіти. *Пламя революції*. 1920. № 102. 20 апреля.
190. З життя Лозово-Магдалинівської Просвіти. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 12. 15 грудня. С. 30–31.
191. З життя Могильського т-ва Просвіта. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 9–10–11. 15 листопаду. С. 26–27.
192. З життя Просвіт. *Просвітянин. Культурно-просвітний журнал*. Ромен, 1919. № 1. 11 березоля. С. 13.
193. З життя Просвіт. Рогинці, Роменського повіту. *Народное слово*. 1918. № 82. 25 июля. С. 2.
194. З життя Просвіт. Хутір Рубанка, Роменського повіту. *Народное слово*. 1918. № 81. 24 июля. С. 2.
195. З життя Ріпчанської Просвіти. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 3. 8 червня. С. 13–14.
196. З життя Слобідської Просвіти. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 5. 19 липня. С. 18–19.
197. Заброда. С. Малий Самбір, Конотопського повіту. *Черниговская земская газета*. 1917. № 82–83. 27 октября. С. 8–9.
198. Загальні Збори Роменськ[ої] Укр[аїнської] Громади. *Наша спілка*. 1917. № 27. 13 липня.
199. Заклик. *Народное слово*. 1918. № 131. 26 сентября.
200. Засідання Роменської Городської Думи. *Наша спілка*. 1917. № 27. 13 липня.
201. Збірник. Охтирка: Вид-во Спілки споживчих т-в «Просвіта», 1920. 31 с.
202. Із життя Галківського т-ва «Просвіта». *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 3. 8 червня. С. 19–21.
203. Інструкторська допомога. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 3. 8 червня. С. 15.
204. Інструкція Волвіднаросам Охтирщини про їх працю з 1-го січня 1921 року. *Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народньої освіти*. 1921. № 8. С. 15–16.
205. Карпійчук. Калинівське Т-во Просвіта. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 4. 1 липня. С. 22–23.
206. Книгарня Роменської Просвіти. *Просвітянин. Культурно-просвітний журнал*. Ромен, 1919. № 1. С. 13.

207. Корреспонденция. Белополье. *Луч.* Сумы, 1919. № 9–10. 17 апреля. С. 56.
208. Культурна діяльність «Просвіт» на Слобожанщині. *Відродження.* 1918. № 129. 5 вересня. С. 7.
209. Культурная работа. *Знамя труда.* 1921. 18 января.
210. Курси для урядовців. *Земские известия.* 1918. № 37. 27 августа.
211. Лебедин. *Рідне слово.* 1917. № 2. 8 квітня. С. 4.
212. Леонтенко Гр. До просвітних справ. *Народное слово.* 1918. № 63. 2 июля. С. 2.
213. М. Пр. м. Лебедин. *Земське діло.* 1918. № 299. 3 липня. С. 4.
214. Мати-Наймичка. *Наша спілка.* 1917. № 41. 18 серпня. С. 4.
215. Местная хроника. *Лебединские известия.* 1917. № 5. 8 апреля. С. 3.
216. Местная хроника. «Просвіта». *Лебединские известия.* 1917. № 20. 27 апреля. С. 4.
217. Миропіль (на Курщині). *Нова Рада.* 1917. № 30. 4 мая. С. 4.
218. Мищенко М. До читачів Просвітянської бібліотеки. *Известия Роменского Уисполкома и Упаркома К.П.У.* 1922. № 488. 9 декабря. С. 3.
219. [Мищенко Микита] М. М. Наталка Полтавка. *Народное слово.* 1918. № 32. 29 мая.
220. [Мищенко Микита] М. М. Вистава-концерт Просвіти. *Наше слово.* 1918. № 29. 14 ноября.
221. [Мищенко Микита] М. М. З життя Роменського товариства Просвіта. *Наше слово.* 1918. № 59. 21 грудня. С. 3.
222. [Мищенко Микита] М. М. З життя Роменського тов. Просвіта. *Наше слово.* 1918. № 62. 25 грудня. С. 2.
223. [Мищенко Микита] М. М. До Просвіт. *Просвіт'янин. Культурно-просвітний журнал.* Ромен, 1919. № 1. 11 березоля. С. 10–11.
224. [Мищенко Микита] М. М. Двохмісячні регентсько-режисьорські курси. *Просвіт'янин. Культурно-просвітний журнал.* Ромен, 1919. № 1. 11 березоля. С. 12–13.
225. Місцеве життя. *Наша спілка.* 1917. № 34. 30 липня. С. 4.
226. Місцеве життя. В с. Вовківцях. *Наша спілка.* 1917. № 74. 25 листопада. С. 4.

227. Місцеве життя. Заснування «Просвіти» в с. Гаврилівці, Бацманської волості 1917 року 1 серпня. *Наша спілка*. 1917. № 37. 8 серпня. С. 4.
228. Молодь бажає освіти. *Голос незаможника*. 1921. № 21. 21 декабля. С. 4.
229. Муха Т. С. Рогинці на Полтавщині. *Народное слово*. 1918. № 106. 23 августа. С. 3–4.
230. Наймичка. *Наша спілка*. 1917. № 37. 8 серпня. С. 4.
231. НаказпредставникамВедмежівськогоТ-ва. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 2. 24 травня. С. 10–12.
232. Народні діячі. *Известия Роменского В.-Революционного Комитета*. 1920. № 46. 6 февраля.
233. Національне свято в с. Перекопівці. *Роменский день*. 1918. № 13. 8 марта. С. 4.
234. Не хочуть темноти. *Голос селянина*. 1921. 11 мая.
235. Небажаний Г. С. Вовківці, Роменського повіту. *Народное слово*. 1918. № 75. 17 июля. С. 3.
236. Нові видання Роменської Просвіти. *Просвітянин. Культурно-просвітний журнал*. Ромен, 1919. № 1. 11 березоля. С. 13.
237. Открытие «Просвиты» в хут. Левандовке. *Известия Исполнительного Комитета Роменского Совета рабочих и селянских депутатов*. 1919. № 81. 3 июня.
238. Отрішко Я. Робітничє Т-во «Просвіта» імені Т. Г. Шевченка. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 6–7. 30 серпня. С. 37.
239. Пам'яти Д. М. Лисенка. *Известия Роменского Военно-Революционного Комитета*. 1919. №7. 16 декабря. С. 2.
240. Пастирі просвітителі народу. *Наша спілка*. 1917. № 64. 21 жовтня. С. 4.
241. Перший Український хор. *Кооперація и жизнь*. Коноп, 1919. № 2. 15 яваря. С. 18–19.
242. Пирятинський М. Нова Просвіта. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 4. 1 липня. С. 20–21.
243. Письма в редакцию. *Голос селянина*. 1920. № 217. 7 сентября. С. 4.

244. Плахта Б. Нові можливості в житті «Просвіти». *Трудова освіта. Періодичний орган Охтирського повітового відділу народньої освіти*. 1921. № 14–15. С. 13.
245. По повіту. *Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народньої освіти*. 1921. № 8. С. 11.
246. По уезду. с. Бишкинь. *Лебединские известия*. 1917. № 14. 20 апреля. С. 4.
247. По уезду. с. Вовківці. *Известия. Орган Роменского Упаркома К.П.У. и Уисполкома*. 1922. № 415. 22 марта. С. 4.
248. По уезду. с. Перекопівка. *Известия. Орган Роменского Упаркома К.П.У. и Уисполкома*. 1922. № 439. 17 июня. С. 3.
249. По уезду. Чернеле. *Лебединские известия*. 1917. № 44 (28 мая). С. 2.
250. Повітовий з'їзд Просвіт. *Наша спілка*. 1917. № 78. 13 грудня. С. 3–4.
251. Повітовий з'їзд Просвіт. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 2. 24 травня. С. 8–10.
252. Покровський В. Суми 21-го травня. *Сумской вестник*. 1917. № 109. 21 мая. С. 4.
253. Політико і культурно-освітня робота на Роменщині. *Влада праці*. 1923. № 518. 24 березня. С. 3.
254. Порядок Українського празника. *Сумской вестник*. 1917. № 109. 21 мая. С. 2.
255. Последние часы т.т. Василенка и Галенка. *Известия Роменского В. Революционного Комитета*. 1920. № 72. 7 марта. С. 3.
256. Пр. Гурток Івана Котляревського. *Просвітянин. Культурно-просвітний журнал*. Ромен, 1919. № 1. 11 березоля. С. 14.
257. Про відкриття регентсько-режисьорських курсів при бюро Спілки «Просвіт». *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1920. Ч. 3-4. Лютий. С. 61–62.
258. Про з'їзд просвіт Роменської вол. *Известия Роменского В.-Революционного Комитета*. 1920. № 53. 14 февраля. С. 4.
259. «Просвіта». *Нова Рада*. 1917. № 170. 24 жовтня. С. 2.
260. «Просвіта» в містечку Миропілля (на Курщині). *Рідне слово*. 1917. № 4. 22 квітня. С. 4.

261. Просвітянин. Просвітні Товариства на Полтавщині і нова влада. *Просвітянин. Культурно-просвітний журнал*. Ромен, 1919. № 1. 11 березоля. С. 11–12.
262. Протест проти відокремлення Харківщини. *Нова Рада*. 1917. № 134. 10 вересня. С. 3.
263. Ремонт пам'ятника Т. Г. Шевченко. *Известия Исполнительного Комитета Роменського Совета рабочих и сельских депутатов*. 1919. № 33. 30 марта.
264. Рівняйтесь по В-Бубнах. *Известия Роменского Уисполкома и Упаркома К.П.У.* 1922. № 462. 12 ноября. С. 3.
265. Резолюція Ч.К.У.П.С.-Р.К. з приводу реорганізації т-в «Просвіта». *Боротьба*. Чернігів, 1919. № 61. 30 квітня. С. 2.
266. Реорганізація Просвіт. *Известия Роменского Исполнительного Комитета и Паркома К.П.У.* 1922. № 387. 1 января. С. 4.
267. Роменець. Коротенька історія пам'ятника Т. Г. Шевченкові. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 9–10–11. 15 листопаду. С. 21–25.
268. Роменська Українська Громада. *Наша спілка*. 1917. № 19. 11 червня.
269. Роменський Повітовий з'їзд представників Просвіт. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1920. Ч. 3–4. Лютий. С. 58–61.
270. Роменський повітовий з'їзд товариств «Просвіта». *Народное слово*. 1918. № 58. 26 июня. С. 2.
271. С. Лучка. *Газета Гадяцького земства*. 1917. № 67. 26 червня.
272. С. Медвеже. *Наша спілка*. 1917. № 64. 21 жовтня. С. 4.
273. С. Перекоповка. *Наша спілка*. 1917. № 36. 5 серпня. С. 4.
274. С. Подільки. *Газета Гадяцького земства*. 1917. № 63. 12 июня.
275. Самброс Ю. Завдання біжучого моменту в позашкільній освіті. *Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народної освіти*. 1920. Серпень. С. 2–3.
276. Сапухін П. Чеховська вечірка в «Просвіті». *Земське діло*. 1918. № 331. 10 серпня. С. 4.
277. Свірський Т. Нова Просвіта. *Известия Роменского В.-Революционного Комитета*. 1920. № 69. 4 марта. С. 2.

278. Село Журавне. *Нова Громада*. 1917. Ч. 18. 2 грудня. С. 4.
279. Семінько А. До «Просвіти». *Народное слово*. 1918. № 55. 21 июня. С. 2.
280. Семінько А. До плану діяльності «Просвіт». *Народное слово*. 1918. № 59. 27 июня. С. 2.
281. Синявський О. Просвіта. *Рідне слово*. 1917. 3 червня. С. 1.
282. Спектакль пам'яті Бориса Гринченка. *Сумской вестник*. 1918. № 37. 12 июня. С. 4.
283. Спілка «Просвіт» у Гадяцькому повіті. *Газета Гадяцького земства*. 1917. № 67. 26 червня.
284. Sprawozdania Товариства «Просвіта в Чернигові за 1907 рік. Чернигов, 1908. С. 21–22.
285. Статут. *Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народної освіти*. 1920. Серпень. С. 7.
286. Степа. Театр в Засуллі. *Народное слово*. 1918. № 60. 28 июня. С. 4.
287. Сумське українське товариство «Просвіта». *Луч*. 1918. 31 августа. С. 1.
288. Съезд просвित. *Луч*. 1918. № 96. 9 октября. С. 4.
289. Тодос Васильок. Шевченківське свято на селі. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 1. 18 травня. С. 10–11.
290. Труды з'їзда діячів Позашкільної Освіти й дошкільного виховання в Києві 10–13 січня 1919 року. Кам'янець на Поділлі: Друкарня Подільської Губерніяльної Народної Управи, 1919. 97 с.
291. Українська гімназія в м. Ромні. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 9–10–11. 15 листопаду. С. 8–10.
292. Українська Радянська трупа при Роменській Просвіті. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 1. 18 травня. С. 11.
293. Українській концерт. *Луч*. 1918. № 91. 3 октября. С. 4.
294. Український з'їзд у Чернігові: (8-10 червня 1917 р.): матеріали та коментарі. Чернігів, 2012. С. 27.
295. Хвильовий М. Камо грядеши // М. Хвильовий. Твори в двох томах. К., 1991. Т. 2. С. 394.
296. Хмельнське Т-во «Просвіта». *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 5. 19 липня. С. 17–18.
297. Ходатайство «Просвиты». *Луч*. 1918. № 156. 27 декабря.

298. Хроника. *Известия Ахтырского Уездисполкома и Уездпарткома КП(Б)У*. 1920. № 134. 28 июля.
299. Циркуляр № 3. *Кооперация и жизнь*. Конотоп, 1919. № 5. 1 марта. С. 2.
300. Четвертий зїзд Спїлки «Просвїт» Слобожанщини в м. Харькові 13 жовтня 1918 р. *Земське діло*. 1918. № 345. 28 жовтня. С. 3.
301. Швидкий Хв. С. Капустинці. *Рідний край. Газета Гадяцького земства*. 1918. № 51. 14 вересня.
302. Шовкопляс Ф. Відродження. *Народное слово*. 1918. № 74. 16 июля. С. 4.
303. [Шовкопляс] Шов-с Ф. С. Перекопівка. *Наша спілка*. 1917. № 45. 27 серпня. С. 4.
304. [Шовкопляс] Шов-с Ф. Це в час незабутній було... *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 1. 18 травня. С. 8–9.
305. Що зробило Рогинське т-во «Просвіта» і що має зробити. *Народное слово*. 1918. № 85. 28 июля. С. 2.
306. Юнацький гуртик при Липівській Просвіті. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 6–7. 30 серпня). С. 37–38.
307. Яку користь можуть дати товариства «Просвіта» і «Народній дім»? *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 6–7. 30 серпня. С. 10–14.
308. Ясік-Гершковський І. Загребельська Просвіта. *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 6–7. 30 серпня. С. 35–36.
309. Ясік-Гершовський І. Загребельське Т-во «Просвіта». *Просвітянин-Кооператор*. Ромен, 1919. Ч. 12. 15 грудня. С. 29–30.

6. Монографії та статті

310. Артюх В. «Просвіти» Липоводолинщини в 1917–1922 роках. *Сумська старовина*. 2019. № LV. С. 79–90.
311. Артюх В. Сумська «Просвіта» в 1917–1918 рр. *Сумські історико-краєзнавчі студії. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. Суми: ФОП Цьома С. П., 2020. С. 338–348.

312. Артюх В. З історії товариства «Просвіта» на Сумщині. *Конотопські читання*. Вип. XI. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2020. С. 40–64.
313. Артюх В. Творення культу Тараса Шевченка на теренах Сумщини в роки Української революції (1917–1921). *Сумська старовина*. 2020. № LVI. С. 38–57.
314. Артюх В. «Просвіти» Конотопського повіту в 1917–1923 рр. *Сумські історико-краєзнавчі студії. Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Суми, 28 жовтня 2021 р.)*. Суми: ФОП Цьома С. П., 2021. С. 440–449.
315. Артюх В. «Просвіти» Охтирського повіту в 1917–1922 рр. *Сумська старовина*. 2021. № LIX. С. 66–75.
316. Артюх В. Форуми «Просвіт» Гадяцького повіту доби національно-визвольних змагань. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування*. Вип. 2. Глухів, 2023. С. 69–71.
317. Афанасьєв В.В., Ветров В.О., Канавенко С.А. Нариси історії культурно-освітньої роботи на Україні (1917–1941 рр.): учбовий посібник. Харків [Б. в.], 1968. 178 с.
318. Видання «Просвіт» Наддніпрянської України (1906–1922 рр.): бібліогр. покажч. / уклад. С. Л. Зворський. К.: Глобус, 1999. 133 с.
319. Голубченко В. «Просвіта» Сумщини в контексті формування національної самосвідомості: історія та сучасність. *Світотгляд-Філософія-Релігія: Зб. наук. пр.* Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. № 1. С. 221–230.
320. Діброва Г. В обороні рідного краю (З історії роменської «Просвіти» 1917–1924 рр.). *Літературно-мистецькі та історичні контексти формування національної державності в добу Української революції 1917-1921 рр. та їх педагогічна інтерпретація в сучасній освітній діяльності: матеріали обласної науково-практичної конференції з он-лайн трансляцією, 21 березня 2018 року*. Суми: КЗ СОІППО, 2018. С. 101–108.
321. Євселевський Л., Фарина С. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні. К.: ВУТ «Просвіта», 1993. 128 с.

322. Євселевський Л., Фарина С. «Советизація» та занепад товариств «Просвіта» в 1920–1923 рр. *Чорна книга України*. К.: Вид. центр «Просвіта», 1998. С. 23–35.
323. Золотоверхий І. Д. Становлення української радянської культури (1917–1920). К.: Вид-во АН УРСР, 1961. 424 с.
324. Іванущенко Г. Тарас Шевченко і Українська революція 1917–1920 років. *Сумський історичний портал*. URL: <http://history.sumynews.com/xx/1917-1918--ukrajinska-revoljutsiya-lyudi-podiji-dokumenty/item/7-tarasshevchenko-i-ukrajinska-revoljutsiia-1917-1920-rokiv-za-materialamyderzhavnoho-arkhivu-sumskoi-oblasti.html> (дата звернення: 04.09.2021).
325. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х — 30-х років: соціальний портрет та історична доля. К.: Глобус–Вік; Едмонтон: Канадський ін-тукр. студій Альбертського ун-ту, 1992. 176 с.
326. Кириєвський В. Українська весна в Шостці. *Слово Просвіти*. 2017. 21 квітня.
327. [Коряк В.] Торський В. Українська державність і нова ролля «Просвіт». Харків: Рух, 1918. 72 с.
328. Ленський О. Про початки товариства «Просвіта» на Сумщині // О. Ленський. Історія національного просвітництва на Сумщині. Суми, 2013. С. 32–45.
329. Лисий І. Підлипенська «Просвіта» // Подвижник (У вінок світлої пам'яті незабутнього Івана Андрійовича Лисого до 100-річчя від дня народження). К.: Видавець О. О. Купріянова, 2010. С. 73–76.
330. Малюта О. В. Просвіти і Українська державність (друга половина ХІХ — перша половина ХХ ст.): до 140-річчя т-ва «Просвіта». К.: Просвіта, 2008. 840 с.
331. Манько М. Сумський український підпільний гурток. Сумський малоросійський гурток любителів драматичного і музичного мистецтв. Сумське товариство «Просвіта» // М. Манько. Суми та сумчани у документах сучасників. Книга третя (1655-2010). Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2010. С. 87–98.
332. Моренець В. «Просвіта» інкогніта. Ніжин: Вид. ПП Лисенко М. М., 2015. 500 с.

333. Палій О. Український драматичний театр у Ромнах (1918–1925 рр.). *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. 2013. Вип. 13. С. 49–66.
334. Передерій І. Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект: монографія. Полтава: Вид-во ПолтНТУ, 2009. 160 с.
335. «Просвіта»: історія та сучасність (1968–1998): зб. матеріалів та док., присвячених 130-річчю ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка / упорядкування та редакція В. Германа. К.: Веселка, 1998. 488 с.
336. «Просвіти» соборної України. *Слово Просвіти*. 2014. 20–26 лютого. С. 4–7.
337. Реабілітовані історією. Сумська область: у трьох книгах. Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2005. Кн. 1. С. 92–93.
338. Реабілітовані історією. Сумська область: у трьох книгах. Суми: ТОВ «Мрія-1», 2015. Кн. 3. Ч. 1. С. 58–59.
339. Ревегук В. Полтавщина в огні Української революції (1917–1921): монографія. Полтава: ПП Шевченко Р.В., 2014. 408 с.
340. Ревегук В. Гадяцький край у добу Української революції 1917–1921 років. Полтава: Дивосвіт, 2019. 267 с.
341. Розовик Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920): монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 311 с.
342. Розовик Д. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр.: монографія. К.: Аквілон-Плюс, 2011. 544 с.
343. Ряппо Я. П. Народна освіта на Україні за 10 років революції. Харьков: Держвидав України, 1927. 128 с.
344. Ткаченко Б. Лебединський гурток «Просвіта». *Життя Лебединщини*. 1999. 20 січня.
345. Федько О. В. Живописні полотна Роменського осередку «Просвіти» в фондівій збірці ДІКЗ «Посулля». *Протокол Науково-методичної ради ДІКЗ «Посулля» за 2017 рік. № 8.*

7. Автореферати дисертацій

346. Бадєєва Л. І. Діяльність товариства «Просвіта» на Лівобережній Україні у ХХ столітті: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Х., 2004. 20 с.
347. Малюга О. В. «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина ХІХ — перша чверть ХХ ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2005. 20 с.
348. Масюк С. О. Діяльність товариств «Просвіта» в Україні (березень 1917–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. К., 1997. 25 с.
349. Чугуй Т. О. Товариства «Просвіта» на Харківщині в ХХ — на початку ХХІ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Х., 2008. 22 с.

Географічний показжчик

А

Австро-Угорська імперія 5
 Аксютинці, с. Засульської вол.
 Роменського пов. 38, 173
 Андріївська волость 19, 106
 Андріяшівка, с. Лохвицького пов. 39
 Андріяшівська волость 19
 Артюхівка, с. Роменського пов. 173
 Ахтырка див. Охтирка

Б

Байрак I, хут. Русанівської вол.
 Гадяцького пов. 121
 Байрак II, хут. Русанівської вол.
 Гадяцького пов. 121
 Батурин, м. 77
 Бахмач, м. 77
 Бацмани, с. Роменського пов. 31, 173
 Бацманівська волость 106
 Бееве, с. Гадяцького пов. 28, 30, 41,
 121, 172
 Бездрик, с. Сумського пов. 21
 Берестівка, с. Гадяцького пов. 28
 Берестівська волость 29
 Беседівка, с. Гринівської вол.
 Роменського пов. 173
 Бишкінь, с. Лебединського пов.
 34, 172
 Білка, с. Кролевецького пов. 38
 Білка, с. Охтирського пов. 33, 68, 172
 Білопілля, м. Сумського пов. 19,
 20, 26, 63, 67, 173
 Бірківська волость 88, 121
 Бобрик, с. Роменського пов. 29, 173
 Богодухівський повіт 19, 20, 27,
 32, 164
 Боромля, с. Охтирського пов. 20,
 33, 68, 106, 172

Буринщина 19

Буринь, с. 20

В

Васюхни, хут. Бірківської вол.
 Гадяцького пов. 121
 Ведмеже, с. Роменського пов. 30,
 48, 95, 99, 118, 166, 173
 Велика Писарівка, сл.
 Богодухівського пов. 20
 Велика Україна 6
 Великий Вистороп, с.
 Лебединського пов. 34
 Великі Бубни, с. Роменського пов.
 30, 137, 173
 Великописарівщина 19
 Верхня Сироватка, с.
 Сумського пов. 67, 68, 173
 Весела Семенівка,
 с. Конотопського пов. 77
 Вишеньки, с. Кролевецького пов. 38
 Вільховий Яр, хут. Роганської
 волості Харківського пов. 104
 Вкраїна див. Україна
 Вовківці, с. Роменського пов. 30,
 31, 48, 53, 70, 71, 72, 79, 173
 Вовчанськ, м. 17
 Волинська губернія 46
 Волошнівка, с. Роменського пов.
 27, 173
 Вороніж, м. Глухівського пов. 20,
 99, 100, 165, 166

Г

Гаврилівка, с. Бацманської вол.
 Роменського пов. 30, 31, 159, 173
 Гадяцький повіт 19, 20, 27, 28, 29,
 30, 39, 42, 48, 50, 56, 78, 79, 81,

86, 87, 88, 102, 108, 109, 124, 125,
131, 132, 133, 138, 144, 146, 148,
151, 159, 168, 172
Гадяч, м. 11, 130, 137, 147
Гадяччина 30, 86, 87, 105, 106, 125,
127, 129, 151
Гайворон, с. Конотопського пов. 77
Галичина 5, 7, 10, 33, 63, 87
Галка, с. Ведмежівської вол.
Роменського пов. 173
Галочка, хут. Великобубнівської
вол. Роменського пов. 173
Герасимівка, с. Роменського пов. 173
Гиравка (Шевченкове), с.
Конотопського пов. 37, 77, 81, 174
Глинськ, м. Роменського пов. 20,
99, 171
Глухів, м. 18, 19, 20, 38, 171
Глухівський повіт 19, 20, 27, 38, 99,
100, 168, 174
Гоголівська, вул. м. Конотоп 54
Голінка, с. Конотопського пов. 77
Грабщина (Графчина), хут.
Андріївської вол. Гадяцького
пов. 102, 106
Гринівка, с. Роменського пов. 30,
173
Грунь, с. Зіньківського пов. 72
Груньська волость 19

Д
Дептівка, с. Конотопського пов. 37,
38, 77, 174
Дмитрівка, с. Конотопського пов. 77
Добротове, с. Кролевецького пов.
38, 174

Е
Едмонтон, м. Канада 154

Ж
Женева, м. Швейцарія 140
Житнє, с. Роменського пов. 173
Житомир, м. 13
Журавне, с. Охтирського пов. 28,
33, 172

З
Закарпаття 10
Западинці, район м. Ромни 64, 173
Засулля, с. Роменського пов. 30,
70, 118, 173
Західна Волинь 57
Західна Україна 6
Зіньківський повіт 19, 20, 56, 72, 168

І
Іванівська Слобода, с.
Роменського пов. 31, 173
Івано-Франківськ, м. 10
Ігольна, вул. м. Ромни 98

К
Камянець на Поділлі див.
Кам'янець-Подільський, м.
Кам'янець-Подільський, м. 13, 17,
57, 111, 138
Канівський повіт 44
Капустинська волость 88, 124, 133
Капустинці, с. Гадяцького пов. 30,
121, 137, 159, 172
Катеринослав (Дніпро), м. 11, 13,
44
Катеринославщина 78
Київ, м. 6, 11, 13, 15, 19, 31, 36, 48,
65, 77, 78, 80, 81, 84, 85, 94, 102,
111, 118, 124, 132, 139, 154, 167
Київська губернія 46
Київська область 11

- Київська Русь-Україна 111
 Київщина 44, 53, 78
 Кириківка, с. Охтирського пов. 33, 68, 172
 Кириківська волость 32, 33
 Климентієве, хут. Охтирського пов. 68
 Комишанська волость 19
 Комиші, с. Зіньківського пов. 72
 Конотоп (Конотіп), м. 12, 19, 20, 25, 29, 53, 54, 76, 77, 101, 102, 105, 107, 111, 143, 171, 174
 Конотопський повіт 17, 19, 20, 27, 35, 37, 42, 47, 56, 76, 77, 78, 81, 87, 105, 106, 118, 143, 159, 160, 168, 174
 Конотопщина 34, 35, 133, 136, 143
 Короп, с. Кролевецького пов. 38
 Коржі, с. Роменського пов. 30, 123, 173
 Королівщина, с. Роменського пов. 173
 Косаровщина, хут. Великобубнівської вол. Роменського пов. 173
 Косівський повіт 21
 Котельва, сл. Охтирського пов. 33, 68
 Кошари, с. Конотопського пов. 37, 81, 174
 Красне, с. Конотопського пов. 77
 Красно-Колядин, с. Конотопського пов. 81
 Краснопілля, с. Кролевецького пов. 38
 Краснопілля, сл. Охтирського пов. 20, 28, 34, 68, 172
 Кролевець, м. 18, 19, 20, 25, 56, 75, 153, 171, 174
 Кролевецький повіт 19, 20, 27, 38, 118, 120, 123, 153, 168, 174
 Кролевеччина 120
 Куземин, с. Зіньківського пов. 72
 Куземинська волость 19
 Кулябкин, хут. Русанівської вол. Гадяцького пов. 121
 Курмани, с. Роменського пов. 132, 154
 Курська губернія 19, 20, 26, 173
- Л**
 Лебедин, м. 11, 12, 20, 21, 34, 56, 63, 64, 74, 75, 88, 100, 102, 118, 141, 142, 171, 172
 Лебединський повіт 19, 27, 34, 47, 69, 73, 102, 118, 168, 172
 Лебединщина 123
 Липова Долина, с. Гадяцького пов. 20, 28, 30, 162, 172
 Липоводолинський район, 102, 121
 Липоводолинщина 19, 30, 134, 136
 Лозово-Магдалинівка, с. Роменського пов. 173
 Локня, с. Роменського пов. 173
 Лохвиця, м. 149
 Лохвицький повіт 19, 20, 39
 Лучка, с. Русанівської вол. Гадяцького пов. 30, 39, 102, 121, 172
 Ляйпціг, м. Німеччина 94
 Львів, м. 7, 36, 140
- М**
 Малий Вистороп, с. Лебединського пов. 172
 Малий Самбір, с. Конотопського пов. 37, 47, 77, 160, 174
 Малі Бубни, с. Роменського пов. 173
 Малороссія 106

Медвеже, с. Роменського пов. 40
Межиріч, с. Лебединського пов. 123
Мелітополь, м. 13
Миколаїв, м. 13
Миропілля, м. Суджанського пов.
Курської губ. 19, 20, 26, 173
Миропільська волость 19
Михайлівка, с. Лебединського пов.
171
Михайлівка, хут. Русанівської вол. 121
Мітченки, с. Конотопського пов.
77, 81
Москва, м. 149
Мюнхен, м. Німеччина 164

Н

Наддніпрянська Україна 7, 9, 13, 16
Наддніпрянщина 6
Недригайлів, м. 20, 162
Нижня Сироватка, с. Сумського пов.
23, 32, 68, 104, 173
Нижньовеселівка, с. Кириківської вол.
Охтирського пов. 32, 68, 172
Ніжин, м. 115
Новгород-Сіверський повіт 19, 20,
168
Новолозівка, район м. Ромни 30,
109, 173
Ново-Петрівка, с. Перекопівської вол.
Роменського пов. 106
Нью-Йорк, м. 63, 68, 106

О

Овлаші, с. Роменського пов. 173
Одеса, м. 6, 13
Орловська губернія 20
Охтирка, м. 11, 12, 18, 19, 20, 23,
33, 45, 53, 56, 68, 75, 88, 101, 109,
171, 172

Охтирський повіт 19, 20, 27, 28, 32,
34, 47, 56, 68, 73, 75, 78, 106, 109,
119, 131, 168, 172
Охтирщина 33, 68, 119, 130, 155
Ющенківка, хут. Русанівської вол.
Гадяцького пов. 121

П

Панасівка, с. Гадяцького пов. 28
Панська, вул. м. Ромни 98
Пархомівка, с. Охтирського пов. 68
Пекарівка, с. Роменського пов. 30, 173
Перекопівка, с. Роменського пов.
18, 31, 70, 93, 108, 118, 157, 173
Перекопівська волость 106
Перехрестівка, с. Роменського пов.
121
Переяслав-Хмельницький, м. 10
Петербург, м.
див. Санкт-Петербург, м. Росія
Петроград, м.
див. Санкт-Петербург, м. Росія
Петропавлівська, вул. Суми 23
Пирятинщина, хут. Русанівської вол.
Гадяцького пов. 121
Підкарпаття 21
Підлипне, с. Конотопського пов.
21, 27, 35, 36, 77, 78, 107, 174
Підставки, с. Бірківської вол.
Гадяцького пов. 30, 129, 172
Плавинище, с. Роменського пов.
30, 50, 166, 173
Погожа Криниця, с. Роменського пов.
102
Погреби, с. Роменського пов. 174
Поділля 10, 53, 57
Подільки, с. Гадяцького пов. 28,
30, 129, 172
Подільська губернія 46

- Покровська, площа м. Суми 44, 58
 Политикине, хут.
 Великобубнівської вол.
 Роменського пов. 173
- Полтава, м. 6, 18, 74, 82, 85
 Полтавська, вул. м. Ромни 53
 Полтавська губернія 19, 20, 27, 29,
 46, 56, 72, 135, 168, 173
 Полтавська область 11
 Полтавщина 19, 29, 78, 82, 85, 155, 168
 Польща 57
 Попівка, с. Конотопського пов. 37,
 77, 174
 Попівщинська, сл. Бобрицької вол.
 Роменського пов. 174
 Прикарпаття 10
 Протасівка, с. Роменського пов. 55,
 69
 Процівка, с. Роменського пов. 30,
 55, 174
 Путивль, м. 20, 171
 Путивльський повіт 20
 Путивльщина 19
- Р**
- Радичев, с. Кролевецького пов. 38
 Рівне, м. 10, 57
 Ріпки, с. Роменського пов. 40
 Роганська волость 104
 Рогинці, с. Роменського пов. 28,
 40, 70, 157, 162
 Романівка, с. Лебединського пов. 64
 Роменська округа 162
 Роменський повіт 19, 20, 27, 28, 29,
 30, 31, 39, 40, 41, 42, 48, 49, 50,
 56, 69, 72, 78, 80, 81, 84, 88, 95,
 99, 104, 108, 115, 116, 118, 121,
 131, 132, 134, 138, 151, 154, 157,
 159, 168, 173
- Роменський район 156, 167
 Роменщина 23, 30, 31, 49, 72, 84,
 105, 106, 117, 118, 123, 127, 134,
 136, 157
- Ромни (Ромен), м. 11, 12, 18, 19, 20,
 23, 24, 25, 38, 40, 42, 51, 52, 53, 64,
 65, 69, 71, 73, 77, 85, 90, 95, 96, 97,
 98, 99, 105, 107, 108, 109, 110, 113,
 118, 124, 125, 126, 140, 150, 151,
 156, 157, 167, 174
- Російська імперія 5, 14, 19, 20, 137
 Російська федеративна республіка
 16, 23
 Росія 14, 15, 36, 90, 138, 169
 Рубанка, хут. Коровинської вол.
 Роменського пов. 70
 Рублівка, сл. Богодухівського пов.
 32, 164
 Русанівка, с. Гадяцького пов. 28,
 30, 108, 121, 172
 Русанівська волость 121, 158
 Рясне, с. Охтирського пов. 68, 109
- С**
- Салогубівка, с. Роменського пов. 174
 Самотоївка, с. Охтирського пов. 33,
 172
 Санкт-Петербург, м. Росія 6, 21,
 139, 144
 Саратов, м. Росія 29
 Свиридівська волость 19
 Семенівка, с. Гадяцького пов. 29
 Семенівка, с. Конотопського пов. 77
 Середина-Буда, с. Новгород-
 Сіверського пов. 20
 Середино-Будський район 19
 Синівка, с. Гадяцького пов. 28, 30,
 49, 129, 146, 172
 Сіверщина 19, 27, 29, 34, 168

Слобідка, с. Роменського пов. 174
Слобожанщина 27, 30, 32, 44, 46, 47,
61, 62, 75, 82, 83, 84, 104, 106, 168
Сміле, с. Роменського пов. 39
Соборна, вул. м. Суми 45, 147
Соснівка, с. Конотопського пов.
35, 36, 81, 174
СССР 166
Старо-Іванівка, с. Охтирського пов.
131
Стецьківка, с. Сумського пов. 32,
68, 173
Студинка, с. Кролевецького пов. 38
Суджанський повіт 20, 26, 57, 173
Суми, м. 10, 12, 18, 19, 20, 21, 22,
23, 29, 42, 44, 45, 47, 56, 58, 63,
67, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 88, 92,
102, 105, 147, 167, 171, 173
Сумська область 11, 19, 20, 41, 72,
165, 168
Сумський повіт 19, 20, 27, 32, 45,
47, 56, 61, 67, 73, 75, 76, 78, 87,
104, 168
Сумщина 8, 9, 10, 11, 16, 18, 19, 21,
27, 38, 49, 53, 55, 56, 67, 72, 78,
80, 83, 101, 103, 104, 105, 106, 111,
112, 113, 121, 123, 125, 136, 139,
145, 159, 165, 167, 168, 169, 170,
171, 172
Суми див. Суми

Т

Терни, с. Лебединського пов. 172
Тернопіль, м. 10
Томашівка, с. Роменського пов. 30,
174
Тростянець, с. Охтирського пов.
20, 32, 33, 68, 164, 172
Тростянецьчина 119

У

Угроїди, с. Охтирського пов. 33, 172
Ужгород, м. 10
Україна див. Україна
Україна (Україна) 6, 7, 9, 11, 16,
17, 29, 32, 34, 36, 41, 42, 47, 56, 61,
62, 69, 75, 78, 79, 88, 89, 94, 96,
97, 99, 104, 112, 113, 114, 116, 128,
136, 138, 150, 154, 166, 170
Ульм, м. Німеччина 57
УРСР 19

Х

Харків, м. 6, 11, 12, 17, 23, 62, 68,
84, 89, 93, 102, 104, 106, 160, 161
Харківська губернія 19, 20, 29, 46,
56, 73, 82, 135, 168, 172, 173
Харківська область 11
Харківщина 47, 79, 84, 104
Харьков, м. див. Харків, м.
Хмелів, с. Роменського пов. 162
Хмельницький, м. 10
Холодна гора, район м. Суми 59
Хоменки (Хоменкове), х. Бірківсь-
кої вол. Гадяцького пов. 30, 172
Хоминці, с. Роменського пов. 174
Хоружівка, с. Роменського пов. с. 31,
99, 174
Хрещатик, хут. Роменського пов. 174
Хухра, с. Охтирського пов. 33, 68, 172

Ч

Червлене, сл. Лебединського пов.
34, 172
Чернігів, м. 6, 12, 13, 19, 27, 106
Чернігівська губернія 19, 20, 27,
29, 46, 56, 81, 135, 167, 168, 174
Чернігівщина 81
Чорнухи, с. Лохвицького пов. 149

Ш

Шаповалівка, с. Конотопського пов.
77

Шапошникове, с. Сумського пов. 80

Шевченка, бульвар м. Охтирка 102

Шевченка, вул. м. Вороніж 102

Шевченка, вул. м. Суми 102

Шевченківська, вул. м. Ромни 53,
98, 102

Шевченківський, сквер
м. Вороніж 99

Шостка, м. 18, 19, 20, 27, 38, 141, 174

Шосткинський район 165

Штепівка, с. Лебединського пов. 164

Ю

Юнаківка, с. Сумського пов. 67, 68

Я

Ямпіль, с. 20

Ямпільський район 19

Янків Ріг (Іванівка),

с. Кириківської вол.

Охтирського пов. 28, 33, 68, 172

Іменний покажчик

А

Адаменко В. Ф. 81
Адамський В. 10
Антоненко-Давидович, Борис
(Давидів Б.) 69, 83, 102, 119, 169
Аркас, Микола 89

Б

Бабка, Степан 166
Базавлук, Георгій (Юрій) 22, 102
Базилевський 23
Барський, Петро 15
Башин Ф. 32
Бедро, Костянтин 29
Безпалый, Гнат 35
Белоусенко О. 14
Бережний, Петро 57, 58
Берестовський І. 45
Белікова В. 32
Богданович М. 24, 66
Богун, Микола 140
Бородаєвський О. 22
Будник, Борис 76
Бузань 92

В

Василенко, Іван 24, 107, 108
Василенко, Микола 22
Васильченко, Степан 60, 66, 70
Вареник 24
Вахнянин, Анатоль 7
Ващенко, Григорій 11, 24, 73, 85, 169
Вернадський, Володимир 11
Вертій, Олексій 12
Винниченко, Володимир 65, 66
Вітко І. 33
Власенко, Валерій 12
Вовк, Федір 139

Володський О. 48, 148
Волосенко П. 47, 83
Ворона, Улян 35
Вялків 33

Г

Гасенко, Сергій 41
Галич 63
Галич, Василь 80
Галь-Галь 41
Ган О. 164
Ганенко 60
Гарат Р. 10
Гоголь, Микола 126
Гольдоні К. 126
Голубченко, Володимир 10
Гончаренко, Павло 78
Гребеншиков, Сергій 11, 76
Гревізирський К. 68, 106
Гринько, Григорій 115, 163, 164
Гриценко, Андрій 12
Гриценко, Микола 165, 166
Гриценко, Микола 74
Грінченко, Борис 42, 44, 57, 70,
103, 104
Грушевський Г. 60
Грушевський, Михайло 5, 6, 22,
40, 88, 89, 102
Гудимович, Анастасія 166, 167
Гук, Іван 121, 153
Гулак-Артемівський П. 50

Д

Давидів Б. див. Антоненко-
Давидович, Борис
Давидовський, Григорій 144
Данилевич, Василь 89
Даниленко, Кость 62, 84

Данилов, Яків 67, 97
 Делерзон 129
 Денікін, Антон 106, 107, 136, 169
 Дзюба 22
 Діброва, Григорій 10
 Добролюбов, Микола 139
 Довгий, Іван 35, 47
 Довгополюк, Матвій 34, 53, 101,
 119, 162, 169
 Домашенко, Пантелеймон 63, 119
 Донченко 123
 Дорохов 84
 Дорошенко, Дмитро 21, 81
 Драгоманов, Михайло 139, 147, 148
 Древаль 63
 Дубівна 63
 Дунаєв 124
 Дух К. Я. 51
 Духно, Петро 63

Є

Євселевський Л. 9, 124

Ж

Жадановский П. 68, 109
 Жук, Михайло 32
 Журавльова, Марфа 78

З

Зайцев, Павло 21, 170
 Залеські, брати 100
 Заремба О. О. 57
 Затиркевич-Карпинська, Ганна 52,
 126, 127, 170
 Затонський, Володимир 112, 143
 Зацаринний, Іван 48, 79
 Зленко, Костянтин 19
 Золотоверхий І. Д. 118
 Зуляк І. 10

І

Іваницький, Борис 170
 Івашенко Ант. 83
 Івченко, Михайло 24, 43, 169

К

Кавалерідзе, Іван 52, 65, 66, 67, 98,
 99, 147, 149, 170
 Калюжний 22
 Кандиба, Сергій 76
 Карасик, Антон 23
 Карпенко-Карий (Тобілевич), Іван
 42, 52, 59, 89, 126
 Касьянов, Георгій 154
 Кащенко, Адріан 88, 89
 Квітка 84
 Квітка-Основ'яненко, Григорій 50
 Кириєвський В. 141
 Кириченко, Леонтій 166
 Кізіма 81
 Клименко, Демид 33
 Клочко-Жовнір, Семен 124
 Коваленко, Григорій (Грицько) 18,
 88, 89
 Колодяжний, Євген 57, 92, 104
 Коломієць О. П. 107
 Коломійченко В. 61, 78
 Коновал І. О. 81
 Коновець О. Ф. 9
 Корепанов, Дмитро 59
 Корольчук, Олександр 52, 65, 126, 127
 Коряк, Володимир (Блюмштейн,
 Волько) 17, 93, 94, 156
 Котляревський, Іван 50, 64, 65,
 108, 157
 Коцур А. 10
 Коцур В. 10
 Коцюбинський, Михайло 19
 Кравчук О. М. 57

Крамаренко, Микола 44
Кропивницький, Марко 39, 48, 50,
126
Крицький, Гнат 35
Кришук Б. 10
Куліш, Пантелеймон 38
Курносов 84
Кучугура-Кучеренко, Іван 61

Л

Лакиза, Микита 35
Левинський В. 140
Левицький 160
Ленін (Ульянов), Володимир 112
Ленський, Олексій 10
Леонтенко Гр. 72
Лепкий, Богдан 94
Летягін В. 102
Лизогуб, Федір 76
Лисенко 154
Лисенко, Дмитро 24, 43
Лисенко, Микола 144
Лисенко Я. 83
Лисенко, Ялисей 27, 35, 78
Лисий І. 107
Литвин, Микола 78
Лобко Т. 22
Ломакин М. 24
Лотоцький, Олександр 81
Луначарський, Анатолій 140

М

Мазепа, Іван 89
Маликов Д. 33
Малюта О. В. 9
Мамонтов, Яків 61, 80, 169
Мануїльський, Дмитро 112, 160
Манько, Михайло 10
Мещанінов, Олександр 44

Микола II (Романов) 13
Миславський 24
Михайличенко, Гнат 169
Мищенко, Микита (М. М.) 24, 65,
66, 67, 80, 134
Мінін В. 121
Мінюра, Євдоким 43, 108
Мищенко 33
Мольєр Ж.-Б. 126
Моренець В. 115
Мороз Л. 33
Мусієнко, Петро 147
М'яло, Яків 33

Н

Назарук, Осип 70
Небажаний Г. 71
Нелячнов 84
Нестеренко, Вадим 10
Нечипоренко 23
Новомирський 83

О

Обозний, Василь 61
Овчинніков В. 144
Олександр II (Романов) 99, 100
Олесь, Олександр (Кандиба) 65
Олійник Т. 17
Омельяненко 25
Онацький, Дометій 38
Онацький, Никанор 169
Осадчий, Тихон 25, 37, 170
Отто, Рудольф 91

П

Палій О. 52, 126
Пархоменко В. 99
Пархоменко О. 99
Перський С. 7

Петач, Микита 27
 Петров, Геннадій 34
 Петровський, Григорій 112
 Писаревський 158
 Підпригора (Воликівська), Ірина
 52, 170
 Плахта Г. 129
 Плужниченко, Михайло 35
 Покровський, Василь 23, 46, 78, 79
 Поляченко, Кіндрат 35
 Пономаренко 22
 Прийменко 23
 Приходько 27
 Пролісок, Мусь 24
 Пчілка, Олена (Косач) 125, 147

Р

Раковський, Християн 114
 Розін О. 163
 Рубашов, Павло 167
 Рубісов (Рубіс), Микола 25
 Русова, Софія 138
 Рязанова, Тетяна 99

С

Сабінін, Лев 92
 Савчук Б. 10
 Садовський, Микола 65, 126
 Сай, Юрко 124
 Саксаганський, Панас 60
 Самброс, Юрій 10, 11, 34, 63, 68,
 106, 119, 120, 169
 Сапун, Семен 58
 Свічка, Павло 96
 Семеренко, Платон 139
 Семінько А. 71, 72
 Сергієнко, Григорій 119
 Синявський, Олекса 16
 Сірий 84

Січинський, Андрій 7
 Скворода, Григорій 147, 149
 Скоропадський, Павло 9, 11, 56, 57,
 61, 68, 73, 74, 76, 85, 96, 169
 Скрипник (Скрипникова),
 Людмила 85
 Стешенко О. 22
 Старицька-Черняхівська
 (Старицька), Людмила 66, 89
 Старицький, Михайло 60, 89, 126
 Степа 70
 Стешенко, Іван 74
 Столипін, Петро 14
 Стряпко І. О. 10
 Судак П. Я. 107
 Сумцов, Микола 84
 Сухомлин, Свирид 39
 Сухонос, Онисько 32
 Суций А. 83

Т

Тараненко, Корній 112
 Таранушенко М. 22
 Таранушенко, Стефан 75
 Тарасенко, Марія 167
 Тарловський З. К. 25
 Телячий Ю. 10
 Тесленко, Архип 88
 Тимошенко, Сергій 169
 Тимошенко, Степан 170
 Ткач, Микола 35
 Товстий, Демид 78
 Тогобочний, Іван 37, 42, 48, 59, 70
 Тодос, Васильок 96
 Торський В. див. Коряк,
 Володимир
 Тхор, Михайло 35

У

Українка, Леся (Косач, Лариса) 57, 126

Ф

Федько О. В. 159

Фарина С. 9, 124

Фененко, Михайло 76

Франко, Іван 126

Х

Хвильовий (Фітільов), Микола 32,
164, 169

Хекало 84

Хмельницький, Богдан 73, 89

Хоткевич, Гнат 60, 61, 75, 88

Ч

Черкасенко, Спиридон 65

Чігрінцев І. Ф. 24

Чугаїв Г. 62

Ш

Шевченко, Тарас 3, 4, 22, 26, 44,
45, 46, 50, 51, 53, 55, 56, 59, 60,
62, 65, 66, 67, 70, 71, 88, 90, 91,
92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
101, 102, 103, 104, 106, 124, 126,
130, 131, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 149, 160,
171

Шіллер Ф. 126

Шкурат, Степан 52, 170

Шраг, Ілля 81

Штейнгель, Борис 22

Шумський, Олександр 138

Щ

Щеголев С. 14

Щоголів, Яків 120

Ю

Юрченко, Сергій 78, 84, 86

Юхновський, Микола 61

Я

Якименко, Василь 138

Яременко 84

Яременко, Василь 28, 52, 126, 170

Список скорочень

- Арк. — аркуш
б/р. — біжучого року
Віднарос — відділ народної освіти
Волвіднарос — волосний відділ народної освіти
Волнароб — волостной отдел народного образования
Волпарком — волосний партійний комітет
г. — город
год. — година
губ. — губернія
ДА УСБУ в СО — Державний архів Управління служби безпеки України в Сумській області
ДАКО — Державний архів Київської області
ДАПО — Державний архів Полтавської області
ДАСО — Державний архів Сумської області
ДАХО — Державний архів Харківської області
д. — деревня
д.д. — добродії
ДІКЗ «Посулля» — Державний історико-культурний заповідник «Посулля»
др. — другие
ІР НБУ ім. В. І. Вернадського — Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
Комнезам — комітет незаможних селян
Комсомол — коммунистический соз молодежи
КЗ «ОМКМ» — Комунальний заклад «Охтирський міський краєзнавчий музей»
КП(б)У — Комуністична партія (більшовиків) України
к./р. — контрреволюціонер
крб. — карбованець
КСМУ — Комуністична спілка молоді України
м. — місто
М.Н.О. — Міністерство народної освіти
Наркомпрос — Народный комиссариат просвещения
Научпроп — підвідділ наукової пропаганди
обл. — область
Оп. — опис
Отнаробраз — отдел народного образования
п. — пан

- п/в — підвідділ
П.Н.Р. — повітова народна рада
пов. — повіт
Політосвіта — підвідділ політичної освіти
пос. — поселок
р. — ріка
р. — рубль
р-н — район
Р. Р. С. і С. Депутатів — Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів
Р.С.Ф.С.Р. — Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика
с. — село
свящ. — священник
сл. — слобода
СОКМ — Сумський обласний краєзнавчий музей
Т. — том
тис. — тисяча
т. д. — так далі
т. ин. — таке інше
т-во — товариство
т. п. — тому подібне
х. — хутір
Ч. — число
УГБ — Управление государственной безопасности
Унароб — уездный отдел народного образования
УНР — Українська Народна Республіка
УОНО — уездный отдел народного образования
Уполитпросвет — уездный отдел политического просвещения
У.Ц.Р. — Українська Центральна Рада
ЦДАВО України — Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАГО України — Центральний державний архів громадських організацій України

Наукове видання

Артюх В'ячеслав Олексійович

**«Просвіти» Сумщини
в 1917–1923 роках.**

Комп'ютерний набір: Артюх В.О.
Художнє оформлення, макет, підготовка до друку: Ткачов О.О.
Технічний редактор: Мигаль В.А.

Українською мовою.
Підписано до друку 6.12.2023 р.
Формат 60x80/16. Папір офсетний.
Умовн.-друк. арк. 12,9. Обл.-вид. арк. 11,99
Наклад 100 прим.

Видавець «Триторія», ТОВ
майдан Незалежності, б. 3, оф. 420,
м. Суми, 40030, Україна
<https://trytoria.business.site>

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 5222 від 28.09.2016 р.*

*На першій сторінці обкладинки картина художника і роменського просвітянина
Євдокима Мінюри «Україна. 1918» (із фондів ДІКЗ «Посулля»).*

АРТЮХ В'ячеслав Олексійович — кандидат філософських наук, доцент кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Спеціалізується в галузі філософії історії та інтелектуальної історії, пише також тексти на краєзнавчу проблематику.

Автор понад 150 наукових праць.